VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 2 MARS 2015 PRIS: 89:-

Rädda högskolan!

Massuniversitet på svältkur ger inte högre utbildning.

INTERPRESS 2804-02
7 388280 408901
RETURVECKA V 18

RECENSION

RUTH LÖTMARKER
om Frankrikes borgerliga bohemer.

OPINION

JOHAN WIKTORIN
om hur Sverige kan försvaras.

SAMHÄLLE

THOMAS IDERGARD
om Albaniens behov av medborgerlig tillit.

PÅ AXESS TV OCH AXESS.SE NÄR DET PASSAR

ROM

Konstkritikern Alastair Sooke undersöker hur romarna i den romerska republiken gick från att stjäla och kopiera konst till att bli pionjärer med en ny konstform – realism med vårtor och allt.

Romerska porträtt avslöjar hur historiens stora män som Julius Ceasar och Cicero faktiskt såg ut. Dagens konstnärer visar de snillrika tekniker som användes för att skapa dessa verklighetstrogna mästerverk i marmor, brons och målningar. Tack vare vulkanen Vesuvius och att romarna uppfann marmorreliefen kan dagens människa träda in i den romerska världen. Sooke utforskar Pompejis enastående konstnärliga arv och hur Roms förste kejsare Augustus använde konstens makt för att skapa ett imperium.

Fredagar
kl 21.00
Hela veckan
på axess.se

IMPERIET & KONSTEN

com hem BOXER Telia

Klassisk bildning på AXESS TV

LEDARE

Är det något krut i Dr. Sloan's Liniment?

PJ Anders Linder

De akademiska nödraketerna sänds upp till Sylvester. För ett par år sedan väckte en grupp historiker från Uppsala stor uppmärksamhet när de på årets andra dag konstaterade att allt fler studenter har svårt att uttrycka sig begripligt i skrift. Dagen före nyårsafton i fjol manade Sacos ordförande Göran Arrius och två av hans medarbetare till besinning beträffande expansionen av högskolan: ”[e]nsidiga satsningar på fler platser gynnar varken samhället, högskolorna eller de studenter som får utbildning av tvivelaktig kvalitet”.

Utbyggd högskola har blivit politikens motsvarighet till Doctor Sloan's liniment, som ska lindra varje upptänklig samhällelig krämpa, och i förhållande till de stora kostnaderna och de ännu större förväntningarna är detta förbluffande lite diskuterat. Alla gillar mer utbildning, och ju mer utbildning, desto bättre. Eller?

Ja och nej. Det är alltid värdefullt med förkovran, men även den högre utbildningen behöver granskas med kritisk blick. Håller sektorn vad den lovar – eller rättare sagt vad politikerna lovar å dess vägnar? Används de nya resurserna väl?

Visst har den högre utbildningen fått mer pengar men inte i proportion till alla nya platser. Det tär på kvaliteten. Alltför många studenter har glest mellan undervisningstillfällena och klarar sig trots att de lägger ned måttligt med arbete.

Trion från Saco gör ett par strama och nödvändiga påpekanden. Dels att situationen blir svårare i takt med att fler elever från dagens bristfälliga grundskola och gymnasium kommer till högskolan, dels att det ligger i sakens natur att nivån sjunker när studieplatserna blir fler. Ungdomar med bra betyg har redan tidigare sökt sig till högre studier, så när antalet platser ökar kommer de genomsnittliga förkunskaperna mer eller mindre automatiskt att sjunka. Man kan vilja öka antagningarna ändå, men då krävs mycket kraftiga resurstillskott.

Vad mer behövs? I temadelen av det här numret av Axess tacklas frågan av en rad kvalificerade skribenter. Infallsvinklar och förslag skiftar naturligtvis men insikter om hot mot kvaliteten är en självklarhet. Allmän hejarklacksstämning är ingen betjänt av.

Visst har den högre utbildningen fått mer pengar men inte i proportion till alla nya platser. Det tär på kvaliteten.

Det har inletts en islossning i invandringspolitiken. Ännu handlar det mer om försiktig omprövning i ord än påtaglig förändring i gärning, men det är ändå värdefullt. Politiker som Göran Hägglund och Jan Björklund och skribenter som Expressens Anna Dahlberg och Dagens industris PM Nilsson har tagit täten och förtjänar en eloge. Det är en olycka att så många i det offentliga Sverige så länge har hävdat att det bara kan finnas två olika linjer i migrationspolitiken: Antingen är man anständig och vill att Sverige ska ha betydligt öppnare gränser än jämförbara länder. Eller så är man oanständig och vill smälla igen dörren i ansiktet på dem som har det svårt.

Vi har fått halsstarrighet och moraliserande i stället för pragmatism och policyutveckling.

Det har gjort Sverige sämre rustat att klara integrationen i praktiken och har lett till ökad misstro hos människor som ser att allt-eller-inget-linjen inte håller. Sverige skulle ju stå för ”öppenhet” även om invandringen blev lite lägre; det är bara att jämföra med hur det ser ut i vår omvärld. Ett antal EU-länder tar inte ens emot några kvotflyktingar.

I min värld handlar god politik om att väga ideal och intressen, ideologi och praktik, mot varandra, och man gör sällan klokt i att försöka maximera just ett av värdena. Invandringsfrågan är inget undantag.

Att välkomna människor hit är ett värde, att behålla balansen i samhällsutvecklingen är ett annat, och det blir svårt att klara det senare om vi inte accepterar begränsningar av det förra. Det finns redan betydande problem med utanförskap, och om vi får en icke arbetsrelaterad invandring på mycket hög nivå under en rad år framöver är risken stor att det bildas parallellsamhällen med ännu större trångboddhet, brist på laglig egenförsörjning, svartarbete och annan kriminalitet. Skolsystem, socialtjänst och sjukvård sätts på ännu svårare prov. Det vore bekymmersamt i sig, och dessutom kan det leda till höjd allmän konfliktnivå och större stöd för extremism.

Hur kan vi då lindra trycket utan att göra våld på asylrätten? Vi kan ge betydligt större resurser till arbetet mot människosmuggling, vilket vi har gjort internationella åtaganden om att bedriva. Vi kan utfärda fler tillfälliga och färre permanenta uppehållstillstånd. Vi kan se till att kravet på anhörigförsörjning blir mer än en papperstiger.

Ingetdera skulle förvandla Sverige från ”öppet” till ”slutet”, men det skulle kunna göra mottagning och integration mer hanterliga och visa medborgarna att de styrande inte tacklar den här frågan med naivitet eller råhet utan med medkänsla och realism.

PJ Anders Linder

GILLA JOBBSKAPARNA

Ska vi göra det lättare eller svårare för jobbskaparna?

Nya jobb kan inte kommenderas fram. De uppstår när företag växer och företagare vågar anställa. Därför kallar vi gärna Sveriges företagare för jobbskapare.

Tiotusentals jobb riskerar att aldrig bli av om regeringens alla olika förslag blir verklighet. Tusentals jobbskapare avstår från att satsa när kostnaderna blir för höga eller förutsättningarna oklara. Till dig som fattar beslut om hur Sverige ska se ut i framtiden - tänk på att göra det lättare för jobbskaparna!

Läs mer på svensktnaringsliv.se/jobbskaparna

SVENSKT NÄRINGSLIV

INNEHÅLL

AXESSmagasin
VETENSKAP BILDNING TRADITION NR 2 2015

10 SAMHÄLLE

Säkerhetspolitik Bo Hugemark genomskådar rysk historieförfalskning. **10**
Albanien Thomas Idergard om ett folk utan tillit. **12**
Taiwan Jojje Olsson ser en ny utmaning mot Peking. **14**
Tanzania Anders Orrenius rapporterar från landet där allt är till salu. **16**
Krönika Anita Du Rietz hoppas att historien är på entreprenörens sida. **18**
Inspel Thomas Gür reflekterar över vårt säkerhetspolitiska kroppsspråk. **18**
I korthet Historielösa dörrkoder. **19**

20X FRIZON

Mikael Timm läser franska högerförfattare. **20**
Dick Harrison begrundar samlandets historia. **24**

28 OPINION

Johan Wiktorin ger förslag på en trovärdig försvarspolitik.

TEMA: VÄXTVÄRK I DEN HÖGRE UTBILDNINGEN

32 Ge professorn makten åter Den akademiska professionen råder inte längre över sitt yrke. Lärarnas och forskarnas allt mer kringskurna frihet har reducerat deras auktoritet. **Av Anders Björnsson, Patrik Engellau och Magnus Henrekson**

36 Detta eviga pratande Högskoleretoriken är full av löften om att kunskap är framtiden i en föränderlig värld. Men ingen kan förutsäga hur utbildningsutbudet ska se ut för att motsvara behoven. **Av MarieLouise Samuelsson**

41 Utan forskning ingen utbildning Massuniversitet med kvalitet är möjligt. Men alla nya studieplatser måste åtföljas av forskningspengar. **Av Leif Lewin**

45 Satsa på undervisningen Ett samarbete mellan Oxford och Uppsala visar hur den höga kvaliteten i elitutbildningarna kan förenas med dagens massutbildningar. **Av Christopher Lagerqvist**

50 Vad är högre utbildning? Den oklara gränsdragningen mot yrkeshögskolan gör att staten måste bestämma vad som är en rimlig forskningsanknytning. **Av Lars Haikola**

54 Studenter måste kunna skriva Allt fler högskolestudenter har svårt att skriva. Det beror på att läraryrket har devalverats och att skolsystemet intresserar sig för utvärdering mer än kunskap. **Av Ebba Lisberg Jensen**

Utbildningen får aldrig skiljas från forskningen.

Leif Lewin Shachar, sid 41

58 TRADITION

Torsten Rönnerstrand om Nikos Kazantzakis.

62 CIVILISATION

Memoarer PJ Anders Linder läser Stig Strömholm **62**
Kulturhistoria Charlotta Lindell om Tudortrenden **64**
Litteraturhistoria Carl Rudbeck läser indiska klassiker **66**
Musik Camilla Lundberg läser en ny bok om Mahler **68**
Visor Staffan Skott om Evert Taubes sjökunskap **70**
Krönika Joakim Tholén framhåller traditionens makt **71**
I korthet Per Klingberg om en dekadent greve **71**

72 RECENSIONER

Ruth Lötmarker uppdaterar vår bild av ljusets stad **73**
Joel Halldorf drabbas av en karismatisk förkunnare **77**
Peter Landelius belyser det dolda tjänstemannaväldet **79**
Kim Salomon värderar ett ständigt omvärderat förflutet **81**
Ann-Sofie Dahl rörs av sonlig tillgivenhet **83**
Martin Öhman finner ny kunskap i frisläppta bandinspelningar **85**
Bengt E Y Svensson vet varken ut eller in **87**
David Andersson bevittnar produktivt fredsarbete **89**
Jens Riis slår följe med en stolt 68:a **90**
Hanna Sistek synar en ökande intolerans i arabvärlden **92**
Erik W Larsson visar hur rikedom och status går i arv **94**
Påhl Ruin avtäcker en av ockupationens paradoxer **96**

98 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd: PJ Anders Linder
Redaktörer: David Andersson, Jan Söderqvist och Mats Wiklund
Redaktionssekreterare: Katarina O´Nils
Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar och Isabella Thomas

Korrektur: Catharina Lewenhaupt
Redigering: Petter Carnhagen och Maria Haack
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Nästa nummer: 14 april 2015
Annonser: redaktionen@axess.se
Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.

Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr. 111 44 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50
Omslagsbild: Friso Gentsch/ TT Nyhetsbyrån

Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer: 674 kr. Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31, e-post: axess@pressdata.se
Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text & Big), Archer
ISSN: 1651-0941
Repro och tryck: Allduplo

SKRIBENTER

David Andersson
Axess-redaktör

Wilhelm Behrman.
Leg psykolog och manusförfattare

Anders Björnsson
Publicist och historiker. 2008–2013 chefredaktör för *Baltic Worlds*

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell politik och Senior Research Fellow vid Center for Militære Studier i Köpenhamn

Anita Du Rietz
Fil dr i nationalekonomi och tidigare chefsekonom i Föreningsbanken.

Patrik Engellau
Författare, nationalekonom och styrelseordförande för Stiftelsen Den nya välfärden

Thomas Gür
Företagare och författare

Lars Haikola
Universitetskansler 2010–2014

Johan Hakelius
Skribent

Joel Halldorf
Teol dr och lektor vid Teologiska högskolan, Stockholm

Dick Harrison
Professor i historia vid Lunds universitet

Magnus Henrekson
Professor i nationalekonomi och vd för Institutet för näringslivsforskning

Bo Hugemark
Överste och militärhistoriker. Ledamot av Kungliga Krigsvetenskapsakademien

Thomas Idergran
Jesuit sedan 2012, fast medarbetare i jesuiternas svenska teologiska och filosofiska tidskrift *Signum*

Per Klingberg
Doktorand i litteraturvetenskap vid Örebro universitet

Christopher Lagerqvist
Fil dr i ekonomisk historia och kvalificerad utredare vid samhällsvetenskapliga fakulteten vid Göteborgs universitet

Peter Landelius
Författare, översättare och fd ambassadör

Erik W Larsson
Läkare och frilansjournalist

Leif Lewin
Skytteansk professor emeritus i vältalighet och statskunskap vid Uppsala universitet

Charlotta Lindell
Journalist

Ebba Lisberg Jensen
Docent i humanekologi vid Malmö högskola

Camilla Lundberg
Musikchef, SVT Kultur

Ruth Lötmarker
Fri skribent och fd lektor i franska vid Stockholms universitet

Jojje Olsson
Journalist och författare

Anders Orrenius
Journalist

Jens Riis
Journalist och kritiker

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Påhl Ruin
Journalist

Torsten Rönnerstrand
Docent i litteraturvetenskap

Kim Salomon
Professor i historia vid Lunds universitet

MarieLouise Samuelsson
Författare och journalist

Hanna Sistek
Frilansjournalist

Staffan Skott
Journalist och författare

Bengt E Y Svensson
Professor emeritus i teoretisk fysik

Joakim Tholén
Politisk redaktör i *Västerviks-Tidningen*

Mikael Timm
Journalist och författare

Johan Wiktorin
Vd i underrättelseföretaget Brqthrough och ledamot i Kungliga Krigsvetenskapsakademien

Martin Öhman
Fil dr i historia, verksam vid Göteborgs universitet

FOTO: GREGORIO MARRERO/LATINCONTENT/GETTYIMAGES

Chavismens frestelser

MAURICIO ROJAS HAR VARIT i Caracas för att fira tjugofemårsminnet av Murens fall och skriver i *Axess* nr 1/2015 om hur chavismen är på nedgång i ett Venezuela efter åratal av misshushållning och ett snabbt fallande oljepris. För Venezuelas del är festen än en gång slut. Risken för en militärkupp är uppenbar. Militärdiktaturer har styrt landet under större delen av dess historia. Ironiskt nog var det en av Bolívars generaler, José Antonio Paéz, som separerade Venezuela från Storcolombia. Samme Simón Bolívar som inte bara Chávez har velat förläna helgongloria, framställdes den gången av de nya härskarna i Caracas som en skurk och fosterlandsförrädare. Jag har inte märkt att chavismen någonsin gett sig på Páez, hjälten från Carabobo. Man är selektiv med både hjältar och skurkar.

Det kan finnas skäl att komplettera Rojas utmärkta artikel med en diskussion av chavismens internationella förgreningar. Kalla kriget hade länge satt ramarna för inrikespolitiken i en världsdel som präglades av stora inkomst- och förmögenhetsklyftor, en ojämnt utvecklad ekonomi och en nästa obefintlig regional integration. Antiamerikanismen lever än, fast dess orsaker försvunnit. I Mercosur, klientorganisationen Alba, den sydamerikanska Unasur och den latinamerikanska Celac fick Chávez och Maduro plattformar för sitt budskap. Men än har ingen av dem kunnat producera vad Latinamerika bäst behöver: ekonomisk integration.

De som mer än andra upplevde murens fall var kubanerna. Dittills hade Fidel Castro hållit fast vid sin traditionella linje i Latinamerika, men ända sedan 1990-talet har Havanna hjälpt Chávez att finna en ny väg till revolutionen. Det gällde att lära av sina traditionella motståndare: ta makten via valurnorna och sedan utöva den på ett sådant sätt att de egna intressena främjas, det vill säga att få statens institutioner i egna händer, men successivt. Med venezolanska oljepengar skulle inte bara den vissnande kubanska regimen finansieras utan också en hel rad förhoppningsfulla omstörtare i Latinamerika. Att den colombianska gerillan fick en fristad i Venezuela är snarare undantaget som bekräftar regeln: den sjunger nu på sista versen i Havanna.

Chávez byggde ett brett nät av allierade och klienter i Latinamerika. Av det finns snart inte mycket kvar. Nicaragua får kinesiska pengar till sin kanal. Ecuador gör internationella öppningar. Bolivia har alltid behållit flera kontaktytor. Honduras hittar nya vänner. Brasilien och Argentina har fullt upp med sina interna problem, lika politiska som ekonomiska. De fattiga karibiska öarna, som fått olja som tack för FN-röster, måste åter söka sig nya sponsorer. Kuba öppnar försiktigt för nordamerikanska investeringar.

MEN CHAVISMENS DRAGNINGSKRAFT låg inte bara eller ens främst i pengarna. Venezuela är långt ifrån det enda land där den representativa demokratin har levererat mindre än den lovade, vare sig det har berott på de växande förväntningarnas missnöje, som i Chile, på en rad dåliga regeringar med olika färg, som i Spanien, eller på institutionernas sönderfall som i Mexiko. Globaliseringen har gjort alla stater svårare att styra, och missnöjet kan finna utlopp åt höger, som i Frankrike och USA, åt vänster som i Venezuela eller åt båda hållen som i Grekland.

Det är inte Chávez eller hans inkompetenta efterträdare Maduro som hotar att sprida sina nyfascistiska läror om direktdemokrati och autarki; problemet är staternas oförmåga att hantera den nya situationen efter Berlinmurens fall. Maktspridningen är någonting positivt som redan har skapat framsteg på många oväntade håll i världen. Men något bättre recept än representativ demokrati har inte presenterats någonstans. Återstår att tillförsäkra den rättvisa röstregler, trovärdiga institutioner och hållbara regelverk för ekonomierna. Ja, och så social rättvisa, hur svårt det än må vara att definiera den. Thomas Pikettys studie *Kapitalet i det tjugoförsta århundradet* borde kunna användas som grundkurs. Något bättre instrument än EU har inte Europa.

Peter Landelius

SAMHÄLLE

Där tillit fattas
12 Albaniens stora problem är bristen på mänskligt förtroende.

Tillåts Taiwan att blomstra?
14 Taiwans befolkning ser med ökad misstro på Kinas ökade inflytande.

Allt är till salu
16 Utan en muta blir ingenting gjort i Tanzania. Och mest tjänar det politiska systemet på korruptionen.

Krönika
18 Anita Du Rietz hoppas att historien är på entreprenörens sida.

Inspel
18 Thomas Gür analyserar vårt säkerhetspolitiska kroppsspråk.

I korthet
19 Historielösa dörrkoder.

SÄKERHETSPOLITIK

Sprid inte deras myter

En pressad rysk regim försöker dölja sina misstag genom att skylla på en ondskefull omvärld. Historieförfalskningen måste genomskådas, skriver **Bo Hugemark**.

KALLA KRIGETS SLUT var slutet på en ideologisk konflikt som startade 1917. Det var en seger för demokrati och marknadsekonomi över diktatur och socialism. Men den oblodiga segern kom överraskande, och segrarna, de demokratiska staterna var yrvakna, hade inga tankar på att utnyttja tillfället för att fullfölja segern. Det var inte tal om att utvidga Nato för att inringa Ryssland. Tvärtom var den amerikanska linjen ”Russia first”: Gör inget som kan fördärva Rysslands möjligheter att bli demokratiskt! Röster höjdes också för att Nato spelat ut sin roll och borde upplösas till förmån för ett närmande till Ryssland. Snart visade det sig dock att demokratin och freden fortfarande kunde hotas av auktoritära regimer. I ett Europa där latenta nationalistiska och revanschistiska krafter frigjorts, där demokratin var bräcklig och byggande av marknadsekonomi var ett sårbart projekt fanns det goda motiv för att inte bara behålla Nato utan också ta in nya medlemmar.

Det var inte många som såg detta klart. Västliga politiker satt fast i intressesfärstänkandet från kalla kriget, skrev under på

Vladimir Putin.
FOTO: SEAN GALLUP / GETTY IMAGES

de ryska hotföreställningarna och föregrep ”rättmätiga ryska intressen” Några var ovilliga att ta bort fokus från det transatlantiska kärnområdet och involvera alliansen i svårförutsebara konflikter i Östeuropa. ”Mycket har förändrats i Europa, det som har förändrats minst är de ledande politikernas verklighetsuppfattning”, så inledde Polens dåvarande president Lech Walesa sitt tal vid Sverigebesöket 1995.

Initiativet till utvidgningen kom naturligt nog från de stater som sluppit ur Sovjetunionens maktsfär. De ville få en säker förankring i det västliga säkerhetssystemet. Osse, Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa, och EU var otillräckliga. Osse hade inga maktresurser. Inträde i EU var en alltför långsiktig process, och organisationen hade visat sin maktlöshet i Bosnien 1991. Och framför allt: EU innehöll inte USA, och de öst- och centraleuropeiska staterna litade av historiska skäl mer på USA än på de europeiska stormakterna. På våren 1992 förklarade Tjeckoslovakiens, Polens och Ungerns ledare att deras mål var Natomedlemskap. De framförde till president Bill Clinton sina länders känsla av att leva i ett säkerhetspolitiskt vakuum.

SKULLE CLINTON LYSSNA till de östeuropeiska staternas böner och riskera att äventyra den bräckliga ryska demokratiska utvecklingen? Eller prioritera Ryssland och låta östeuropéerna leva på det bräckliga hoppet? Kriget i Bosnien blev avgörande. Än en gång hade européerna misslyckats med att hålla fred på sin kontinent. Clinton började fundera på om inte Natos utvidgning skulle utgöra ett medel att sprida demokrati, hindra konflikter och säkra USA:s närvaro i Europa.

För att vinna tid introducerade USA Partnerskap för fred (*Partnership for Peace,* PfP), som såväl kunde tolkas som en ersättning för utvidgningen eller som en farstu till Nato. Ryssland, som tolkade det på första sättet anslöt sig, och det gjorde med samma motiv Sverige och andra traditionellt alliansfria stater. Även bland europeiska Nato-stater fanns de som delade denna syn.

De tidigare Warszawapaktsmedlemmarna och före detta Sovjetrepublikerna hoppades däremot att den andra tolkningen skulle vara riktig. De var misstänksamma mot Clintons strävan att vinna Rysslands bifall. Polackerna, med historiska erfarenheter av att stormakter gjorde upp över deras huvuden. accepterade motvilligt erbjudandet om att delta i PfP, som de såg som ett dåligt surrogat och kanske slutet på deras hopp om medlemskap. I själva verket blev PfP en succé, ett av de instrument som förde utvidgningsprocessen framåt genom att föra in kandidatländernas försvarsmakter i en västlig samverkan, samtidigt som det genom partnerskap med Ryssland demonstrerade att kalla kriget var slut.

> *Någon ekonomisk isolering av och krigföring mot Ryssland har faktiskt inte skett. Det har varit en boom av investeringar.*

CLINTON MÅSTE NU försöka förena två till synes oförenliga mål. Att ge de östeuropeiska staterna trygghet mot eventuella framtida ryska expansionsplaner och samtidigt övertyga Ryssland, och vissa västeuropeiska och amerikanska politiker om att utvidgningen inte var riktad mot Ryssland utan ett medel att stabilisera Europa och hantera nya hot, en fortsättning av Marshallplanen.

Med mästerligt handlag lyckades Clinton till sist få president Boris Jeltsin att de facto acceptera utvidgningen. I Helsingfors 1996 gav denne till och med upp försöken att framtvinga ett löfte om att aldrig släppa in före detta Sovjetrepubliker i alliansen.

Till slut vann USA de europeiska medlemsstaternas gehör för en utvidgning och för att den skulle ske snart. Avgörande blev förbundskansler Helmut Kohl som befarade att situationen i Ryssland höll på att förvärras med ökande nationalism. Det gällde att handla medan Jeltsin var vid makten och kunde fås att känna att han var med i beslutsprocessen.

Utvidgningen beslöts vid Madridmötet 1997. Efter lång diskussion beslöts att ta in tre av de stater som först drivit frågan Polen, Tjeckien och Ungern (vilka också kommit längst i de reformer som krävdes för att kvalificera för medlemskap).

Clinton lyckades efter mycket fotarbete också övervinna tvekan i kongressen hos vissa demokrater, som var rädda att stöta bort Ryssland, och republikaner som befarade att Nato skulle bli en organisation för fredsbevarande operationer, ett andra FN eller Osse.

MED FACIT I HAND ser vi att alla de skräckargument som framfördes av utvidgningens motståndare, om våldsamma ryska motreaktioner och andra katastrofer, kom på skam. Vi kan också konstatera att begränsningen till tre stater 1999 förmodligen var optimal: genom att ytterligare sju medlemmar kom in genom den öppna dörren 2004. Men här har sannolikt 11 september också spelat in. Denna händelse som av många först troddes innebära att utvidgningen skulle komma av sig – USA skulle få andra prioriteter och behövde ryskt stöd – fick den motsatta effekten. Enligt vad den amerikanske diplomaten Ron Asmus berättade på Folk och Försvars rikskonferens i Sälen 2002 skall George W Bush ha sagt till sin administration angående utvidgningen: ”Finish the job!” Se till att vi inte behöver hålla på med detta eviga finsnickrande med den europeiska säkerheten. Skapa en hållbar struktur, så att vi dels klarar ut med ryssarna hur landet ligger, dels kan ägna oss åt de nya säkerhetshoten.

För att visa ryssarna att utvidgningen inte var riktad mot dem slöts före Madridmötet *Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation.* Och 2002 bildades *The NATO-Russia Council* (NRC), för konsultationer och samarbete. Ryssland fick därigenom ››

en unik ställning bland icke-medlemmar i vad avser insyn i alliansen. Nato har också undvikit – till dessa dagar – att stationera trupp i de nya medlemsländerna.

När den ryska regimen nu utmålar Nato som ett hot är det därför svårt att undvika slutsatsen att det hot den känner är att Rysslands möjligheter att använda militära maktmedel mot grannländer begränsas. En möjlighet som Putinregimen tydligt demonstrerat under de senaste åren.

BILDEN AV EN HOTFULL inringning av Ryssland, framförd av Putinregimen och dess medlöpare utomlands är alltså falsk. Men kunde inte väst, som det ofta sägs, ha gjort mycket mer för att integrera Ryssland ekonomiskt och politiskt? Här jämförs den hårda Versaillesfreden med hur Tyskland behandlades efter andra världskriget, ett exempel på en lyckad integration av förloraren, inledd med två projekt, Marshallhjälpen och Kol- och stålunionen, utmynnande i EU. Kunde något liknande inte ha skett efter 1991?

Någon ekonomisk isolering av och krigföring mot Ryssland har faktiskt inte skett. Det har varit en boom av investeringar. Det ömsesidiga beroendet av olja- och gasleveranser är väl känt.

Varför satsade inte väst på en massiv Marshallhjälp till Ryssland, som ett stöd för att bygga marknadsekonomi och demokrati? Svaret är enkelt: Det saknades grundläggande förutsättningar för detta, nämligen traditioner av

- kapitalism – den var på gång före första världskriget men utrotades av bolsjevikerna (med en kort respit under NEP-perioden)
- konstitutionellt styre (med undantag av ett drygt halvår 1917)
- rättsstat
- sociala skyddsnät (överflödiga i kommandoekonomin).

I TYSKLAND HADE sådana traditioner haft längre hävd och varit utrotade kortare tid, ett drygt decennium. Det fanns tillräckligt starka fundament att bygga upp den nya staten på.

I motsats till Tyskland 1945 hade Ryssland 1991 (liksom Tyskland 1918) inte lidit ett påtagligt militärt nederlag. Den gamla nomenklaturan fanns kvar och kunde privatisera sig i en miljö där de ovannämnda institutionella ramarna saknades. Det uppstod en rövarkapitalism, ledande till dagens kleptokrati. Också säkerhetstjänsten är intakt (som om Gestapo behållits i Västtyskland!)

För denna gangsterstat är det helt naturligt att skylla alla tillkortakommanden på omvärldens ondska och att odla inringnings- och dolkstötsmyter. Vi bör inte agera nyttiga idioter genom att sprida dem.

ALBANIEN

Där tillit fattas

Albanien ser EU som vägen ur fattigdom och korruption. Men först måste människor börja våga känna förtroende för varandra, skriver **Thomas Idergard**.

NÄR ALBANIENS premiärminister Edi Rama besökte Sverige i november berättade han om hur landets väg mot ett önskat EU-medlemskap är en viktig drivkraft för förändring och utveckling i ett av Europas fattigaste länder. Någon månad dessförinnan hade påven Franciskus genomfört ett blixtbesök i Albanien och i ett tal i Tirana uppmanat unga att ta avstånd från ”dyrkan av pengar, individualismens falska frihet, missbruk och våld” för att istället bygga sitt liv på Kristus och så skapa en ”kultur av möte och av solidaritet”.

Under min utbildning till jesuit tillbringade jag en stor del av sommaren 2013, i Albanien där jag hjälpte en grupp Moder Teresa-systrar och en lokal församlingspräst med evangelisation och mission i de mycket fattiga och otillgängliga bergsbygderna i norr. Tillsammans med en medbroder levde jag mitt i ett förfallet hyreshusområde i utkanten av en liten bergsstad och delade vardagen med människor som inte bara var fattiga utan också i stor utsträckning tycks leva utan hopp om framtiden. När jag nu hör om landets vilja att bli EU-medlem, premiärministerns förhoppning om förändring och utveckling och påvens ord till ungdomarna blir mina minnesbilder åter levande. Ja, Albanien är, av det jag såg under en sommar, ett land i stort behov av förändring. Den stora frågan är hur den ska komma till stånd.

I UNIVERSITETSSTADEN Shkodra kunde jag besöka det franciskanerkloster som kommunistregimen (1944–91) utrymde och gjorde om till koncentrationsläger för främst katolska och ortodoxa, men även muslimska, ledare. Man kunde riktigt förnimma ondskan i väggarna i de celler där 15–20 personer kunde tvingas leva i avföring på några kvadratmeter, i tortyrkammaren och vid exekutionsmuren (men

FOTO: TT NYHETSBYRÅN

som ett tecken på det godas seger över ondskan är klostret idag återinvigt och befolkat av ordenssystrar, vid sidan av museet över kommunisttiden). Och i våra resor i området runt Pukë i bergen mötte jag de ännu verkande, förödande konsekvenserna av en med pedantisk noggrannhet genomförd systematisk förstörelse av människors liv och därmed av samhällsstrukturen – kombinerat med vad som för mig oftast framstod som den totala frånvaron av något annat.

Gamla människor och barn lever under omständigheter som ingen tror existerar i Europa idag. Men än värre är att få verkar bryr sig, allra minst de styrande. För en behandling i den statliga sjukvården, till exempel, måste man ofta muta läkare och sköterskor för att de överhuvudtaget ska göra sitt jobb. Det vanliga är att en sjuksköterska meddelar anhöriga, mitt under behandlingen, att operationen påbörjats men att man saknar instrumenten för att slutföra den. Det blir kodordet för den förväntade motfrågan ”Hur många är ni och vad vill ni ha?”. Med rätt antal sedlar återfinns alltid de nödvändiga instrumenten. Men eftersom de flesta saknar pengar är det bara den kristna missionens distribution av mediciner som ger någon lindring.

PENGAR ÄR DET allt överskuggande målet – det bär tv-kanalernas dygnetruntsända lyckohjulsprogram och de överallt närvarande kasinopalatsen (vägg i vägg med små ”hål i väggen” där det går att få snabblån till ockerränta) vittnesmål om. Men de grundläggande förutsättningarna för arbete och företagande, som kan bygga både enskilt och socialt kapital, lyser med sin frånvaro. Därmed saknas de institutioner, såväl privata som offentliga, som skulle kunna bidra till att omvandla enskilda rikedomssträvanden

> *Gamla människor och barn lever under omständigheter som ingen tror existerar i Europa idag.*

till allmänt välstånd. Självhushållning är i stor utsträckning melodin och bilden av en företagare är totalt karikerad. Vid ett besök på ett familjedrivet kafé blev jag vittne till hur en av kunderna kände sig förolämpad av att bli serverad av kaféägaren själv – han skulle ju sitta och räkna pengar och ha andra som jobbar, det var ju själva poängen med att ha företag! De investeringar som skedde i den del av landet där jag vistades handlade mest om rika personers bygge av egna, stora hus eller anskaffande av stora, utländska bilar. Något företagande med tillverkning i egentlig mening, vare sig inhemskt eller utländskt, tycktes inte existera.

På landsbygden är blodshämnd fortfarande vanligt och äktenskapen görs upp mellan familjerna, såväl bland kristna som bland muslimer. Kvinnorna verkade också stå för det mesta av det tunga fysiska arbetet, utöver att sköta hemmet, som till exempel att bära sädes- och mjölsäckar till och från kvarnarna uppe i bergen.

EN HELT FRI MARKNAD och ett politiskt liv med en uppsjö av partier att välja emellan – vad som på papperet definierar en demokratisk marknadsekonomi – har Albanien men det verkar inte råda bot på de problem som jag på kort tid blev vittne till. Ett avgörande element saknas nämligen: vad som ekonomer och statsvetare brukar kalla för dygder, det vill säga handlingsmönster som kan fylla marknadens och demokratins ramar med ett gott innehåll. Vi kan också, i synnerhet i fallet med den del av Albanien som jag upplevde på nära håll, kalla det förtroende. Och förtroende stavas för mig som kristen evangelium. I detta fall definierat som den kristna tanken att vi alla i grunden är bröder och systrar och måste samverka för det gemensamma bästa. Det jag såg och upplevde i Albanien gjorde det fullkomligt klart vilken det kristna budskapets sociala verkning är – genom insikten om vad avsaknaden av det gör med en kultur.

Den lokale präst som jag hade förmånen att samarbeta med, fader Giovanni från Italien, var en i ordets bästa bemärkelse sann entreprenör i andliga, sociala och ekonomiska frågor. Han hade själv startat stadens enda ungdomsgård för att motverka gatukriminalitet och en större ekologisk jordbruksanläggning för att anställa människor som han kunde lära upp i arbete och företagande. I ett av våra många samtal i bilen på de obefintliga vägarna runt om i bergen beskrev han det

››

> ***För fader Giovanni var det självklart att också det nödvändiga förtroendet för ett ekonomiskt utbyte måste komma ur den enskildes erfarenhet av Guds kärlek.***

som att vad som behövs i Albanien är förtroende för nästan: först för de närmaste i byn, sedan i nästa steg för den obekante.

Fortfarande drivs de små och fattiga jordbruken enbart utifrån självhushållningsprincipen. Man litar inte på grannen för att kunna ha ett utbyte mellan olika slags enkla jordbruksvaror. Och ”glädjen för att en av grannens getter dör är större än glädjen över att en av dina egna får en killing”. För fader Giovanni var det självklart att också det nödvändiga förtroendet för ett ekonomiskt utbyte måste komma ur den enskildes erfarenhet av Guds kärlek. Ett sådant förtroende skulle få både sociala och ekonomiska konsekvenser: att motverka korruption, minskat våld, en uppvärdering av kvinnans ställning, en blick för de mest utsattas behov, en vilja att vårda naturen och en handel och en ekonomi som skulle kunna ge både arbete och välstånd.

ALLT ÄR NU INTE nattsvart. Utan missionen hade situationen för många fattiga och utsatta varit än värre. Bland ungdomar, som jag, utöver hembesök i familjer tillsammans med Moder Teresa-systrarna ägnade tid åt att undervisa i katolsk tro och lära (med hjälp av en tolk), fanns en insikt om problemen och en vilja att handfast bygga något bättre. Många av dem som intresserade sig för högre utbildning hade planer på att åka utomlands, främst till Italien och USA, för att studera och sedan återvända med nya kunskaper och färdigheter. Bland de mest fattiga och utsatta människor, oftast kvinnor, som jag mötte fanns också en stark och en levande gudstro – i alla dagliga vedermödor – som fick mig att se hur vi i vår del av världen kanske skulle behöva missioneras av dem.

Påven Franciskus har säkert stor kännedom om Albanien på andra sätt. Men för en som levt i landet kunde hans ord i Tirana inte sammanfatta intrycken bättre. Processen för att komma med i EU har många fördelar. Men för den hållning som grundlägger den ekonomiska och sociala utvecklingens drivkrafter behöver förändringen komma inifrån, och därmed ”uppifrån” i en mer metafysisk, och existentiell, mening.

TAIWAN

Tillåts Taiwan att blomstra?

Taiwans befolkning ser med ökad misstro på Kinas ökade inflytande. Kraven på självständighet och odlandet av en egen nationell identitet utmanar Peking, skriver **Jojje Olsson**.

DET VAR MED NEDSÄNKT huvud som president Ma Ying-jeou i december tillkännagav sin avgång som partiledare för Kuomintang. I mellanårsvalet veckan innan hade regeringspartiet bara mäktat med att vinna 6 av 22 platser, jämfört med 15 platser i samma val fyra år tidigare. Bland annat förlorade man borgmästarposterna i traditionellt starka fästen som huvudstaden Taipei och miljonstaden Taichung.

Nederlaget var chockerande stort och berodde delvis på trög tillväxt i kombination med växande klassklyftor och stigande fastighetspriser. Men den största enskilda anledningen till brakförlusten bedöms vara närmandet mot Kina. Det har inte gett den ekonomiska rekyl som Ma utlovat, och dessutom skapat oro med anledning av höstens händelser i Hongkong.

”Vår administration och hela Taiwans befolkning stöder Hongkongs rättighet att välja sin egen ledare”, sade Wu Mei-hung, minister vid Taiwan’s Mainland Affairs Council, då Occupy Central brakade loss. Samtidigt samlades hundratals aktiviter på Taipeis gator och uttryckte sitt stöd för sina meningsfränder i Hongkong.

De kunde enkelt relatera till situationen. Taiwan hade nämligen förra våren en egen proteströrelse. Hundratals demonstranter från den så kallade ”solrosrörelsen” stormade i mitten av mars ifjol både kongress- och regeringsbyggnaden. Ockupationen varade i tre veckor, innan samtal med myndigheterna kollapsade och polis körde bort ungdomarna med batonger och vattenkanoner. Över 100 demonstranter skadades och nästan lika många arresterades.

Ockupationen föranleddes av att Kuomintang plötsligt godkände ett omfattande handelsavtal med Kina, som enligt lag skulle presenteras och diskuteras paragraf för paragraf. President Ma hävdade att avtalet var nödvändigt för Taiwans stagnerande ekonomi, medan kritikerna pekade på ökat kinesiskt inflytande som konsekvens. Dessutom gynnade avtalet främst de större företag och konglomerat som står Kuomintang nära.

BRISTEN PÅ TRANSPARENS fick hundratusentals taiwaneser att gå man ur huse, och landets stora men länge slumrande civilsamhälle väcktes till liv. 54 olika grupper och NGO:er förenades i mars på Taipeis gator under plakat som läste ”Taiwan är inte till salu”.

Det omstridda avtalet var bara ett av över 20 handelsavtal som Ma Ying-jeou ingått med Kina sedan han blev president 2008. Under hans tid vid makten har höga tjänstemän från de båda länderna också mött varandra för första gången någonsin, och direkttrafik i form av flyg och sjöfart har börjat gå Kina–Taiwan utan att först behöva passera ett tredje land.

Taiwans demokrati må vara ung – Kuomintang lyfte undantagstillståndet 1987 och det första öppna presidentvalet hölls 1996 – men icke desto mindre otroligt dynamisk. Hundratusentals taiwaneser vällde ut på gatorna även 2010, då Ma godkände det största handelsavtalet hittills med Kina, som minskade eller slopade skatterna på över 800 varor och tjänster. Oppositionspartiet Democratic Progressive Party (DPP) hade då bojkottat omröstningen sedan knytnävsslagsmål brutit ut i parlamentet.

DET MER KINASKEPTISKA DPP bröt Kuomintangs 50 år långa oavbrutna styre genom att vinna Taiwans andra presidentval någonsin år 2000. Den frispråkige presidenten Chen Shui-bian behöll makten i åtta år efter att också ha vunnit valet 2004, må vara med endast 0,22 procents marginal.

Denna tid kännetecknades av kraftigt

Studentdemonstration i Taipei. FOTO: LAM YIK FEI/GETTY IMAGES

försämrade relationer till Kina, och hot om krig ständigt hängande över Taiwansundet. Särskilt starkt reagerade Peking varje gång Chen pratade om en taiwanesisk självständighetsförklaring eller ansökan om FN-medlemskap.

Chen Shui-bian förkastade också det så kallade ”1992 års konsensus”, som är den viktigaste grundpelaren i relationen Kina–Taiwan. Denna konsensus innebär båda sidors acceptans av att det bara finns ett Kina, som både fastlandet och Taiwan tillhör, men ger samtidigt de båda frihet att tills vidare individuellt definiera innebörden av detta enda Kina.

UNDER SIN REGERINGSTID anklagades Chen för korruption, och efter att ha förlorat valet 2008 kastades han i fängelse på livstid. DPP försvagades ordentligt men har nu återuppstått och gjorde just sitt bästa mellanårsval någonsin genom att knipa 13 av 22 platser. Partiet förväntas även vinna presidentvalet nästa år, vilket dels beror på att man prioriterar utbildningsreformer och en utjämning av klassklyftorna.

Men vad som tilltalar väljarna mest torde vara DPP:s raka argumentation om att Taiwans självständighet hotas av de allt starkare banden till Kina. Partiet framhåller också att det – liksom i Hongkong – främst är landets affärselit som har tjänat på att kinesiska pengar strömmar över till ön. Kinas oförsonliga hållning i Hongkong innebär dessutom att befolkningen där liksom på Taiwan odlar en egen identitet snarare än att närma sig Peking.

Två gånger om året genomför Chinese University of Hong Kong en undersökning om invånarnas upplevda identitet. I oktober ifjol klassificerade sig 8,9 procent av de svarande som ”kines”, vilket är den lägsta siffran någonsin och kan jämföras med 32,1 procent vid överlämningen till Kina 1997. Vidare ansåg sig 26,8 procent vara ”hongkonges”, vilket är den högsta andelen sedan 1998. En majoritet ser sig fortfarande som en mix mellan de två kategorierna.

Även National Chengchi University företar sig varje sommar en liknande undersökning. Ifjol såg sig 60,4 procent av de svarande som ”taiwanes”. Det är den högsta andelen någonsin, och kan jämföras med under 50 procent då Ma Ying-jeou blev president 2008. Bara 32,7 procent ansåg sig vara ”taiwanes och kines”, den lägsta noteringen någonsin.

> *Kina är i en mycket knepig sits då tiden för en återförening på kommunistpartiets villkor börja rinna ut.*

VID EN NÄRMARE ANALYS märks också att de yngre svarsgrupperna känner sig mindre kinesiska än de äldre. Unga invånare såväl i Hongkong som på Taiwan har svaga band till fastlandet, och är inte beredda att offra yttrandefrihet eller grundläggande mänskliga rättigheter för påstådda ekonomiska fördelar.

DPP har alltså tiden på sin sida, och även Kuomintang tycks ha snappat upp dessa politiska strömningar. Ma Ying-jeou har förvisso aldrig varit i närheten av Hongkongs regeringschef Leung Chun-ying då det gäller att glädja Kina. Tvärtom har Mas ovilja till dialog i politiska frågor – den snabbt ökande ekonomiska integrationen till trots – gjort ledarna i Peking allt mer frustrerade och fått antalet missiler som riktas mot Taiwan att öka.

Men efter solrosrörelsen har Ma Ying-jeou trappat upp den politiska retoriken mot Kina snarare än att som tidigare försöka hålla fast vid status quo. Under Occupy Central sade Ma till al-Jazira att han oroar sig för och stöder demokratidemonstranterna i Hongkong, och kallade Taiwan för ”den enda kinesiska demokratin”.

Kina har ofta uppmuntrat Taiwan att liksom Hongkong acceptera regeringsmodellen ”one country, two systems”, men i oktober fnyste Ma att ”one side, one system” är en mycket bättre lösning.

FRAM TILL PRESIDENTVALET 2016 hade Kuomintang ett ytterligare utökat ekonomiskt samarbete med Kina på agendan. Representationskontor var planerade att etableras på båda sidor om sundet, och det spekulerades också i att de två ländernas presidenter för första gången någonsin skulle mötas.

Det är nu knappast troligt att Kuomintangs nya partiledare Eric Chu kommer att tillåta detta. ”Det är inte ett plus för Chu att resa till Kina eller träffa kinesiska ledare givet det nuvarande politiska klimatet”, sade professor Joseph Cheng vid City University of Hong Kong i samband med att den nya partiledaren röstades fram i januari. Ma Ying-jeou kommer att sitta sin tid ut som president men är nu för svag att agera på eget bevåg.

För DPP:s nya partiledare Tsai Ing-wen är den utrikespolitiska balansgången desto lättare. Hon är visserligen inte lika radikal som Chen Shui-bian, men hennes uttalanden efter mellanårsvalet gjorde klart att någon anpassning till Kina inte var aktuell. Tvärtom uttryckte Tsai förhoppningar om att Kina skulle ändra sin utrikespolitik för att tillmötesgå de nya strömningarna i Taiwan.

Kina är i en mycket knepig sits då tiden för en återförening på kommunistpartiets villkor börja rinna ut. Tidigare har Peking försökt påverka valutgången; 1996 avfyrades missiler i Taiwansundet för att få väljarna att rösta på en fristående presidentkandidat, och inför presidentvalet 2000 hotade man med krig om Chen Shui-bian vann. Båda gånger misslyckades skrämseltaktiken.

EFTER DET SENASTE mellanårsvalet nöjde sig Kina med att uppmana alla taiwaneser att respektera ”1992 års konsensus”. Kinas myndigheter vägrar nämligen föra formella samtal med någon grupp på Taiwan som motsätter sig den. Tsai Ing-wen ger samtidigt inga tecken på att DPP kommer att ändra sin hållning.

Det senaste valresultatet var en stor framgång för DPP och solrosrörelsen. Men framför allt var det en seger för demokratin; helt utan valfusk eller andra störningsmoment kunde Taiwan, där valdeltagandet är bland det högsta i världen, ta tydlig ställning mot diktaturen Kinas ökade inflytande.

TANZANIA

Allt är till salu

Utan en muta blir ingenting gjort i Tanzania. Och mest tjänar det politiska systemet på korruptionen, skriver **Anders Orrenius**.

DET INTE KRIG SOM ÄR det största hotet mot den omtalade afrikanska tillväxten. Det är inte heller hunger, och det är inte bristen på vård eller utbildning som ses som problemet. Nej, det är den tilltagande korruptionen, som riskerar att lägga en våt filt över den ekonomiska utvecklingen. Afrikaoptimisterna kan ha ropat hej för tidigt.

– Fisken ruttnar från huvudet. Om våra politiker kan svindla bort miljarder, hur kan de då tro att vanligt folk ska ändra beteende, säger chauffören Sultani Saleh, med ett snett leende, när vi sitter fast i det eviga Dar es-Salaam-trafikkaoset.

Under de senaste månaderna har den märkliga korruptionsaffären varit på allas läppar här. Många har förfärats och suckat över hur 122 miljoner dollar förskingrats från det statliga energibolaget Tanesco.

Frågorna hopar sig? Hur sjutton kunde det halvstatliga energibolaget Independent Power Tanzania Limited, IPTL, säljas för en spottstyver? Och hur kunde den tanzaniska riksbanken avsätta nästan en miljard svenska kronor på ett depositionskonto, pengar som sedan plundrades av utländska investerare?

Den så kallade IPTL-affären har väckt stark kritik, och den politiska oppositionen kräver huvuden på ett fat. Oppositionspolitikern Zitto Kabwe, som är ordförande i parlamentets budgetkommitté, skriver i ett öppet brev att det statliga energiföretaget har plundrats av skrupelfria politiker och affärsmän, och att regeringen måste ställas till svars. Även de utländska biståndsgivarna har reagerat starkt mot den slapphänta hanteringen av statens pengar och flera hundra miljoner dollar i budgetstöd hålls inne tills regeringen lagt alla korten på borden. Frågan är om det någonsin kommer att ske.

DEN SOM TAR UPP KAMPEN mot korruptionen riskerar att få mäktiga fiender. Det fick John Githongo i grannlandet Kenya uppleva. Han var journalisten och aktivisten som bytte sida i början av 2000-talet och blev anti-korruptionsgeneral i den nyvalda regeringen under president Kibaki, mannen som gick till val på att utrota just korruptionen. Men Githongo upptäckte ganska snart att maktskiftet inte förändrade något på djupet. Bara några år senare fick han fly till London, för att gömma sig från sina regeringskolleger för att han läckte för mycket. Hela historien är mästerligt skildrad i boken *Its Our Turn to Eat. The Story of a Kenyan Whistleblower*, skriven av *Financial Times* tidigare Afrikakorrespondent Michela Wrong. Bokens titel anspelar också på att rivaliserande etniska grupper tenderar att gynna personer från sin egen folkgrupp.

På kiswahili kallas det för ”kitu kidogo”, eller fritt översatt ”en liten muta”. Det handlar om en kultur där det har blivit så vanligt att köpa sig fri från olika situationer att vanliga människor inte reagerar längre. Om man blir stoppad av en trafikpolis förväntas man bidra med några kronor ”till tekassan”. Den som har bråttom till flygplatsen kan köpa en poliseskort för motsvarande 500 kronor om man inte vill fastna i trafikstockningarna.

Inom den offentliga vården finns en inofficiell prislista för allting, berättar Maggid Mwenga, en tanzanisk journalist. Att få en doktor att skriva ut ett recept kan kosta en svensk tia, prislappen för en enkel operation blir en snarare en svensk hundralapp, rakt ner i fickan på kirurgen.

OCH JU HÖGRE UPP I samhällspyramiden man kommer, desto fler blir nollorna. Riktpriset på att ”köpa” ett bygglov för att få riva några av stadens kulturskyddade funkiskåkar från 1940-talet och istället bygga ett höghus i kinesisk stil ligger på cirka ett hundra usen kronor.

Hos tanzaniska frivilligorganisationer utgör kravet på *sitting allowance* – en form av traktamenten – en särskild form av förtäckt korruption. Vid varje sammankomst som utländska biståndsgivare bjuder in till förväntar sig deltagarna att få betalt per dag för att de närvarar. Det kanske inte är särskilt konstigt i ett samhälle där de flesta har svårt att leva på sin lön, men det skapar ändå väldigt konstiga incitamentsstrukturer, för att prata managementspråk. *Sitting allowances* förekommer också i politikens värld, och elaka tungor säger att det är därför parlamentssessionerna i huvudstaden Dodoma – med traktamenten på över 1 000 svenska kronor per person och dag – kan dra ut så länge i tid.

De tanzaniska journalisterna har haft en

President Jakaya Kikwete.
FOTO: SIPHIWE SIBEKO /REUTERS/TT NYHETSBYRÅN

nyckelroll när det gäller att avslöja IPTL-affären. De regeringskritiska systertidningarna *The Citizen* och *Mwanchi* har genom sin närgångna rapportering tvingat fram en oberoende utredning som genomförs av riksrevisionen. Redan har flera ministrar och parlamentsledamöter tvingats bort. Många hoppas att processen kan leda till mer öppenhet framöver.

Men medierna har samtidigt sin egen korruptionsproblematik. När man kallar till presskonferens för att förmedla ett budskap dröjer sig journalisterna ofta kvar en stund efter budskapet är förmedlat för att ta emot det sedvanliga kuvertet med motsvarande en svensk hundralapp i.

KAMPEN MOT KORRUPTIONEN har varit den tanzaniske presidenten Jakaya Kikwetes stridsrop sedan han kom till makten 2005. Men många menar att allt för lite har hänt. Att IPTL-affären är endast toppen på ett isberg. Trots att ett flerpartisystem infördes på 1990-talet har Kikwetes parti CCM aldrig förlorat ett val. På ett skickligt sätt har regeringspartiet genom att använda sig av hot och löften alltid vunnit rösterna på landsbygden, där tre av fyra tanzanier fortfarande bor. Dessutom har regeringspartiet lyckats med att spela ut oppositionspartierna mot varandra.

Den snabba ekonomiska utvecklingen i det östafrikanska landet hänger inte ihop med mer öppenhet och mindre korruption. I det ansedda Mo Ibrahim ”Index of African Governance 2014” tillhör Tanzania de länder som gått bakåt den senaste femårsperioden. Särskilt tydligt är detta när indexet mäter hur den offentliga förvaltningen och rättssystemet fungerar. Mauritius får bäst betyg av alla afrikanska länder, Somalia sämst.

Under det senaste årtiondet har trenden vänt för den afrikanska kontinenten. Den ekonomiska tillväxten och ständigt nya fyndigheter av olja och råvaror har bidragit till en helt ny och betydligt mer positiv bild av utvecklingen i många länder i Afrika.

Men en färsk opinionsundersökning från CNN/Jama visar att Afrikaoptimismen har svårt att täcka upp för kontinentens verkliga problem; tillväxt utan att nya jobb skapas, ökande ekonomiska klyftor, demokrati enbart på pappret och – inte minst – roffarmentaliteten inom stat och förvaltning.

37 procent av de tillfrågade i mätningen svarar att korruption är Afrikas största utmaning, 23 procent svarar ökande ekonomisk ojämlikhet och endast 16 procent svarar att fattigdom är det största problemet. Mest bekymrade för korruption är nigerianer och tanzanier.

I DE FLESTA LÄNDER är korruption och bristen på utveckling intimt sammanflätade. En muta som krävs för att skriva in en ung flicka på en ”gratis” grundskola kan stoppa denna flickas utbildning och framtida möjligheter. När nyvalda parlamentariker vars kampanj betalade av läkemedelsindustrin röstar för ökade läkemedelskostnader, äventyras kanske hälsan för tusentals människor, vilken i sin tur påverkar deras möjligheter att arbeta och försörja sig. Ofta är mutor små, räknat i kronor och ören, men de indirekta kostnaderna är desto större.

Enligt organisationen Transparency International, som analyserat data från 42 afrikanska länder, är analfabetismen bland unga vuxna högre ju mer korruption som finns i ett land. Mutbenägenheten påverkar också mödradödligheten och tillgången till rent dricksvatten. På detta sätt har korruptionen en rad indirekta effekter på utvecklingen i ett land, eftersom kravet på mutor blir som en extra skatt på tjänster, en skatt som de flesta fattiga ofta inte har råd att betala. Därför drabbas alltid de fattiga hårdast i ett korrumperat samhälle.

> *Den som har bråttom till flygplatsen kan köpa en poliseskort för motsvarande 500 kronor om man inte vill fastna i trafikstockningarna.*

FÖR ATT SAMHÄLLET skall fungera bra är det viktigt att vi kan lita på offentliga institutioner och på våra medmänniskor. Sambandet gäller i alla länder. Den tillit till den afrikanska staten som byggdes upp under den afrikanska avkoloniseringens tidevarv på 1950- och 1960-talen håller snabbt på att erodera. Vissa länder, som Tanzania, har förskonats från krig, etniska motsättningar och söndring tack vare en nationell enhetspolitik under Julius Nyerere. Men frånvaron av konflikter är inte samma sak som utveckling.

I länder där lagstiftningen och rättsväsendet fungerar dåligt, där politisk beskyddarverksamhet är norm och där oberoende och integritet hos tjänstemän och civilsamhällets företrädare lyser med sin frånvaro, frodas korruptionen.

Kampen mot korruption måste föras på alla plan, men det viktigaste är att ledarna visar vägen, säger Maggid Mwenga.

– Om till exempel någon i statsministerns familj åker dit kan det få en enorm politisk betydelse. Det vore en viktig indikation för hela förvaltningen och alla myndigheter om att ingen som tar mutor eller utnyttjar sin ställning kan gå säker.

KRÖNIKA

Historien upprepar sig

Anita Du Rietz är nationalekonom, fil dr och tidigare chefsekonom i Föreningsbanken.

Finansminister Magdalena Andersson varnar: tillväxttakten revideras ned, arbetslösheten förblir hög och statens finanser går back. Vad vi ser är en svag internationell utveckling som hämmar exportefterfrågan och skapar underskott i statens budget.

Riksdagen har tillbaka i historien ställts inför många sådana perioder. Vår exportnäring bygger sedan mer än 500 år på förädlade råvaror från främst bergsbruk men även från skogen. Tid efter annan har exportefterfrågan sviktat. På sikt måste handelsutbytet med omvärlden balanseras liksom statens budget. Politiker har således i gångna riksdagar diskuterat förslag till förändringar: ”Att höja skatter leder nog till en ytterligare försvagad ekonomi! Vad kan hejda importen? Hur kan vi med fler inhemska företags hjälp ersätta importvaror och tjänster?”

I MIN FORSKNING OM institutionella förändringars betydelse för gynnandet/missgynnandet av företagandet har jag funnit många intressanta lösningar. Även om det för långt att beskriva dessa kan några betydelsefulla perioder nämnas som satt spår i dagens näringsliv. Kring sekelskiftet 1600 anlades många företag som levt fram till modern tid, såsom Skultuna mässingsbruk. Exportsvårigheter under 1700-talets början och dess slut ledde till gynnsamma förhållanden för hemmamarknadsföretag och tidiga industriliknande verksamheter. Från slutet av 1800-talet och en bit in i nästa sekel ökade nyföretagandet, varvid flera av dagens storföretag anlades. Flera av dessa gick från att leverera åt hemmamarknaden till att bli starka exportföretag.

Det tycks som vi står inför en liknande situation idag! Om problemen med utrikeshandel och statsbudget består över längre tid måste åtgärder vidtas. Hur tacklade man situationen förr? Vad kan dagens politiker lära av historien? Under min tid som sakkunnig i näringsdepartementet fanns föga insikt om de verkliga problemen. Trots långvarig och animerad debatt har Riksbankens räntesänkningar varit mer verkningslösa än förväntat. Genom en lägre ränta skulle företagen uppmuntras till att börja investera och få fart på hjulen. Företag investerar ofta när de förutspår goda framtidsutsikter och de stora exportföretagen tenderar idag att investera främst utanför Sverige.

I DEN EKONOMISKA DEBATTEN tycktes många tro att bara man får igång den inhemska konsumtionen med generös finans- och kreditpolitik så snurrar hjulen snabbare. Allmänt sett saknas insikt om att en historiskt hög andel av konsumtionen idag importeras och således gynnas inte svenska företag och sysselsättningen här hemma såsom förr.

Baserat på min forskning kommer mer verkningsfulla politiska förslag att snart behövas, som finns men måste återupptäckas. Min bedömning är att politiker med nationalekonomiska kunskaper ställer sig frågan: ”För att få fler och växande företag, vilka institutionella åtgärder kan vi vidta?”

Med andra ord bör vi kunna förvänta oss satsningar på företagandet i allmänhet och hemmamarknadsproducerande företag i synnerhet, både avseende tjänster och varor. Det är inte osannolikt att fler europeiska nationer i en liknande situation går samma väg. Historiska erfarenheter talar för en sådan utveckling.

Anita Du Rietz

I korthet

INSPEL

En av vårt lands ledande säkerhetspolitiska experter under kalla kriget, Ingemar Dörfer (1939–2009), brukade tala om Sveriges ”kroppsspråk” – den säkerhetspolitiska hållning med vilken vi signalerade mot omvärlden hur vi ämnade bete oss. En blidkande undfallenhet förenad med mycket självrättfärdigande retorik, var grundanslaget. Alltså motsatsen till att gå runt med en stor påk och tala dämpat.

I mars 2014 demonstrerade dåvarande statsministern Reinfeldt denna hukandets kroppshållning när han uttalade sig om Rysslands aggression mot Ukraina: ”Det är i någon mån förståeligt att Ryssland agerar på en rysk minoritets oro på Krim och i östra Ukraina, men inte på det sätt man agerar… Den historiska läxan är: möt inte upptrappning med ytterligare upptrappning utan kyl ner och lugna ner. Möt inte våld med ytterligare våld.”

Samma hållning återkom efter nyår med idéerna om att återvändande IS-krigare kunde erbjudas kommunala praktikplatser eller omhändertas av det offentliga (inte rättsapparaten dock). Också den som rekryteras till att utöva våld kunde själv vara ett offer.

Självklart ligger det en sanning i att det ibland kan vara viktigt att undvika upptrappning. Visst, tanken på att ta hand om återvändande terrorresenärer gällde inte de som begått förbrytelser, och man återvinner inte ungdomar som rekryterats till extremism genom att slänga igen dörren i ansiktet på dem.

Men det avgörande är inte att dessa idéer skulle vara osanna. Det signifikanta är att det just är tankar som dessa som i första hand uttalas och blir framträdande när svensk offentlighet står inför våld och hot om våld. Att de ingår i ett återkommande mönster av anpasslighet inför våldet och foglighet till förövaren.

Kalla kriget är över, men muskelminnet är kvar av ett kroppsspråk som kanske kan hålla oss utanför konflikter som rasar bortom våra gränser… men knappast från vad vi riskerar att möta hemmavid.

Thomas Gür

Poltava? Lützen?

George Costanza säger i ett avsnitt av *Seinfeld* att han önskar att han vore intresserad av amerikanska inbördeskriget. Det tror jag är överförbart till normalsvenskens förhållande till en rad företeelser som han eller hon påstår sig omhulda men i själva verket befattar sig med så lite som möjligt – jazz, Ingmar Bergman, svensk husmanskost. Och historia. Alla påstår att de gillar historia. Förr blev man ju sondmatad med en viss dos regentlängder och digerdöd, men sedan skolarbetet wikipedierades är det vars och ens eget ansvar att förkovra sig. Vilket gör att bronsåldern och borggårdskrisen för de flesta flyter ihop i ett dimhöljt förflutet.

Vad ingen verkar inse är att ödeläggelsen av den svenska skolan även har blivit ett polisiärt bekymmer. Varje någorlunda kompetent inbrottstjuv vet nämligen att minst 10 procent av alla fastigheter som bebos av den fd bildade medelklassen har portkod 1632.

Det är inget konstigt med det. När någonting börjar bli ovanligt stiger det i värde. Och eftersom den historiska bildningen är utrotningshotad har den också fått en tydlig statushöjning. Det anses snofsigt att ha ett historiskt årtal som portkod. Problemet är att man bara kan ett.

Freden i Roskilde är glömd, Dackefejden och Älvsborgs lösen ska vi bara inte tala om.

FOTO: ISTOCK

Motoriskt minne.

Men eftersom slaget vid Lützen på sätt och vis markerar höjdpunkten och kulmen av den svenska stormaktshistorien är det också det sista som sticker upp ovanför ytan när folkbildningsprojektet förliser som ett fuskbyggt regalskepp.

När vår bostadsrättsförening hade haft tillräckligt många inbrott för att överge portkoden 1632 var det nya förslaget 1793. Skräckväldet? tänker ni. Polens andra delning? Men tanken med förslaget var förstås att dessa fyra siffror utgör hörnen på den kvadratiska knappsatsen. Det historiska minnet har ersatts av det motoriska.

Så vems är felet? Länge kunde Jan Björklund stå där och upprepa sitt mantra om supertankerns svängningsradie men under alliansens andra mandatperiod började även borgerliga ledarskribenter tröttna på det resonemanget. Någon gång måste det väl ändå komma några resultat av alla reformer? Så här lång tid skulle det väl ändå inte ta om dåvarande skolministern hade gjort allting rätt? Folkpartiets opinionssiffror började uppvisa samma tendens som de svenska Pisaresultaten.

Björklunds situation är infernalisk som ett mytologiskt gudastraff. Jan Björklund vet nämligen att han har rätt, men han *får* inte förklara varför. Ett överlevnadsvillkor för varje skolpolitiker är ju att liera sig med landets lärare och om Björklund sa som det var skulle han bli deras fiende för livet.

För sanningen är att den svenska skolan är dömd att bli allt sämre under åtskilliga år framöver. Om man under 25 år låter de akademiskt minst lämpade studenterna genomgå en till lärarutbildning förklädd kolloverksamhet så är det de lärare man har att tillgå tills de går i pension. Vilket de inte börjar göra förrän om 10–15 år. Fram till dess är det de sista resterna av den gamla kunskapsskolan som årskull för årskull pensioneras. Vad Björklund skulle ha gjort åt det tror jag inte ens vår kunskapslyftsminister kan svara på.

Wilhelm Behrman

SNB:S SKRIBENTSKOLA

skribentskolan.se
skola@snb.se

Förändra samhället.
Berätta om det på ett nytt sätt.

För sjunde året i rad erbjuder Svenska Nyhetsbyrån
en unik utbildning för blivande borgerliga ledar- och kulturskribenter.

Ansök senast 15 mars.

FRIZON

Mot folket, i tiden

Flera franska författare samarbetade med ockupationsmakten under andra världskriget och blev dömda och fördömda. Ändå har en del fortsatt att bli lästa.

Av Mikael Timm

1

Ända sedan Émile Zolas inlägg 1898 i Dreyfusaffären, ”J’accuse/Jag anklagar” har det tagits för givet att författare står till vänster. Visst har det funnits kända författare med konservativa värderingar – men de har bara undantagsvis pläderat för dem. Vänsterskribenter har anklagat, högerförfattare har tittat bort och skrivit om något annat.

Men i åtminstone ett land har det hela tiden funnits en politisk och litterär höger. Det gäller naturligtvis Frankrike. Den ideologiska spännvidden har alltid varit stor i fransk litteratur. Samtidigt har det funnits en kärlek till boken över åsiktsgränserna. Ingen fransk dagstidning skulle komma på tanken att likt *Dagens Nyheter* ägna en sommarserie åt att dissa moderna klassiker. Ideologikritiken som dominerar de svenska kultursidorna och stavas feminism och etnicitet är i fransk kritik bara ett av flera möjliga förhållningssätt. Den galliska förkärleken för en skarp formulering, en tankeväckande paradox är starkare än längtan att vara politiskt korrekt.

Frankrike är också spelplats för en av de märkligaste episoderna i 1900-talets litterära historia. Efter andra världskriget fick en kommitté av kända författare till uppgift att lista kolleger och artister som samarbetat med tyskarna: en smakdomstol med rätt att döda.

Kommitténs existens vittnar om att högerförfattare haft inflytande – men varför är de värda att läsas idag? När Anatole France (som Hjalmar Söderberg beundrade) firades för ett tiotal år sedan anmärkte en kritiker att det är lite tråkigt med författare som alltid har rätt. Dessutom kan man kanske lära sig mer av dem som hade fel.

Förkrigstidens högerförfattare är ingen enhetlig grupp, minst av allt litterärt. Huvudperson – och huvudproblem – är Louis-Ferdinand Céline (född samma år som Dreyfusaffären exploderade) som vid sidan av Marcel Proust är den moderna franska litteraturens ikon. Proust är tillbakablickande, språkligt elegant men inte alls så konservativ som ibland sägs. Han tema är han själv och hans tid. Céline är den språkliga förnyaren. Politiskt reaktionär, stilistiskt en framtidsman, besatt av sig själv och sin tid.

När fattigläkaren Destouches första roman *Resa till nattens ände* utkom 1932 blev erkännandet omedelbart. Céline, som den okände läkaren kallade sig när han skrev, föreföll förkroppsliga det nya århundradet. Céline syntes på alla premiärer (han älskade dans och dansöser), hans språk diskuterades, boken såldes med stor framgång också utomlands, bland annat blev det jätteupplagor i Sovjetunionen. En livslång plats på parnassen föreföll säkrad. Men Céline var sin egen rasande fiende. Hans ”pamfletter” (i själva verket tegelstenstjocka böcker) som utkom 1937–1941 går inte att se förbi. Célines antisemitism är ohöljt hatisk och på ett mycket obehagligt sätt uppblandad med hans läkarstudier i hygien.

Céline hade arbetat för Nationernas förbund men en mindre fridfull författare är svårt att tänka sig. Däremot var han ingen insmickrande nazist och han var inte samarbetsman för att göra det lätt för sig. Under kriget ››

Mikael Timm är författare och journalist.

Att Céline och de andra överlevt den stora glömskan beror inte på deras politiska åsikter utan på att de kunde skriva.

Louis-Ferdinand Céline.
FOTO: BIBLIOTHÈQUE NATIONALE DE FRANCE

kallade han Hitler för ”en korv” och när det stod klart att tyskarna skulle förlora provocerade han avsiktligt motståndsrörelsen (som mördade hans förläggare).

I efterhand framstår Céline som en litterär enmansrevolution (somliga skulle säga katastrof), men han var inte i vedertagen bemärkelse konservativ. Han var mot allt och alla, också sina få vänner. Kanske kunde han bara skapa när han kände sig motarbetad. Hans antisemitism var så språkligt våldsam att nazisterna i Paris undanbad sig hans sällskap. Samtidigt var han småskuren. Han drog sig inte för att klaga på att han inte fick en läkartjänst som han påpekar gick till en jude.

Han var inte den ende kollaboratören men hans högerkolleger föredrog mer upphöjd retorik. De mest kända är Pierre Drieu la Rochelle, Henry de Montherlant och Paul Morand. Här finns också namn som Jacques Chardonne, Abel Bonnard och den ökände Robert Brasillach som i egenskap av redaktör för den famösa dagstidningen *Je suis partout* fungerade som ockupationsmaktens kulturella fältmarskalk.

Vid krigsslutet ville få kännas vid dessa personer – ändå läses de fortfarande. Vad är det som lockar?

Drieu la Rochelles mest kända roman är *Le feu follet* som Louis Malle filmade 1963 (*Tag mitt liv*).

Pierre Drieu la Rochelle.
FOTO: KEYSTONE-FRANCE/GAMMA-KEYSTONE /GETTY IMAGES)

Att Malle, som i flera filmer berättat om nazisternas ockupation ur ett judiskt perspektiv valde att filmatisera en roman av kollaboratören Drieu la Rochelle kan tyckas egendomligt. Men *Tag mitt liv* handlar om självmord, ett tema efterkrigstidens existentialism gjort aktuellt. Drieu la Rochelle var en antihjälte senare generationer kan känna igen sig i. Snobbig, självmordsbenägen, ofta förälskad, ännu oftare olycklig. Han introducerade Luis Borges för fransk publik, svärmade för Mussolini, festade på tyska ambassaden, funderade på att gå in i tyska armén för att kunna dö en ärofull död i Finland, bad att få ansluta sig till motståndsrörelsen, räddade sannolikt ett par judar (bland dem författaren Jean Paulhan) för att 1945 ta sitt liv mitt i arbetet på en bok om van Gogh.

Hans vänner har vittnat om att han redan som ung var självmordsbenägen och kanske avgjorde inte nazisternas nederlag hans död, men Drieu la Rochelle har kommit att bli urbilden för en konservativ intellektuell som hamnade i en återvändsgränd.

Gemensamt för tidens högerförfattare var deras extrema individualism men också en viss fåfänga som tyskarna spelade på. Många åkte villigt till bokmässor och konstutställningar i Tyskland och lät sig fotograferas sida vid sida med nazistiska ledare. Så klumpig var inte Paul Morand (född 1888), den fysiskt och språkligt elegantaste av högerförfattarna. Som ung kände han Marcel Proust som han träffade på Ritz där han också mötte sin hustru. Morand hade kunnat vara en gestalt i Prousts romansvit: atlet, diplomat, språkbegåvad, sensuell och intelligent. Hans tidiga texter är en egensinnig blandning av sensualism och resereportage. Han utforskade världen och könet. Språket är ledigt, precist, otåligt. ”I min ungdom skrev jag som en fågel sjunger”, sade han senare.

Som diplomat färdades Morand från land till land, från kvinna till kvinna. Alltid nyfiken, alltid uppmärksam. Han verkar ha levt livet som en fest och när arbetet var tråkigt skrev han en ny bok. Redan innan fyllda 30 var han en framgångsrik författare, angenämt insvept i en aura av dekadans. På amatörfilmer ser han ut som en professionell atlet. Han ler mot kameran innan han dyker i bassängen, kastar sig upp på hästen eller höjer tennisracketen.

1900-talets stora passerar förbi i hans anteckningar: Picasso, Léger, Stravinsky, Cocteau, Jacob, Brancusi. Han och målaren André Derain tävlade i var sin Bugatti vem som kunde köra snabbast från ett Pariscafé till katedralen i Rouen. Någon vecka före sin död, 1976, reste han i rasande tempo Europa runt, på jakt efter ännu en upplevelse.

Politiskt körde han i diket långt innan dess. Morand lämnade franska UD 1929, tio år senare återinträdde han i tjänst. Senare förklarade han att han hade velat göra något för sitt land. När krigsutbrottet kom var han i London, varifrån han på eget initiativ tog sig till Vichy istället för att stödja de Gaulle.

Efter kriget hamnade han i Schweiz, utfrusen av den nya regeringen och de nya kritikerna. Ändå fortsatte han att skriva och långsamt började hans böcker åter läsas. Philippe Sollers har

Den ideologiska spännvidden har alltid varit stor i fransk litteratur. Samtidigt har det funnits en kärlek till boken över åsiktsgränserna.

Paul Morand.
FOTO: IBL BILDBYRÅ

Gemensamt för tidens högerförfattare var deras extrema individualism men också en viss fåfänga som tyskarna spelade på.

sagt att ”i fransk litteratur finns Proust, Céline och sedan Morand”. de Gaulle satte stopp första gången Morand var föreslagen till Franska akademien men 1968 avstod de Gaulle från att protestera och Morand kunde dra på sig uniformen. Då sades att hans litteratur djupnat, vilket Morand kommenterade med ”gravar är alltid djupa”.

I en sen intervju talar han om sin oro över ”den vita rasens försvinnande”, vilket verkar egendomligt eftersom han var en av de första som skrev på franska om svart kultur, från Kongo till Harlem. Men Morand syftade på att han sörjde att den värld han kom ifrån var på väg att försvinna.

På 1950-talet började en grupp unga författare, bland dem Michel Déon (född 1919) att odla bekantskapen med Morand, Chardonne, och andra i den äldre generation vars agerande under kriget gjort dem onämnbara. Bägge parter smickrade varandra. 30-talsförfattarna behövde sina unga beundrare för att återvända i strålkastarljuset, de unga behövde något att ställa emot existentialisternas dominans. Vad de unga författarna framförallt beundrade var stilen. ”Bortskämda barn är aldrig lyckliga, så jag är pessimist”, sade Morand. Sådana formuleringar lockade när Camus och Sartre skrev den allvarliga dagordningen. Däremot undvek de unga konservativa att tala om Céline: Hur ska man vårda minnet av en rasande antisemit som kunde skriva?

De nya beundrarna som kom att kallas Les hussards. Namnet kom från Roger Nimiers roman *Le hussard bleu*. Rörelsen bestod i ungefär 20 år och hade sitt geografiska centrum i samma kvarter som existentialisterna, alltså kring Saint-Germain-des-Prés. Man bodde på enkla hotell och åt gärna gemensam middag på en restaurang med det provokativa namnet Aux Assassins (Hos mördarna). Huvudmotståndare var Jean-Paul Sartre och Charles de Gaulle, därmed sagt att rörelsen var både litterär och politisk. Gruppen lyckades nylansera de äldre författarna men blev aldrig speciellt inflytelserik idémässigt och ett försök på 1980-talet att knyta an till Hussarderna gick rätt spårlöst förbi. Men deras idoler, födda i slutet av 1800-talet, har visat sig desto mer långlivade. Kanske är det just deras ironi och förmåga att strunta i det politiskt korrekta som får nya generationer av läsare intresserade.

Men det behövs också generösa läsare. President François Mitterrand, som hade ett glödande litteraturintresse, talade varmt om Jacques Chardonnes (1884–1968) böcker trots att författaren tillhört extremhögern och varit kollaboratör. Mitterrand gillade också Pierre Drieu la Rochelle och Maurice Barrès. 2001 filmade Olivier Assayas en av Chardonnes böcker. Morands romaner kommer ut i nya upplagor, Montherlant läses fortfarande.

Den kommitté som dömde kollaboratörerna är värd sin egen berättelse. Comité national des écrivains som uppstått 1940 som en litterär del av motståndsrörelsen fick efter krigsslutet i uppdrag att granska författare och artister som samarbetat med nazisterna. Louis Aragon och Jean Paulhan var tongivande, också Sartre ingick. Det visade sig snabbt svårt att vara politisk domstol. Ett samarbete med tyskarna som 1945 kunde resultera i en dödsdom gav året efter sex månaders fängelse. En del kända samarbetsmän arresterades. Chardonne fick sitta fängslad – men bara i sex veckor. Andra slapp straff. Céline som flytt till Danmark råkade i praktiken värst ut i sin landsflykt – men så erkände han aldrig att han hade haft fel utan såg sig som ett offer.

Den ökände samarbetsmannen Brasillach dömdes till döden av vanlig domstol för ”intellektuella brott”. de Gaulle vägrade benåda honom (Brasillach porträtteras kritiskt i Truffauts film *Sista tåget*) men hans skrifter är fortfarande tillgängliga.

Att Céline och de andra överlevt den stora glömskan beror inte på deras politiska åsikter utan på att de kunde skriva. Men deras verk hade knappast överlevt utan den franska generositeten mot oliktänkande. Motståndsmannen Paulhan gav ut Célines nya verk. François Truffaut läste både Brasillachs och antisemitens Lucien Rebatets teater- och filmkritik.

Arvet från högerförfattarna kan sammanfattas i två punkter: att skriva väl och inte tänka som alla andra.

I det långa loppet besegrade stilen politiken.

Samlande på undantag

I många fall är dagens museer snarare utställningslokaler än platser där samlingar görs tillgängliga. Ur ett historiskt perspektiv rör det sig om en kris.

Av Dick Harrison

Dick Harrison är professor i historia vid Lunds universitet.

När jag var liten fick jag lära mig att det var en dygd att samla. Samlandet skärpte intellektet, utökade kunskaperna och ledde till att man blev rikare, framför allt vad beträffar de inre mänskliga kvaliteterna, men kanske, om man hade tur, även ekonomiskt. När jag övergick från att samla bokmärken till att samla frimärken fick jag höra åtskilliga historier om folk som av en slump råkat komma över dyrgripar. Den eventuella vinsten var emellertid *beside the point;* det väsentliga var samlandet som sådant. Varje gång vi bänkade oss i gillestugan i villan i Staffanstorp för att se på teve inpräntades samlandets evangelium i hjärnorna, eftersom hela väggen var full av ihopsamlade och upphängda arbetsredskap från det gamla bondesamhällets era.

Jag fick alltså instinktivt lära mig att samlandet var en god mänsklig egenskap, något man borde ägna sig åt. Detta är ingen unik barndomsupplevelse. I mina föräldrars generation samlade man på allt möjligt – porslinstallrikar, allmogeprylar, tennföremål, mynt med mera – som ofta tog upp mer plats än det spred glädje. Det var då. Under de senaste decennierna har många övergått till att endast samla sådant som har ett konkret bruksvärde. I vår familj gäller det lyxiga julgranskulor som det är lika roligt att hänga upp i granen varje december. Det folkliga hobbysamlandet är på väg att marginaliseras. Det växte fram bland medelklassen som en imitation av överklassens praxis, och sipprade därefter ned i de sociala hierarkierna, men idag har dess betydelse reducerats kraftigt.

Vårt moderna samlande kan härledas till de decennier kring 1900 då vi fick så mycket tid och pengar att vi kunde unna oss att härma vad kungar och herremän ägnat sig åt i århundraden. Men när uppstod deras samlande? När byggdes det första museet?

Ordet museum stammar från det grekiska ordet *mouseion*, vilket kan översättas med ”plats/tempel helgat åt museerna”. Den byggnad som i regel avses när termen brukas om antika företeelser är en institution i Alexandria som skapades omkring 280 f Kr, men det var inte ett museum i modern bemärkelse utan snarare ett filosofi- och forskningsinstitut. Faktum är att insamlings- och museiföreteelserna är mycket äldre än så.

Ett av de äldsta kända samlingsobjekt vi känner till är levande djur. De zoologiska parkernas historia är nästan lika gammal som den mänskliga civilisationens, även om vi räknar bort Edens lustgård och Noas ark från listan över tidiga exempel. Ofta brukar en kunglig kinesisk djurpark från omkring 1000 f Kr anföras som världens första zoo, eftersom den tycks ha varit öppen för allmänheten, men fenomenet kan spåras längre tillbaka i tiden. Ett arkeologiskt påvisbart zoo existerade tusentals år före Kristi födelse i den egyptiska staden Hierakonpolis, och även assyriska kungar tycks ha hållit sig med liknande anläggningar. Under antiken var djurparker ett känt fenomen, och till det antika Rom importerades många exotiska djur, inte bara för att massakreras på arenorna.

Under medeltiden och den tidigmoderna eran var de europeiska djurparkerna – refererade till som björngropar och menagerier – privata, eller förbehållna de furstliga hoven, och användes för att framhäva samlarens status. Endast ett fåtal personer hade tillgång till dem. Detta förändrades i takt med att härskarna insåg att det låg en poäng i att låta undersåtarna få tillgång till djursamlingarna, på det att de skulle låta sig imponeras och därmed fyllas av beundran för dynastins bedrifter. Världens äldsta ännu existerande zoo är det menageri som grundades 1752 vid slottet Schönbrunn utanför Wien; allmänheten fick tillträde redan på 1760-talet. I nästa skede av utvecklingen tillkom ett vetenskapligt element, och djursamlingen blev i första hand föremål för forskning. Så var fallet när Londons zoo i Regent’s Park öppnade 1828; vanligt folk släpptes in 1847.

Djurparkernas historia är typisk för samlandets

Niobiestayn på Uffizierna i Florens.

FOTO: WIKIPEDIA

förändring genom århundradena. Från att ha varit en herremannahobby utvecklades det till ett sätt att hölja det egna projektet – slottet, kungahuset eller nationen – i ära, vilket successivt resulterade i en alltmer publik inställning. Eftersom samlandet blev beroende av furstens nycker och intresse, stundom ren samlingsmani, kunde resultaten se mycket olika ut. När vetenskapen trädde in på scenen systematiserades samlandet och antog ett mer enhetligt utseende.

Det första arkeologiskt påvisbara museet, eller åtminstone utställningen med museiföremål, kan dateras till mitten av 500-talet f Kr. Den ansvariga var en kvinna vid namn Ennigaldi, dotter till den babyloniske härskaren Nabonidus. I närheten av sitt palats i staden Ur, idag i södra Irak, lät hon inreda ett tempelrum med fornfynd som hittats i samband med utgrävningar – hennes far räknas som en av världens första arkeologer – och placerade informationstexter på tre språk bredvid dem. Till museiföremålen hörde en kassitisk gränsmarkering och delar av gamla statyer.

Ennigaldi, världens första dokumenterade museichef, var verksam för mer än 2 500 år sedan. Allt sedan hennes dagar har samlandet av värdeföremål varit populärt hos förmögna familjer och regimer. Om vi begränsar oss till den moderna europeiska historien står det klart att ett stort uppsving ägde rum under renässansen, då världsliga och kyrkliga makthavare i Italien investerade betydande summor i samlingar. Detta fick till följd att några av världens äldsta ännu existerande museer grundades under epoken. Det allra äldsta, Kapitolinska museerna, kan dateras till 1471, då påven Sixtus IV skänkte en samling antika bronsskulpturer till staden Rom, vilka placerades på kullen Capitolium. Under påföljande sekler utökades samlingarna, som sedan 1734 har varit tillgängliga för allmänheten. Vatikanmuseerna, som numera besöks av cirka 5,5 miljoner människor om året, grundades i praktiken av påven Julius II år 1506 i samband med fyndet av Laokoongruppen (en senhellenistisk marmorskulptur föreställande hur den trojanske prästen Laokoon och hans söner dödas av ormar), som påven lät köpa och ställa ut. Andra ryktbara europeiska museer öppnades på 1500- och 1600-talen, med Royal Armouries i

Problemet, sett ur nutidsperspektiv, med 1600-talets samlande var att det inte var underkastat vetenskapliga krav.

››

Towern i London som välkänt exempel; enstaka privilegierade besökare kunde se föremålen redan på 1590-talet, och 1660 slogs portarna upp för gemene man. Samtidigt gjorde de tidigmoderna europeiska furstehusen stora ansträngningar för att bygga upp konstsamlingar och bibliotek. Att påfallande många storverk från epoken står att finna just i Wien och Madrid beror på att huset Habsburg, som regerade från dessa städer, hade mer pengar än flertalet konkurrentsamlare.

På 1600-talet, när herremännens makt och inkomster ökade ytterligare jämfört med tidigare, steg samlingslusten ännu mer. Man samlade på allt möjligt, och ju rikare och mäktigare samlaren var, desto större blev volymerna på det vederbörande var intresserad av. Ett känt exempel är greve-hertigen av Olivares, Spaniens mäktigaste man under 1620- och 1630-talen. Trots att han personligen rekommenderade den unge Diego Velázquez till spanska hovet var han föga intresserad av att bygga upp en konstsamling. Istället föredrog Olivares att samla på sig allehanda dokument i sitt personliga arkiv. Han var även förtjust i fåglar och skapade en av 1600-talets största fågelsamlingar vid Buen Retiro-palatset. För Olivares var samlandet en möjlighet att leva ut de privata arkivarie- och ornitologdrömmarna. Statsmannakollegerna i Frankrike var mer förutsägbara. Kardinal Richelieu byggde upp en enastående boksamling, som efter hans död överfördes till Sorbonne och blev tillgänglig för forskare, och en samling av antika romerska skulpturer och tavlor av Leonardo da Vinci, Poussin, Veronese, Rubens och Tizian. Efterträdaren, kardinal Mazarin, skaffade sig även han ett omfångsrikt bibliotek, vilket han kompletterade med en samling ädelstenar – han var passionerat intresserad av diamanter – som han inför döden överlämnade till franska kungahuset.

Problemet, sett ur nutidsperspektiv, med 1600-talets samlande var att det inte var underkastat vetenskapliga krav. Man var inte systematisk. Ofta gjordes bedrövliga misstag eftersom samlarna inte förstod vad de kommit över. Ett paradexempel är Silverbibeln, som svenskarna tog när de plundrade Prag 1648. De habsburgska härskarna i Böhmen hade inte insett dess unicitet och värde, och det gjorde inte drottning Kristina i Stockholm heller. Först sedan hon skänkt boken i naturalön till bibliotekarien Isaac Vossius, som tog med den till Nederländerna, avslöjades verket som den klenod det är. Det var inte ens bibliotekarien själv som räknade ut det – tvärtom, han beklagade sig över den dåliga lönen och konstaterade att den svenska drottningen skänkt honom böcker som endast var värda att läsas på avträdet – utan morbrodern Franciscus Junius. Sedan förändrades allt: Vossius sålde år 1662 Silverbibeln för 400 riksdaler till Magnus Gabriel De la Gardie, som 1669 donerade den till Uppsala universitetsbibliotek, där den ännu förvaras.

En annan aspekt av 1600-talets samlande som idag fördöms är krigsbyteskulturen. Varje krig utgjorde en potentiell möjlighet för deltagarna att bygga ut sina samlingar – och därmed den personliga, dynastiska och nationella prestigen – på grannarnas bekostnad. Den som hade ett stort bibliotek eller en stor uppsättning vackra tavlor och bronsstatyer glänste inför grannarna och skänkte ära åt sitt land. En av furstarnas poänger med att föra krig var att de önskade ta dylik ära från en annan furste och skänka den till sig själva och sitt rike.

I synnerhet trettioåriga kriget formade sig till en veritabel tävling i plundring, hämndplundring och ny plundring. Den första stora incidenten, som kom att utgöra mönster för tillvägagångssättet, var plundringen av den pfalziska huvudstaden Heidelberg år 1622. När Heidelberg föll erövrades kurfurst Fredrik V:s ryktbara boksamling, Bibliotheca Palatina, den viktigaste i den protestantiska kultursfären. Böckerna fördes senare till Rom av den lärde greken Leo Allatius och förvaras fortfarande i Vatikanstaten, utom en mindre del som återbördades till Heidelberg 1816. Plundringen resulterade i en förutsägbar revansch när svenskarna under Gustav II Adolf fick krigslyckan att vända. År 1632 kunde kurfurst Fredrik, som åtföljde den svenska armén, hämnas på Katolska ligan och dess ledare Maximilian av Bayern. Sedan de svenska trupperna intagit München utsattes Maximilians konstsamling för lika effektiv plundring som Maximilians trupper tio år tidigare hade utsatt Fredriks samling för.

Den ovannämnda plundringen av Prag 1648 var, för samlarna, en formidabel final på de gångna trettio årens krigsbytessökande. Vart man än går i den tjeckiska huvudstaden kan man idag höra guider berätta om hur mycket svenskarna roffade åt sig. I slott, kloster och museer förklaras det för besökarna vad som blott är kopior av de verk som släpades bort i trettioåriga krigets slutskede. I Wallensteinpalatsets barockträdgård stod tidigare skulpturer av Adriaen de Vries, men informationsskyltarna förkunnar tydligt att dagens pjäser är kopior, eftersom originalen togs av svenskarna och står i Drottningholm. Flertalet befinner sig numera i Museum de Vries, i bottenvåningen i Drottningholms gamla dragonstall, där de trängs med skulpturer som Karl X Gustav tog från Frederiksborgs slott i Danmark ett decennium efter plundringen i Prag.

Månget plundrat eller för dyra pengar inköpt föremål placerades på 1600- och 1700-talen i kuriosakabinett. Ambitionen var hög: så mycket vetande som kunde erhållas, om så många aspekter av naturen och samhället som möjligt, skulle samlas och visas upp. Här kunde man finna allt från märkliga samlarobjekt från fjärran Söderhavsöar och arktiska samhällen till misstolkade biologiska företeelser, såsom narvalständer som uppfattades som enhörningshorn, och rena falsarier. Till de sistnämnda hörde kyskhetsbältena, en föremålstyp som nästan uteslutande är känd från kuriosakabinettens värld. Försäljarna av (de nyproducerade) bältena, och därpå samlarna – när de visade runt sin publik bland de föregivna dyrbarheterna – hävdade dock att föremålen var medeltida och att de hade använts på riddarnas slott och borgar.

Ett och annat dylikt rum har, i ombyggd version, överlevt in i nutiden, som i fallet med Kilian Stobaeus kabinett, som skänktes till Lunds universitet 1735 och idag finns att beskåda på stadens historiska museum. Andra kuriosasamlingar institutionaliserades och låg till grund för museer som idag

Vart man än går i den tjeckiska huvudstaden kan man idag höra guider berätta om hur mycket svenskarna roffade åt sig.

Trädgården vid Villa Medici i Rom.
FOTO: ERIC VANDEVILLE / GETTY IMAGES

påminner föga om sitt ursprung. Till denna grupp hör British Museum i London, som grundades 1753 och öppnades för allmänheten sex år senare. Kärnan i samlingarna var sir Hans Sloanes personliga samling av kuriosa, inalles omkring 71 000 objekt – böcker, manuskript, teckningar, torkade växter, fornfynd, antikviteter och diverse exotiska föremål.

Kuriosakabinettet – vars syfte närmast var av encyklopedisk natur – blev omodernt under upplysningstiden. Istället bemödade man sig om att systematisera och specialisera samlingarna, som dessutom fick ett starkare naturvetenskapligt inslag än förut. Istället för kabinett med allt möjligt till beskådande skapades omfattande mineral- och växtsamlingar. Ett svenskt exempel på en sådan samlare är drottning Lovisa Ulrika, som lät Jean Eric Rehn inreda hennes naturaliekammare – ordnad av Carl von Linné – i tidstypisk stil på Drottningholm. Samtidigt ökade regimernas önskan att skapa praktfulla konstsamlingar som var permanent utställda i ståndsmässiga omgivningar, inte sällan i palatsmiljöer. Det mest kända svenska exemplet är Gustav III:s antikmuseum, som öppnades i en av flyglarna på Stockholms slott 1794 med föremål som kungen köpt under sin resa i Italien 1783–1784. Till denna grupp av offentligt tillgängliga samlingar hörde även Uffizierna i Florens, med huset Medicis konstsamling, som omvandlades till museum på 1760-talet, liksom Pradomuseet i Madrid (grundat 1785, öppet för allmänheten 1819), Belvederepalatset i Wien (1781) och Louvren i Paris (1793). Eremitaget i Sankt Petersburg, som grundades av Katarina den stora 1764, öppnades dock inte för allmänheten förrän 1852.

På 1800-talet upplevde både samlandet och museigrundandet en omfattande expansion. I takt med att nationalstaterna befästes ökade intresset för att skapa samlingar och byggnadsverk till vilka de nationalistiska idéerna om folksjäl och gemensam kultur kunde kanaliseras. Detta skedde parallellt med att forskningen utvecklades: arkeologi, historia och andra vetenskaper professionaliserades, och en växande ämbetsmannakår tog över ansvaret för kulturminnesvården. Under de två sekler som följde fick samlandet och museiskapandet olika resultat i olika länder, beroende på vilka krafter som tog ledningen och stakade ut riktningen för projekten. I många huvudstäder blev museerna prestigeprojekt som idag är lika sevärda för sin storvulna arkitektur som för sitt innehåll, som i fallet med de kunskapskatedraler som restes i South Kensington i London. Ingen som besöker Washington kan undgå att imponeras av den energi och den fortlöpande verksamhet som följde på James Smithsons initiativ, Smithsonian Institution, år 1829. Gatubilden i USA:s huvudstad hade sett helt annorlunda ut om det inte varit för de museisamlingar som idag pryder dess centrum. En särskild typ av samlande ledde till byggandet av nationella friluftsmuseer, som Skansen i Stockholm och Kulturen i Lund, dit man förde nedmonterade byggnadsverk från hela landet och uppförde dem på nytt.

Under 1900-talet förändrades samlandets fokus i takt med att det framstod som omöjligt att fullfölja de målsättningar som satts upp på 1700- och 1800-talen. Tidigare hade man velat samla ihop typexempel på allt – samtliga djur, samtliga växter, samtliga mineraler etcetera – och göra dem tillgängliga för forskare och nyfikna, men forskningsexpansionen fick detta att framstå som såväl otympligt som onödigt. När forskningen flyttade ut från museerna till universitet och laboratorier förändrades museernas roll och blev mer flexibel.

I det huvuduppdrag som idag predikas på och för flertalet museer görs gällande att de skall ägna sig åt att samla, bevara, tolka och förevisa objekt som är av kulturellt eller vetenskapligt intresse och värde. Detta kan i praktiken tolkas hur som helst, något som framförallt går ut över samlingarna, vilka inte sällan tenderar att osynliggöras. I många fall fungerar dagens museer snarare som utställningslokaler för temporärt inlånat material än som platser där samlingar görs tillgängliga. Ett typiskt exempel är Nordiska Akvarellmuseet på Tjörn, vars lokaler ofta är fyllda av allt annat än nordiska akvareller, till exempel modern mexikansk konst eller kinesiska tuschmålningar. Den som besöker konstmuseet i Kalmar ser föga av stadens magnifika samlingar av landskapsmåleri från Kalmarsundsområdet, men desto mer av nutida fotografier och installationer.

Det ger sig självt att samlandet som sådant därmed gärna sätts på undantag. Det är inte svårt att hitta biblioteks- och museiledningar och museistyrelser som snarare diskuterar gallring än insamling. Sett ur ett större historiskt perspektiv känner jag mig därför föranledd att konstatera en kris. Efter att successivt ha utvecklats från elitfenomen till massfenomen, och efter att ha tagit steget bort från den furstliga hobbyns och in i vetenskapens värld, är idag samlandet ifrågasatt, både i teori och i praxis.

Kortsiktigt må detta vara föga problematiskt, men vad kommer det att leda till långsiktigt? Vår kunskap om det förflutna är till stora delar beroende av de samlingar som tidigare generationer har lämnat efter sig. Hur kommer framtida generationer att förstå dagens konst och dagens materiella kultur?

Det är inte svårt att hitta biblioteks- och museiledningar och museistyrelser som snarare diskuterar gallring än insamling.

OPINION

I ett läge när tillståndet i omvärlden inger ökad oro saknar Sverige ett trovärdigt försvar. Men det går att göra något åt bristerna.

Det försvar som vi behöver

Johan Wiktorin

Förmågan att försvara vårt oberoende och beslutsfattande börjar och slutar med försvarsviljan. Det är den som ger energi till att arbeta hårt med smärtsamma prioriteringar.

Trenden är tydlig. Svenska folket blir mer oroat över tillståndet i omvärlden, vilket visade sig i den årliga undersökningen från Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) som presenterades i anslutning till Rikskonferensen i Sälen. Årets konferens indikerade en viss islossning i något slags kollektivt medvetande, men vår säkerhet är fortfarande ramstyrd av finansdepartementet.

Om någon skulle komma på tanken att göra en strategidriven budget istället för tvärtom, så skulle riksskattemästarna få glänta på valvet till skattkammaren. Vi har nämligen inte det försvar vi behöver.

Ta bara det geografiska område som vi definierat som vårt gemensamma. Inkluderande territorialhavet gör vi anspråk på en yta av cirka 500 000 km². Detta omhändertagande ska göras med en befolkning på 10 miljoner. Nu må detta låta lite gammeldags. Vi har väl inget hot mot oss?

I ETT FÖRSTA STEG är inte eventuella hot relevanta. Stater har en folkrättslig skyldighet att värna sin territoriella integritet. Med en kustlinje på 270 mil förstår nog de allra flesta att både Kustbevakningen och marinen bör innehålla en viss mängd fartyg, för att kunna upptäcka och avvisa exempelvis främmande undervattenskränkningar.

En annan intressant fysisk aspekt är avståndet mellan USA:s östkust och vår del av världen. Det innebär att det tar tid för amerikanska hangarfartygsgrupper att stäva över Atlanten till Norska havet eller för en ström av transportflygplan att flyga in soldater och materiel till Polen och de baltiska staterna. En rimlig kalkyl är att det tar två till tre veckor till dess att amerikanska styrkor uppnår full effekt i denna del av världen, alldeles oavsett om vi är med i Nato eller inte.

Här hittar vi nog svaret på gåtan varför väljarna fram till nu har verkat bekväma med försvarspolitiken. I MSB:s undersökning visar det sig nämligen att 2/3 av oss är helt eller ganska säkra på att vi kommer att få militär hjälp vid ett militärt angrepp. Men om svenska folket visste att det inte går lika snabbt som i en Hollywoodfilm, så skulle det bättre förstå hur försvaret skulle behöva dimensioneras i uthållighet.

Det postmoderna samhällets inneboende sårbarhet och det pågående kriget i Ukraina understryker behovet att bygga upp en större motståndskraft mot kriser och andra umbäranden. Denna gång behöver vi dessutom skydda våra digitala flöden och kunskapsreservoarer i form av servrar med intellektuellt kapital.

När det gäller det militära försvarets behov bör man för att uppnå den grundläggande försvarsförmågan utgå från de mer tidlösa aspekterna som yta, transporttider och militärgeografiska läge. En lösning bör tas fram som klarar av att avvisa systematiska kränkningar och skydda vår egen mobilisering för att gå upp i maximal beredskap, det som vissa kallar tröskeleffekt.

FÖR ARMÉNS DEL skulle det innebära en förmåga att utöva markoperativ kontroll i fem vitala områden: Stockholm, Göteborg, Skåne, Gotland och Boden/Luleå. Vidare behövs en lättrörlig operativ reserv i Skövde/Karlsborg för förstärkning. Förbanden skulle dimensioneras för fördröjningsstrid istället för anfallsstrid som idag. Det skulle volymmässigt krävas en dubbelt så stor armé mot den skisserade, men ännu inte fungerande motsvarigheten.

På den marina sidan krävs en organisation som samtidigt klarar av att skydda sjöfarten till Göteborgsområdet och bedriva exempelvis en omfattande ubåtsjaktoperation under längre tid i Östersjön. På samma

Det behövs fler stridsflygplan.

FOTO: YVONNE ÅSELL/SVD/TT

sätt här skulle det innebära en dubblering av vad som är tänkt med dagens försvarspolitiska ambitioner.

Flygvapnet skulle behöva kunna bära en organisation med 100 stridsflygplan, inte 60 som vi är på väg emot. Detta krävs för att i två till tre områden kunna möta systematiska kränkningar under någon månad eller för att skydda vår mobilisering genom ett defensivt luftförsvar.

Bortom det tidlösa finns också sådant som kan manifestera sig som hot på sikt, för vår del stormakten Ryssland. Här blir det fråga om att hantera en rörlig risk över tid. De senaste åren har denna varit stigande och blivit oberäknelig. I takt med att Ryssland stärker sin militära styrka och förfinar modern krigföring, så måste vi även anpassa vår egen styrka till detta faktum. I det tidigare exemplet skulle det innebära en riskpremie på ytterligare 20–50 procent i dagsläget.

DET ÄR FÖRST DÅ, när vi kan hävda vårt territorium mot systematiska kränkningar och kan genomföra en fördröjningsoperation i de tre veckorna i en del av landet som vi har ett trovärdigt försvar. *När omvärlden anser* att vårt försvar kan klara en ambition som grundar sig i strategiska realiteter, då kan försvaret klara sitt viktigaste uppdrag – att vara konfliktavhållande.

Det innebär också att det måste finnas en viss expeditionär förmåga i försvaret, för att kunna förstärka de närmaste grannarna. Nu är det förvisso Nato som försvarar Baltikum, men vi lever i en säkerhetssymbios med de baltiska staterna och Finland. Det finns inget alternativ, där de baltiska staternas säkerhet undermineras eller upphör som stärker svensk säkerhet.

Ett symtom på vår oförmåga att förstå vår roll för att bidra till stabilitet i Östersjöområdet är det nästan övergivna försvaret av Gotland. Nyligen gjorde amerikansk public service ett program om hur svagt försvarad ön är. Ont om trovärdighet är det gott om i det avseendet. För att dessutom möta hot från enheter, som inte omedelbart kan identifieras som statliga, är det polisiär ledning som gäller med hänsyn till lagstiftningen.

MED TANKE PÅ HUR vanlig föreställningen är bland experter om ökade risker för konflikter kring resurser, så kan också Norrbotten pekas ut som underdimensionerat i försvarsansträngningar i skenet av rysk uppbyggnad i Arktis.

Förmågan att försvara vårt oberoende och beslutsfattande börjar och slutar med försvarsviljan. Det är den som ger energi till att arbeta hårt med smärtsamma prioriteringar. I mångt och mycket står vi definitivt inför ett alltmer osäkert och troligen försämrat omvärldsläge framför oss som kräver handling.

Vår vana trogen har vi bestämt oss att vara solidariska, och därför är det nu upp till bevis. Alla grannar utom Finland har antagit en deklaration att avdela 2 procent av BNP till sina försvar 2024. För att bygga upp det skisserade försvaret ovan krävs minst en sådan satsning.

MEN VI STARTAR PÅ MINUS. Den strukturella underfinansieringen för Insatsorganisation 14 är kring 6 Mdr kr/år, och försvaret satsar på att rädda den lösningen i diskussionerna som pågår mellan partierna. Det vill säga den organisation som togs fram 2009 för vår föreställning om 2014.

Den goda nyheten är att vi är mycket rikare idag än vad vi var för 25 år sedan. Fler arbetande människor och ökad produktivitet innebär bra förutsättningar att rätta till brister och visa oss vuxna situationen. Om någon skulle komma på tanken att rådfråga erfarenheten, det vill säga äldre medborgare i Norden, så skulle vi snart inse att naivitet och politisk splittring leder till anpasslighet eller underkastelse och kaos.

För en enad hjord är vargen ofarlig.

Johan Wiktorin är vd i underrättelseföretaget Brqthrough och ledamot i Kungliga Krigsvetenskapsakademien.

TEMA

VÄXTVÄRK I DEN HÖGRE UTBILDNINGEN

Det knyts väldiga förväntningar till den högre utbildningen. Men antalet studieplatser har ökat i en helt annan takt än resurserna, samtidigt som allt fler studenter har sina förkunskaper från Pisahaveriernas grundskola och gymnasium. Hur kan man värna kvaliteten i detta nya massuniversitet?

FOTO: KTH/JANN LIPPKA

Ge professorn makten åter

Den akademiska professionen råder inte längre över sitt yrke. Lärarnas och forskarnas allt mer kringskurna frihet har reducerat deras auktoritet.

Av Anders Björnsson, Patrik Engellau och Magnus Henrekson

Universitet och högskolor är den största statliga verksamheten. Sektorn har totalt 75 000 anställda, en fjärdedel av all statlig personal. Verksamheten finansieras i allt väsentligt via statsbudgeten och omsätter årligen närmare 50 miljarder kronor i skattemedel. Merparten går till grundläggande utbildning. Därtill kommer externa medel för forskning. Är det väl spenderade pengar? Troligtvis inte.

Vi skriver ”troligtvis”, för det finns knappast några systematiska studier av den högre utbildningens standard – dess kvalitet och effektivitet. Men det finns en gnagande känsla inom sektorn, att studenter inom de flesta ämnesområden och på de flesta utbildningslinjer presterar sämre än de borde och att prestationerna sedan ett par decennier har sjunkit dramatiskt. Detta drabbar också forskningen, eftersom det underminerar rekryteringsbasen.

Det finns vad vi skulle kunna kalla ett krismedvetande, däremot ingen krisberedskap. Här och var ser man tecken på desperation.

Cirka 290 000 studenter läser idag på svenska universitet och högskolor. Det är dubbelt så många som år 1977, när den samlade högskolan kom till. Men det senaste decenniet har registrerat en svagt sjunkande tendens, med 11 500, 6 500 respektive 2 000 färre inskrivna än föregående år under tidsspannet 2012–2014. Är detta tecken på att högskolesektorn har passerat en kulmen? Inte om man ska tro den nuvarande regeringen, den har signalerat en önskan att återigen öka antalet högskoleplatser.

Vi menar att det finns anledning att stanna upp och resonera om vad som har gått fel, innan man vandrar vidare.

Ett grundläggande fel i högskolepolitiken och högskolepraktiken är förmodligen just detta: att beslutsfattare och myndighetsutövare primärt har sett till antalet, mängden, kvantiteten. Att få allt fler högskoleutbildade – helst 50 procent av en årskull, enligt officiellt luftade intentioner – sägs vara vägen till att ge hela samhället bättre förmåga att lösa problem, utveckla innovationer och hävda landets konkurrenskraft.

Men frågan är hur allvarligt menade sådana deklarationer har varit. Har inte utbyggnaden av högskolan istället styrts av andra än intellektuella och kunskapsmässiga bevekelsegrunder, till exempel regionalpolitiska, arbetsmarknadspolitiska, ekonomisk-politiska eller till och med genuspolitiska? Ibland har man nästan fått intrycket att forskningsfrågor hör hemma i näringsdepartementet snarare än i uUtbildningsdepartementet.

Nu tror vi inte att det är forskningen utan grundutbildningen som är de svenska universitetens riktigt svaga punkt. Därför har vi lagt fram ett *förslag om universitetsreform* som siktar till förändringar av undervisning och examination under de första studieåren, de som idag ger kandidat- och magisterexamina. Boken, som heter *Universitetsreform! Så kan vi rädda och lyfta den högre utbildningen* (Samhällsförlaget), presenteras inom kort av oss och tre ytterligare förslagsställare, nämligen professorerna Inger Enkvist, Jonas Nycander och Gösta Walin.[1]

En allmän iakttagelse är att studenter på många fakultetsområden – särskilt gäller detta inom samhällsvetenskap och humaniora – inte lägger ned tillräckligt med tid på sina studier. Institutionerna där de läser får nämligen betalt av staten för antalet helårsprestationer, det vill säga genomgångna kurser, *men studenterna bedriver som regel inte heltidsstudier.* De har bibringats uppfattningen att det går ändå. Och det gör det.

Tjugo timmar i veckan eller mindre är vad som har uppmätts i genomsnitt inom vissa ämnen. Undervisningstillfällena är få, kurslitteraturen föga betungande. Vår misstanke är att många söker sig till universitet och högskolor i brist på annan sysselsättning. ››

FOTO: KTH / JANN LIPPKA

Men detta är ingenting annat än ett förräderi mot unga människor som skuldsätter sig utan att få vad de blir utlovade.

De får en examen – javisst. Men vad står den för? Hur ska den värderas? Hur ska en arbetsgivare veta vad den nyutexaminerade studenten har presterat på högskolan? Svaret är att snart sagt alla famlar i blindo.

Man famlar i blindo därför att det saknas robusta kvalitetskontroller av den högre utbildningen och därför att det ekonomiska ersättningssystemet är så utformat att det premierar genomströmning, det vill säga antalet registrerade högskolepoäng totalt och per individ i systemet. Däremot premieras inte att studenter efter genomförd utbildning har fått omfattande och djupa kunskaper inom de ämnesområden de valt och att de tillägnat sig ett vetenskapligt förhållningssätt till kunskap, att de lärt sig att ”tänka rätt”. Lärares incitament att underkänna en underpresterande student har starkt försvagats. En universitetslärare som inte släpper igenom tillräckligt många studenter riskerar verksamhetens ekonomiska bas, ökar sin egen arbetsbörda och hamnar efter i löneutvecklingen. Han eller hon kan också räkna med studenternas ilska, en inte helt behaglig situation i dagens ”flashback-värld”!

Hur har det blivit så här? Vi menar att det har att göra med två parallella och varandra förstärkande processer.

Den ena processen har att göra med att *kunskapsbegreppet har relativiserats.* Den som kan sitt område – en forskare eller en universitetslärare – är inte längre den självklara experten, den som har ett accepterat kunskapsövertag. Många studenter har kommit att anse att det går att förhandla om vad som är rätt eller fel svar på en fråga, vad som är en godkänd eller en underkänd tentamen. Alltför många av dem kommer dessutom illa förberedda till sina universitetsstudier med stora svårigheter att tillägna sig inte alltför avancerade texter, också på svenska språket.

”Ibland har man nästan fått intrycket att forskningsfrågor hör hemma i näringsdepartementet snarare än i utbildningsdepartementet.”

Den andra processen har att göra med den akademiska professionens *förlust av autonomi och status.* Den råder inte längre över sitt yrke, vilket yttrar sig genom att den har fått ett stort antal – en del skulle säga olidligt antal – administrativa och politiska överrockar på sig. Många som undervisar har heller inte någon given och personlig anknytning till sitt ämnes kunskapsutveckling, till forskningen. Den akademiska friheten, apostroferad i alla högtidstal, har för de flesta universitetslärare blivit en chimär. Ty friheten är inte längre personens utan institutionens eller till och med lärosätets.

Den autonomireform som genomfördes 2010 kom att kraftigt stärka rektors befogenheter. Hur denna ökade rektorsmakt skulle komma att användas var en öppen fråga. Många trodde säkert att det skulle leda till att rektorerna använde sin ökade makt till att öka de enskilda medarbetarnas frihet och återigen stärka de kollegiala beslutsformer som historiskt varit universitetens signum. Utvecklingen blev istället den motsatta. På ganska kort tid har rektorerna på de flesta universitet urgröpt och avvecklat de kollegiala beslutsformer som gällt på svenska och europeiska universitet i sekler. Staten har knappast motsatt sig denna utveckling och detta oavsett om vi haft höger- eller vänsterregeringar. Lärarnas och forskarnas allt mer kringskurna frihet har i sin tur reducerat lärarnas auktoritet i studenternas ögon; en utveckling som påskyndats av att lärare och institutionsledningar fått starka ekonomiska incitament att släppa igenom även lågpresterande studenter.

Studenter som vet att om de blir underkända så riskerar deras lärare eller någon av dennes kolleger att bli övertalig har onekligen en god förhandlingsposition vid en diskussion med läraren om vad som bör krävas för att bli godkänd. Den typen av förhandlingar försiggår löpande, och vid varje förhandling riskerar lärarna att ta ett myrsteg i kravsänkande riktning. Sedan ersättningssystemet infördes för över 20 år sedan har hundratusentals sådana myrsteg tagits. Varje enskilt beslut framstår ofta som harmlöst och kanske till och med som ett utslag av empati med en student som haft svårt att göra sig själv rättvisa, men en vacker dag står det klart att summan av de många stegen inneburit att högskolan omvandlats i grunden.

Så här kan det helt enkelt inte få fortsätta. Nivån på den grundläggande universitetsutbildningen måste inte bara säkerställas utan även höjas. Utan den respekt som följer med fullgod kvalitet och ypperliga prestationer kommer sektorn i längden inte att kunna påräkna medborgarnas och skattebetalarna finansieringsvilja. Är det inte rentav nödvändigt att universiteten renodlar och återgår till kärnverksamheten: förmedling av kunskaper på vetenskaplig grund, teori- och metodbaserad undervisning och hög reflektionsnivå i varje kursmoment?

Även om en hel del kursutbud av hobbykaraktär – som vinprovning och svampplockning – snabbt kan sorteras bort och överföras till kursverksamhet och studieförbund, krävs det långt radikalare grepp.

Ett är att universitet och högskolor måste skaffa sig ett *bättre antagningssystem.* Dagens skolbetyg ger en överdriven föreställning om förkunskaper, och de är dessutom missvisande genom att det har gått korruption i betygssättningen med svåra orättvisor inom sökgruppen som följd. Inträdesprov, eventuellt i kombination med lämplighetstest, borde kunna få bukt med detta. Ett års propedeutiska studier före antagning skulle högskolorna också kunna införa. Förberedelseår finns redan på vissa fakulteter.

Under utbildningens gång måste en *fortlöpande kvalitetskontroll* äga rum. Den bör vara oberoende av den direkta student–lärarrelationen som genom ersättningssystemet har fått jävskaraktär och lätt kan leda till utpressning. Vi förordar en modell som har tillämpats i Danmark och Norge med goda resultat, där lärare från andra lärosäten ger omdömen och sköter examinationen. Detta kommer att fungera som ett slags censorssystem där ingen inblandad har anledning att vare sig sätta för höga eller för låga betyg, eftersom detta i längden kommer att missgynna alla parter.

En sådan kollegial granskning – i linje med hur avhandlingar, forskningsresultat och tidskrifter granskas, enligt en *peer review-modell* – kommer att ge *bättre nationell jämförbarhet* högskolorna emellan, skärpa kunskapskraven och lägga en tröskel för lägsta godtagbara prestation. Och allt detta kan ske utan att det rådande ersättningssystemet med helårsprestationer behöver stöpas om i grunden.

Vad man får är en transparens och en rikslikning som möjliggör en rättvis rangordning de olika institutionerna och lärosätena emellan.

En följd av sådana kunskapskontroller, jämförelser och utvärderingar på institutionsnivå kommer med stor säkerhet att bli att en del utbildningar och därmed även lärosäten råkar illa ut genom att de blir mindre gynnsamt bedömda. Då får de en anledning att förbättra sig – eller en signal om att avveckla verksamheten.

En sådan konkurrens motsvarar den helt naturliga konkurrensen om vetenskaplig eminens. Den som inte håller måttet bör ägna sig åt någonting annat. Universitet är inga välgörenhetsinrättningar. De ska tvärtom vara *institutioner för meritokratisk tävlan* – och således också för utslagning. Utslagen blir man i schackspel och i idrott, det ingår i spelets regler. Det intellektuella spelet måste också ha sina regler. En viktig skillnad är dock att idrott och schack är nollsummespel; att en vinner förutsätter att någon annan förlorar. Så är inte fallet när det gäller utbildning. Det kontroll- och examinationssystem vi förordar ger starka incitament för alla att förbättra sig och det är åtminstone i teorin möjligt att den som är sämst när det nya systemet satt sig håller en godtagbar nivå just på grund av att systemet visat sig vara kraftigt kvalitetsdrivande över hela linjen.

Det är dock sannolikt att det system vi förespråkar – som lägger en skärpt och aktiv kvalitetskontroll helt och hållet i professionens händer – kommer att resultera i något färre lärosäten, institutioner, och studieplatser, åtminstone på kort sikt. Men detta är ett nödvändigt korrektiv för att komma till rätta med de uppenbara missförhållanden som det akademiska livet för närvarande lider av.

Nyckeln till förändring och reform ligger hos den akademiska personalen – professionen. Den kan inte längre nöja sig med att fungera som duktiga hantverkare på verkstadsgolvet. Den måste ta – eller återta – makten över verksamheten. Och den måste förvisso ta sig själv i kragen, om den inte vill bli offer för politikens eller marknadens diktat. Om detta lyckas kan den också börja ställa krav på att belönas efter förtjänst!

Det är viktigt att alla dugliga krafter deltar i grundutbildningen, ingen ska helt kunna smita undan till forskningen och var och en måste ges goda möjligheter att förkovra sig. Det sagda betyder sannolikt att basanslagen till forskning behöver höjas rejält. Men framförallt måste man få en ordning där universiteten styrs av dem som är mest förtrogna med och insatta i vad forskning och högre utbildning handlar om – professorerna och deras närmaste medarbetare.

En absolut nödvändig ingrediens i en framåtsyftande universitetsreform är därför att högskolestyrelserna återges sin ställning som akademiska beslutsorgan, det vill säga att en majoritet av ledamöterna hämtas från den akademiska professionen. Så kallade allmänrepresentanter kan visst finnas, men de bör vara i klar minoritet – idag utgör de flertalet. Och en rektor som verkligen *företräder* verksamheten (inte dirigerar den) bör naturligtvis lyftas fram av professionen och inte utnämnas av utomstående. Ett nödvändigt villkor för en återgång till den klassiska modellen av kollegialt beslutsfattande är att rektor får sin auktoritet genom att vara *primus inter pares* och inte i kraft av att vara externt tillsatt med traditionella vd-befogenheter i ryggen.

Avslutningsvis menar vi att de universitet som så önskar bör tillåtas att ta ut avgifter upp till en rimlig nivå.[2] Staten bör tillåta att studielån används på samma sätt som sker i vissa fall när svenska studenter studerar vid avgiftsbelagda utländska lärosäten. Precis som i Storbritannien kan staten bestämma en maximalt tillåten terminsavgift. Likaså bör det vara möjligt, till och med önskvärt, att ta ut en (förhållandevis kännbar) avgift vid omtentering. Eftersom studenterna i allmänhet har rätt till hur många omtentor som helst kan lärarna utsättas för ren utmattningsterror av studenter som kräver att få göra nya tentamensförsök som tar lärarens tid. Hur som helst är det viktigaste att avgifter blir tillåtna.

Vi bedömer att avgifter kan få betydande effekter som bidrar till att höja kvaliteten. En första effekt är att undervisningen får mer resurser, vilket i sig är utomordentligt betydelsefullt. Resurserna till den direkta undervisningen är på vissa håll så små idag att 5 000 kronor per termin skulle räcka för att fördubbla undervisningen, förutsatt att byråkratin lät hela beloppet gå ograverat till att bekosta undervisning. För att säkerställa att avgiften går till utökad undervisning skulle de universitet som inför avgifter kunna åläggas att anlita en oberoende revisor som kontrollerar att den införda avgiften i sin helhet gått till att utöka undervisningsresurserna.

Det finns dessutom ett antal ytterligare positiva effekter av att införa en avgift: studenten får skäl att i högre grad tänka igenom sitt studieval; eftersom studenten betalar för utbildningen stärks motivet att ställa kvalitetskrav på utbildningen; kanske något paradoxalt får läraren också lättare att ställa höga krav på studenterna eftersom det nu, när studenten betalar, blir en skyldighet att erbjuda en utbildning av hög kvalitet med högt ställda mål. Kanske något hårdraget, men det går inte att bortse från det faktum att vi lever i en tid när det som är gratis i regel heller inte betraktas som värdefullt.

De svenska och europeiska universiteten har en lång tradition att bygga på. I massutbildningens tidevarv kan inte allt se ut som på Erik Gustaf Geijers tid – skalden och historikern som står mäktig staty utanför Universitetshuset i Uppsala. Men om universiteten ska kunna hävda sig gentemot statsmakt och allmänhet, får de inte ge avkall på sina prestationer. Det är bara i kraft av dokumenterad excellens inom både utbildning och forskning som forskare och lärare vid våra universitet och högskolor återigen kan varaktigt återerövra sin forna autonomi och professionalism.

”Den som inte håller måttet bör ägna sig åt någonting annat. Universitet är inga välgörenhetsinrättningar.”

För att överhuvudtaget påbörja denna mödosamma men samtidigt inspirerande rekonstruktion krävs dock ett antal reformer. Helt centralt är här antagningsregler som ger de sökande starka incitament att vara väl förberedda för högre studier, jämförbarhet mellan institutioner och lärosäten, extern kvalitets- och kunskapskontroll, att rektor återigen är tillsatt på mandat från professorer och universitetslärare och rätt att ta ut avgifter upp till viss nivå för att öka resurserna till undervisningen.

Anders Björnsson är publicist och historiker. Åren 2008–2013 var han chefredaktör för den internationella kvartalstidskriften *Baltic Worlds* 2008–2013.

Patrik Engellau är författare, nationalekonom och styrelseordförande för Stiftelsen Den nya välfärden.

Magnus Henrekson är professor i nationalekonomi och vd för Institutet för näringslivsforskning (IFN).

1) Inger Enkvist är professor i spanska vid Lunds universitet, Jonas Nycander är professor vid Meteorologiska institutionen vid Stockholms universitet och Gösta Walin är professor emeritus i oceanografi vid Göteborgs universitet.

2) Den maximala avgift som tillåts i Storbritannien är 9 000 pund eller drygt 100 000 kronor per läsår. Sannolikt är en maximal avgift på brittisk nivå för hög. Dels skulle den knappast accepteras, dels finns risken att många studenter avskräcks från att alls studera. Däremot tror vi att en maximal avgift på halva den brittiska nivån, alltså 25 000 kronor per termin skulle kunna accepteras.

Detta eviga pratande

Högskoleretoriken är full av löften om att kunskap är framtiden i en föränderlig värld. Men ingen kan förutsäga hur utbildningsutbudet ska se ut för att motsvara behoven.

Av MarieLouise Samuelsson

Kvarnarbetare, comptometeroperatris, lampskärmssömmerska, fyrvaktare och rikstelefonist.

I betänkandet Grundskolan, SOU 1961:30 (underlag för beslut som innebar att enhetsskolan 1962 övergick till obligatorisk nioårig grundskola) redovisades vilken utbildning som krävdes för en mängd yrken, bland dem sådana som idag är bortglömda, obsoleta. Vilket är exempel på det omöjliga i att, på längre än några få års sikt, förutsäga hur en framtida arbetsmarknad kommer att te sig, hur utbildningsutbudet ska se ut för att motsvara behoven.

Ändå ägnas detta mycken mer eller mindre politisk energi och annan retorisk möda, när framförallt högre utbildning diskuteras.

Att det är länge sedan grundskolebetänkandet presenterades framgår också av att begreppet ”högre utbildning” då oftast avsåg gymnasieskola och högstadielinjer, inte som idag universitet och högskolor. Akademien var fortfarande en hyfsat fredad zon, gällande explicita förväntningar och omvärldens mer eller mindre politiska klåfingrighet.

En annan tidsmarkör är själva utredningen, 1957 års skolberedning, som kan jämföras med att politiker, oavsett område, numera hellre nöjer sig med att utse en så kallad samordnare.

Och om utbildningspolitiska utredningar väl förekommer har man märkbart bråttom. När generaldirektören för Skolinspektionen, Ann-Marie Begler, gavs uppdraget att utreda förlängd skolplikt, tioårig skola och obligatorisk sommarskola, gavs direktiven i mars 2014 och utredningen ska vara färdig i sommar.

Förre universitetskanslern Lars Haikola fick i april 2014 allianssregeringens uppdrag *”att se över vilka utbildningar högskolan erbjuder och hur väl de möter de behov som finns”*, vilket knappast kan tolkas som annat än en vittomspännande och arbetskrävande översyn. Men trots detta skulle utredningsarbetet vara slutfört i oktober i år. Och nuvarande regering visade sig till och med vara ännu mer otålig och har satt en ny tuffare deadline, man vill se slutbetänkande redan i juni.

Varför denna brådska? Samtidigt som området högre utbildning tillskrivs stora förhoppningar och förväntningar, när det i retoriken kan låta som om det hänger på rätt slags utbildningsutbud för att rädda både välfärdsstat och BNP kunde man ju annars tänka sig att underlag för politiska beslut skulle få ta tid?

Har höghastighetsutredandet möjligen att göra med den där ständiga förändringen som blivit en närmast obligatorisk beskrivning av arbetsliv och samhälle? Att det så att säga inte lönar sig att ägna åratal att utreda, om förutsättningarna visar sig ha blivit något helt annat, med tanke på den där föränderligheten som för övrigt formulerades också i grundskolebetänkandets skifte mellan 1950- och 1960-tal, *”det är slutligen angeläget att framhålla att skolans sociala fostran sker med inriktning på att förhållandena i vårt moderna samhälle karaktäriseras av snabb föränderlighet”*.

1961 års omfattande grundskoleutredning har förstås flera likheter med dagens politik och retorik, rörande utbildningssystemet. Det hette visserligen inte ”breddad rekrytering” men resonemangen känns igen: [...]*ett betydande antal elever från lägre socialgrupp inte erhåller den utbildning som kommer deras med hänsyn till teoretisk begåvning jämbördiga kamrater från mera privilegierade miljöer till del. Betydande utbildningsreserver har där igenom uppstått i de lägre socialgrupperna. Även om flertalet av dem, som nu gått miste om den högre utbildning de skulle ha kunnat tillgodogöra sig, på andra vägar gjort stora insatser i samhällslivet, är det givetvis ur samhällets synpunkt* ››

FOTO: BERTIL ERICSON / TT

ineffektivt att inte ta till vara de studiebegåvningar som finns. Samtidigt innebär detta för många enskilda en orättvisa, som är oförenlig med målsättningen för en demokratisk skola."

De (politiska) ambitionerna har sedan dess rört sig uppåt genom årskullarna, flyttats framåt i (och tack vare) ett expanderande utbildningssystem.

Rekrytering till lägre skolnivåer behöver inte längre "breddas", "alla" förväntas gå vidare till gymnasieutbildning och får regeringen som den vill blir också gymnasiet obligatoriskt.

Idag handlar rekryteringsresonemangen istället om universitet och högskola, den breddade rekryteringen är sedan 2001 inskriven i högskolelagen och precis som 1961 understryks att utbildning ska ses "ur samhällets synpunkt". Omvärldens, politikernas och näringslivets intresse och förväntningar har tilltagit sedan 1960-talet, som Göran Blomqvist och Thorsten Nybom beskriver det i "Högskolan i förändringarnas tidsålder" (SULF:s skriftserie XIII, 2001):

> *"Högre utbildning och forskning hade åtminstone fram till det andra världskriget i första hand värdesatts såsom kulturella aktiviteter, dvs de hade i hög grad utgjort ett mål i sig. Under det senaste halvseklet har de dock gradvis börjat betraktas nästan uteslutande som ett medel att uppnå andra politiska och ekonomiska målsättningar."*

"Lugnets tid är förbi", lär en prorektor i Lund sagt i ett tal 1963, om att akademien förvandlats till ett *instrument* i omdaningen av samhället. Utifrån denna instrumentella roll alstras en fascinerande retorik, när utredningarna inte får ta alltför lång tid och därför inte kan vara alltför omfattande, är det som om pratet om nyttan av högre utbildning har tilltagit.

Man kan stundtals få intrycket av att det liksom skulle vara möjligt att *prata igång* det paradisiska tillstånd då varje student matchar exakt de jobb som kommer att finnas och helst de som redan finns.

Också här märks otålighet, på konferenser om högre utbildning påpekar näringslivsföreträdare och politiker att "vissa företag skriker efter arbetskraft", men i brådskan tar diskussionen om detta inte hänsyn till att högre utbildning tar flera år och att det, när studenten är färdig med utbildningen, mycket väl kan visa sig att företagen då börjat skrika efter något helt annat.

För den som satsat på "fel" utbildning eller arbetsliv gäller kompetensutveckling, där universitet och högskolor förväntas spela en allt större roll, också för det omhuldade begreppet "livslångt lärande".

Framförallt gäller ambitionerna den livslånga sysselsättningen, vi lever otvivelaktigt i arbetslinjens tid, det som den socialistiske författaren Henri Saint-Simon i början av 1800-talet formulerade, ungefär, som att det som gör oss till bra anställda är samma färdigheter och kompetenser som gör oss till bra medborgare.

Konsensus råder också om att nyckeln till kompetensen är "kunskap" lika med högre utbildning. På en TCO-konferens i januari medverkade den för högre utbildning ansvariga ministern Helene Hellmark Knutsson och drog sitt strå till den retoriska stacken av förväntningar genom att fastslå att "högre utbildning är en riktig framtidsbransch", att "kunskap är den globala ekonomins

FOTO: JOHNERBILDBYRÅ

konkurrensfördel" och lovade att regeringen ska "investera i den högre utbildningen".

Hur det ska gå till är inte helt glasklart, antalet högskoleplatser ska byggas ut, förutsatt att det sker med bibehållen och – om ministern skulle kunna bestämma – helst stärkt kvalitet.

Inte ens inbitna högskoleexpansionsskeptiker har några invändningar. De flesta inser åtminstone att det inte går att backa bandet och reducera antalet lärosäten. Inte så länge studenter är intresserade, inte så länge högre utbildning är given att använda som konjunkturregulator; en nedlagd bilfabrik leder ofrånkomligen till politiska påbud om nya platser på närliggande högskola. Istället för antalet högskolor är det utbildningsutbudet som ifrågasätts, om huruvida det är relevant, inte så mycket för studenterna som för det lobbystarka näringslivet och de politiska förväntningarna.

> *"I det offentliga samtalet i form av konferenser är synpunkterna självfallet mindre privata samt vänligare."*

"Forskningen och utbildningen har kommit att betraktas som en produktivkraft vid sidan av arbete och kapital", som Nybom–Blomqvist formulerade det. "Framtidsbranschen" som statsrådet Hellmark Knutsson talar om är hursomhelst statliga myndigheter, därmed också sedan 1994 underkastade något så krasst som ett produktivitetsavdrag, i syfte att universitet och högskolor ska vara lika effektiva som tillverkningsindustrins administration, vilket tål att begrunda i förhållande till pratet om en fri akademi. I likhet med andra myndigheter och företag gäller också för lärosäten sådant som "målstyrning" och omorganisationer tänkta att höja effektiviteten, åtgärder som eftersom de aldrig kan sägas vila på någon som helst vetenskaplig grund, snarare framstår de som besvärjelser, inte att man verkligen uppnår något "mål".

Att en besvärjande retorik präglar det omgivande samhällets debatter om högre utbildning hör gissningsvis också samman med den förutnämnda rörelsen uppåt, framåt i utbildningsnivåerna, så att det som tidigare gällde för skolan nu återfinns i högskolan. Och om skolan känner sig som bekant många kallade att ha en åsikt. Alltfler – även de som inte nödvändigtvis besitter någon påfallande sakkunskap – känner sig, precis som med skolan, därför kallade att ha en

åsikt om högskolan, från okritiskt påhejande till debattens pessimister som befarar en Pisakatastrof också för högre utbildning. En annan relativt färsk aspekt på att det kommit att *pratas* alltmer om universitet och högskolor är att studenternas föräldrar har tillkommit med högljudda åsikter om, exempelvis, den professor som inte godkänner barnets/studentens tenta.

I det offentliga samtalet i form av konferenser är synpunkterna självfallet mindre privata samt vänligare. Det råder inte fullt lika respektfull ton som när det konfereras om forskning – politiker är som bekant överförtjusta i forskning, så länge inte forskningsresultaten, gällande exempelvis betyg eller klimatpåverkan, påverkar politiken de vill föra – men högre utbildning har åtminstone seglat upp som erkänt väsentlig, att det är något som det måste satsas på, efter åren av miljardsatsningar på forskning. Man skulle här faktiskt kunna tala om en mer realistisk syn på verksamheten vid universitet och högskolor, en insikt om att forskning och utbildning hör ihop och att det är dags att ge upp den synnerligen svenska modell som innebär att en professur ses som ett sätt att slippa undervisa studenter.

Och Helene Hellmark Knutsson försäkrar ju att regeringen vill stärka den högre utbildningen, ”stärka” är för övrigt ett av de mest frekventa orden när ministern och andra politiker talar om högre utbildning.

Hellmark Knutsson, ett otippat ministerval (som gällande formell politisk makt innebär att högre utbildning har nedgraderats från att ha sorterat under Jan Björklund, som var departementschef och partiledare med mer direkt inflytande i regeringen och på budgeten) har snabbt visat sig skicklig på det gängse pratet om högre utbildning, hon är duktig på att skapa publikkontakt, sättet att tala uppfattas som lyssnande, som att hon inbjuder till dialog.

Till skickligheten hör att hon undviker att trassla till det med alltför hög konkretionsgrad, vilket skulle riskera besvärliga motfrågor eller bara sämre stämning. Och man kan verkligen inte anklaga just Hellmark Knutsson för bristen på konkretion, den fanns redan införlivad i retoriken kring högre utbildning.

”Akademien var fortfarande en hyfsat fredad zon, gällande explicita förväntningar och omvärldens mer eller mindre politiska klåfingrighet.”

Det finns givetvis skarpa, väl underbyggda inlägg från sakförståndiga deltagare i debatter och konferenser, men alltid i svår konkurrens med det där sympatiska, vänliga påhejandet, utifrån goda avsikter, snarare än vetenskapligt stöd. För vad i all världen betyder egentligen sådant som att i största allmänhet stärka högre utbildning och att – som utbildningsminister – dessutom stärka kvaliteten i densamma?

Att universitet och högskolor producerar och förvaltar vetenskap innebär sannerligen inte att diskussioner och debatter om denna produktion och förvaltning behöver utgå från det vetenskapligt förankrande. Snarare påminner det om konferenser och debatt om ungefär vilken bransch som helst, där man samlas för att se mer eller mindre lyckade powerpoints och att enas om diffusa slutsatser som att ”kunskap är framtiden i en föränderlig värld”.

Det går att jämföra med hejarklackars entusiasm på läktaren, med liturgi och frälsningslära. Den som växt upp i 1960-talets frikyrkotäta Småland känner igen hur psalmerna går när man hör all salig förtröstan på den världsledande forskningen och den högre utbildningens välsignelser, framförallt på att detta ska ha positiva effekter, rentav rädda välfärden och BNP.

På sammankomster kring dessa frågor dröjer man sällan vid högre utbildnings-bubblan, risken att en ”investering” i högre utbildning inte skulle leda till annat än att studenten kan räkna med förtur till låglönejobbet, före den som ”bara” gått ut gymnasiet. I det påhejande pratflödet är det också ytterst sällsynt med de perspektiv som Ylva Hasselberg , professor i ekonomiska historia, tillför, nämligen att högskoleexpansionen inte har motsvarats av någon expansion av samhällets elitpositioner.

Helt enkelt att problemet med sysselsättning inte så mycket handlar om högskolans utbildningsutbud, utan om företagens och den offentliga sektorns utbud av jobb. Och det är ju föralldel en konferens man gärna skulle övervara, en där företag förväntas agera för att motsvara omvärldens och studenters efterfrågan på jobb, istället för tvärtom.

Lika sällsynt är att ifrågasätta vikten av det som sagt omhuldade ”livslånga lärandet”. Och det är naturligtvis ett tilltalande begrepp, som signalerar både kompetensutveckling och folkbildning. Men det är bortom konferenspratet möjligt att tillföra en viss komplikationsgrad. I antologin *Den högre utbildningen. Ett fält av marknad och politik* (2012) dränerar ekonomhistorikern Daniel Ankarloo ”livslångt lärande” på det mesta av positiv laddning.

Han skriver istället om förlorad kontroll, om det livslånga lärandet som en räddningsplanka i ett ständigt föränderligt arbetsliv där osäkerhet följaktligen är ett permanent tillstånd och all mödosamt förvärvad kompetens och kunskap kan visa sig ha kort hållbarhet. När bästföredatum har gått ut är det bara att börja om, med sikte på att åter göra sig ”anställningsbar”, vilket knappast är kompatibelt med individuella val eller lust att förkovra sig.

Trots att det, oavsett hur kvalificerade deltagare en debatt har, aldrig kan bli annat än gissningar kring vilken *kompetens* som kommer att efterfrågas om sådär tio år, kan inga konferenser eller politiska utfästelser bidra till att avgöra vilken av dagens utbildningar och yrken som inte kommer att finnas kvar och vilka sysselsättningar som kommer att gå samma öde till mötes som fyrvaktaren och rikstelefonisten. Inte heller går det att debattera fram vilka helt nya och därmed idag okända yrken som garanterat kommer att uppstå.

Lärosätena ska i princip och åtminstone enligt högtidsretoriken få bestämma över vilket utbildningsutbud som ges, men det är verkligen inte samma sak som att få vara ifred för det omgivande samhällets önskemål och önsketänkande, det tåget gick väl ungefär 1963, i höjd med att prorektorn i Lund konstaterade att lugnets tid var förbi.

Drygt femtio år senare är det fortfarande frivilligt att läsa vid universitet och högskolor, men med tanke på förväntningarna är det kanske en tidsfråga innan både högre utbildning och gymnasieskola blivit obligatorisk. Och om det visar sig att inte ens det räcker för att uppfylla alla förhoppningar om att både avhjälpa (ungdoms)-arbetslöshet och tillgodose arbetsgivarnas behov så återstår ju alltid att göra också det livslånga lärandet obligatoriskt, att i jakten på rätt, samt föränderlig kompetens kollektivansluta oss alla till en livslång skolplikt.

MarieLouise Samuelsson är författare och journalist.

Utan forskning ingen utbildning

Massuniversitet med kvalitet är möjligt. Men alla nya studieplatser måste åtföljas av forskningspengar.

Av Leif Lewin

Själv ett barn av 1960-talets studentexpansion erinrar jag mig hur min gamle rector magnificus Torgny Segerstedt brukade säga att det under hans år som rektor – det skulle så småningom bli hela 23 år – hade skrivits in lika många studenter vid Uppsala universitet som under universitetets hela 500-åriga historia.

Kan kvaliteten upprätthållas i det nya massuniversitetet? Många tvivlar. Dagens doktorander, säger de, är i stort sett som 1950-talets gymnasister. De är till att börja med ungefär lika många, cirka 15 000 – alltså en försvinnande liten, exklusiv elit.

Läser man studentuppsatserna för 50, 60 år sedan, är de bästa av dem fulla av minst lika vittra referenser som dagens inlämningsuppgifter inom universitetets grundutbildning, vartill kommer att man då mötte en betydligt mera korrekt, ehuru kanske en inte alltid lika kreativ och slagkraftig språkbehandling. De brådmogna gymnasister i Maria Langs deckare, som sockrar sina erotiska upptåg med citat från Shakespeare, Bellman och Pontus Wikner, spelade rollen som intellektuella med samma bravur som dagens forskarstuderandes prekariat av namndroppande postmodernistister.

I den här uppsatsen kommer jag emellertid att hävda att det trots expansionen går att vidmakthålla kvaliteten i den akademiska undervisningen – under förutsättning att man bedriver rätt politik. Först ska jag söka precisera vad som menas med akademisk kvalitet och drista mig till att leverera en formel för dess upprätthållande. Därefter tar jag upp två invändningar mot min modell för fortsatt expansion av universitetets grundutbildning. Slutligen diskuterar jag huruvida alla är tillräckligt begåvade för att läsa vid universitetet och om samhället verkligen har behov av flera studenter.

Vad är då skillnaden mellan gymnasiet och universitetet? Vad är det för ”kvalitet”, som påstås hotat av massuniversitetet?

Att ta steget från skolan till universitetet är att förvandlas från en tärande konsument av vad andra formulerat till att bli en närande bidragsgivare i forskningsprocessen. Den kulturchock unga studenter får uppleva, när de kommer till universitetet, består i att de inte längre får några bestämda svar på sina frågor utan tvingas leva under osäkerhet. De får lära sig att den vetenskapliga kunskapen är preliminär men också att den vetenskapliga gemenskapen är öppen för alla unga medarbetare, som vill hjälpa oss att ifrågasätta ännu mera. ”Lägg emellanåt boken åt sidan!” brukar jag uppmana mina studenter ”och fråga i stället: Varför inte precis tvärtom?” Skolning i kritiskt tänkande är universitetets grunduppdrag.

När våra politiker, inte minst vår nya forskningsminister, säger att kvaliteten i högskoleutbildningen ska vidmakthållas, förefaller de mig slarva med denna utgångspunkt. Och de är inte tillräckligt konkreta i sina visioner. Ändå är saken ganska enkel: utan forskningsanknytning, ingen högre utbildning värd namnet. Utbildningen får aldrig skiljas från forskningen. Och omvänt: utan att prövas i undervisningen och möta studenternas kritik tenderar forskningen att stagnera – såsom vi under 1970-talet såg många exempel på i den från undervisning befriade så kallade sektorsforskningen, som med tiden förvandlades från inspirerande forskningsseminarier till verkställande utredningsinstitut. Därför är mitt förslag följande formel: till varje ny utbildningsplats, som ministern rundhänt utlovar och universitetsrektorer och deras lokalt förankrade styrelser ivrigt fikar efter, bör det alltid knytas en *forskningsoverhead*.

Forskningsoverheaden bör vara tillräckligt stor för att möjliggöra professorsundervisning i grundutbildningen. Att föreläsa inom grundutbildningen är faktiskt det mest ansvarsfulla uppdraget vid universitetet och följaktligen bör de mest kvalificerade och erfarna professorerna medverka i denna verksamhet. Ingenting är heller

››

mera belönande. Ingenting är mera givande än att möta de unga studenterna med deras oslagbara kombination av entusiasm och okunnighet. Här kan man så i jungfrulig mark. Invigningen av unga studenter i forskningsgemenskapen visar på respekt, inte för deras kunskaper (eftersom de som sagt inte har dem) utan för deras analysförmåga och är ett fullödigt uttryck för den sorts jämlikhet som istället för auktoritetstro utgår från argumentets primat.

En första invändning mot min formel är att Sverige internationellt redan befinner sig på en hög nivå, när det gäller anslag till forskning och högre utbildning (enligt tabell 3 på andra plats efter Danmark inom OECD med reservation för siffrornas jämförbarhet). Detta är visserligen sant men det finns strukturella obalanser i det svenska finansieringssystemet, som motiverar höjda anslag till universiteten. Sverige karakteriseras av förhållandevis stora externa anslag från råd och stiftelser och små anslag till fakulteterna. Det gör att *andra, utomstående* prioriterar åt universiteten och att bidragen blir kortvariga eller i varje fall tidsbegränsade med åtföljande otrygghet för unga forskare. Löntagarfondspengarna till forskningen har använts som motivering för snålhet med fakultetsanslagen. Det är nu angeläget att återge universiteten styrfart genom höjda fakultetsanslag.

En andra kritik mot mitt förslag är att det inte vore bra, om det vore utbildningen som bestämde forskningens dimensionering. Detta är däremot en synpunkt värd att ta på allvar. Exempel på större utbildningsprogram i dagens högskola är sjuksköterskeutbildningen inom medicinsk fakultet och ekonomutbildningen inom samhällsvetenskaplig fakultet och jag är inte säker på att det är forskningen på just dessa områden som ska prioriteras. Andra överväganden än grundutbildningens behov bör med andra ord vara styrande för forskningen, vilket också historiskt varit fallet. Var är de stora forskningsgenombrotten att vänta? Vilka krav ställer grundforskningen? Hur ser en internationell forskningsjämförelse ut? Det är av denna anledning utbildningsdepartementet genom tiderna hållit styvt på att skilja anslagen för forskning och grundutbildning. Min formel måste sålunda modifieras: inga utbildningsplatser utan forskningsoverhead men däremot gärna fortsatta särskilda forskningssatsningar utan att de nödvändigtvis behöver balanseras av motsvarande utbildningsplatser.

”Forskningen skapar sin egen efterfrågan. Oväntade svar ger oväntade kombinationer, nya produkter, vidgade perspektiv och väcker följaktligen nya frågor.”

Men är alla ungdomar tillräckligt begåvade för att klara av en akademisk utbildning? Har inte utbildningsexpansionen tömt ”begåvningsreserven”, så att det inte finns mycket mera för Utbildnings-Sverige att hämta? De skeptiska hänvisar till Pisaresultaten och den svenska skolans haveri. Med så dåliga förkunskaper, heter det, klarar inte fler ungdomar av att läsa vid universitetet.

När jag som regeringens särskilde utredare av skolans kommunalisering satte mig in i kritiken av de svenska elevernas studieresultat inställde sig en stark känsla av att den offentliga debatten behövde nyanseras. Vad vi fann var att den svenska skolan faktiskt inte är så dålig som medierna framställde det. För det första är det slående vilken dominerande roll Pisaundersökningen tilldelas i debatten. Men det finns också många andra undersökningar, som ger en delvis annan bild. Av dem framgår bland annat att i engelska och samhällskunskap ligger svenska elever högt. Vidare skriver svenska elever i allmänhet bättre självständiga arbeten än studenter i många andra länder, där utantilläxor och ämneskunskaper premieras framför metodutbildning. Och när det gäller så kallade icke-kognitiva färdigheter är de väl utvecklade i vårt land liksom en mera stabil, genomtänkt värdegrund.

För det andra är Pisastudien begränsad i flera avseenden: den är en internationell undersökning av 15-åringars läsförståelse och kunskaper i naturvetenskap och matematik. Vidare bör man tänka på att resultaten påverkas av elevernas motivation att besvara frågorna; till saken hör att resultaten inte ligger till grund för betygsättningen. Skillnaden är stor mellan ett land som Sverige, där vi ser att eleverna svarar bra i början av provet men snabbt tröttnar eller rent av går innan provet är klart (”påverkar det betyget?”) och ett land som Sydkorea, där landets flagga ställs på bordet och läraren förklarar att provet är att betrakta som ett OS mellan tävlande länder. När man sedan ser till den internationella rangordningen är det svårt att undertrycka ett tvivel om det önskvärda i att kopiera de auktoritära förhållanden som återfinns i de länder som hamnar i topp.

Det hindrar inte att Pisas varningar bör tas på stort allvar. Att svenska 15-åringar återkommande och i stigande utsträckning blir sämre i fråga om läsförståelse, matematik och naturvetenskap är ett obestridligt och oroande faktum. Det vore emellertid enligt min uppfattning förhastat att därav dra slutsatsen att svenska elever skulle vara ”mindre begåvade”. Det är skolpolitiken det är fel på, inte eleverna, framförallt att lärarnas professionalism och möjlighet till kompetensutveckling ringaktas av många politiker, som tror sig veta bäst och i det nya granskningssamhällets anda kräver att lärarna ska sitta vid datorn och dokumentera i stället för att undervisa. När vår nya regering utlovar att man ska se över den styrmodell, som kallas *New Public Management*, väcker det förhoppning om att skolan – liksom sjukvården, polisen, universitetet – åter ska få möjlighet att återgå till sin huvuduppgift.

Min egen erfarenhet är att det går att locka fram talang hos de allra flesta studenter – men naturligtvis på i hög grad individuellt skiftande nivåer. Alla kan bli bättre i förhållande till var de just då befinner sig. Det är motiv nog för högskoleutbildningen. Men kanske är inte min erfarenhet fullt representativ… Jag har haft turen att undervisa i ett ämne med mycket stort söktryck och mycket duktiga och motiverade studenter.

Har samhället behov av flera studenter?

”Behov” är ett metafysiskt begrepp. Behov ”finns” inte utan ”skapas”. Det finns många och allt fler disputerade ute i arbetslivet idag (se tabell 4), vilket gör att arbetslivet förändras. Det blir mera kvalificerat. Myndighetsledningarna får bättre service genom att disputerade medarbetare hittar andra, känsligare och mera okonventionella vägar att operationalisera frågeställningarna. Företagen får bättre möjligheter att uppnå sina mål genom att disputerade medarbetare kan komma med lösningar på problem som tidigare ansetts omöjliga. Kort sagt leder universitetets metodundervisning och skolning i kritiskt tänkande till en förmåga att *tänka utanför ramarna*, vilket är förutsättningen för allt entreprenörskap, det må sedan gälla näringslivet, politiken eller vetenskapen.

En av de mest skadliga insatserna i våra högskolestyrelser görs enligt min erfarenhet av så kallade näringslivsrepresentanter, som ofta ser som sin uppgift att slå vakt om just den sorts utbildning ››

VÄXTVÄRK I DEN HÖGRE UTBILDNINGEN

FOTO: MIKAEL ANDERSSON / NORDIC PHOTOS

FOTO: STEFAN EK / NORDIC PHOTOS

som de, för länge sedan, själva genomgått. Ingenting är mera främmande för ett vetenskapligt förhållningssätt än sådan konservativ reproduktion. Internet eller förståelsen av dopamin är inte frukten av att några ”avnämarintressen” fått gehör för sina propåer. Mycket riktigt är det sällan som näringslivets stora entreprenörer tar plats i högskolestyrelserna.

Forskningen skapar sin egen efterfrågan. Oväntade svar ger oväntade kombinationer, nya produkter, vidgade perspektiv och väcker följaktligen nya frågor. När frågan om samhällets behov av akademiker ställdes förra gången, för 25 år sedan, satt jag i den statliga utredningen ”Grundbulten”. Även då var det många som ansåg att samhället inte hade behov av fler högutbildade. Vi avvisade denna negativism genom att hänvisa till utvecklingen i de länder som tagit rejäla initiativ för att förbättra tillväxten. Det visade sig att det genomgående var satsningen på forskning och högre utbildning som hade varit den bästa metoden. Japan är ett utmärkt exempel. Efter andra världskriget var landets industri i stort sett förstörd men genom en stor utbildningssatsning lyftes landets ekonomiskt fram till 1980-talet genom det ”japanska undret” med tonvikt på kvalitetskontroll och avancerade tekniska lösningar.

Vad ett samhälle ”behöver” kan inte besvaras genom att man inventerar dagens problem. Ett samhälles intresse är att utbilda sina ungdomar så att de med öppet sinnelag kan möta de utmaningar som väntar imorgon. Kritisk skolning genom forskningsanknuten grundutbildning är därvid en, om än inte den enda metoden. Därför lyder mitt råd: Förbjud alla nya utbildningsplatser som inte åtföljs av en forskningsoverhead!

Leif Lewin är Skytteansk professor emeritus i vältalighet och statskunskap vid Uppsala universitet.

Tabell 1 Antalet studenter registrerade vid svenska universitet och högskolor

1943	1953	1961	1972	1982	1991	2001	2011
8 525	19 942	40 184	116 524	162 241	188 720	293 039	382 887

Tabell 2 1950-talets gymnasister och 2010-talets doktorander

Antalet gymnasister 1956	14 823
Antalet doktorander* 2014	18 929

*Minst tio procents aktivitetsgrad. Källa: SCB.

Tabell 3 Statliga FoU-satsningar som andel av BNP

Danmark	0,95	**Tjeckien**	0,52
Sverige	0,92	**Frankrike**	0,47
Schweiz	0,88	**Storbritannien**	0,46
Finland	0,77	**Irland**	0,38
Nederländerna	0,70	**Italien**	0,36
Estland	0,70	**Polen**	0,31
Portugal	0,58	**Slovenien**	0,29
Tyskland	0,53	**Slovakien**	0,28
Norge	0,52	**Ungern**	0,24

Källa: OECD.

Tabell 4 Antalet disputerade i arbetslivet

	År 2013	*År 2004*
Näringslivet	23 925	16 622
Offentlig sektor	35 774	27 120
Summa	**59 699**	**43 742**

Källa: SCB.

Satsa på undervisningen

Sverige behöver förena den höga kvaliteten i de tidigare elitutbildningarna med de nuvarande massutbildningarna. Ett samarbete mellan Oxford och Uppsala visar hur det kan gå till.

Av Christopher Lagerqvist

Utbildningens betydelse för enskilda personer är väldokumenterad. Den enskilde får nya perspektiv på tillvaron, bättre möjligheter att delta i samhället och större valfrihet på arbetsmarknaden. Utbildningens långsiktiga betydelse för vår ekonomi och vårt samhälle är också tydlig. Skickliga yrkesutövare har länge utgjort ryggraden för såväl privat som offentlig sektor. Något kortsiktigt samband mellan utbildning och ekonomisk tillväxt har dock inte kunnat påvisas av forskningen, men på längre sikt är ekonomin helt beroende av välutbildade och yrkesskickliga personer som på olika sätt omsätter sitt kunnande och sitt engagemang i arbetslivet.

Ekonomhistoriker talar till och med om att kunskaper och färdigheter är avgörande för ett lands välstånd. I min senaste bok, *Reformer och revolutioner* (2013), tas frågan upp särskilt. I början av 1980-talet visade Richard Easterlin att avsaknaden av utbildning var huvudorsaken till varför vissa länder fortfarande var fattiga medan andra länder blivit rika under 1900-talet. Kort därefter visade Moses Abramovitz och Robert Barro att befolkningens utbildningsnivå bidragit till 1900-talets sena tillväxtökning.

För äldre tider ser vi samma mönster, men då var utbildning och religiös övertygelse nära sammankopplade. När protestanter i Preussen lärde sig att läsa Bibeln gav det högre tillväxt i samhället. Ett liknande förhållande fanns i Sverige i slutet av 1800-talet då exporten förändrades genom den så kallade snilleindustrin – från att ha varit inriktad på att leverera det som andra länder efterfrågade till att börja tillverka produkter som sedan fann sin internationella marknad.

Enligt Lars G Sandberg var Sveriges framgångar i slutet av 1800-talet ett resultat av ”impoverished sophisticate”, vilket innebär att Sverige var ett fattigt men välutbildat land, som var redo att anpassa sig efter industrialismens nya teknologi. Det är ofta så som kunskaper har omsatts i praktiken. Relativt välutbildade personer har använt kunskaper och färdigheter på ett nytt och effektivare sätt. De skandinaviska länderna hade relativt högre läskunnighet och importerade tidigt den industriella revolutionens nya teknik. Det gjorde att invånarnas köpkraft snabbt kunde komma ikapp övriga länder i centrala Europa.

På motsvarande sätt kan låg utbildningsnivå underminera ekonomisk tillväxt. Enligt Gabriel Tortella, Kevin H O’Rourke och Jeffrey G Williamson hade exempelvis Portugals och Spaniens relativt låga utbildningsnivåer negativa effekter. Därför uteblev den ekonomiska upphämtningen som ägde rum i Sverige, Norge och Danmark åren 1870–1914.

Under 1900-talet har produktionen inom industrin ofta avspeglats inom utbildningsväsendet. Då produktionen ställdes om till massproduktion genomgick utbildningsväsendet liknande reformer. I USA introducerades massutbildning redan under 1910-talet. Gymnasieskolor byggdes ut och de flesta amerikaner fick tillgång till offentligt finansierad utbildning utöver grundutbildningen. Många amerikaner gavs därmed möjligheten att studera vid universitet. År 1913 hade USA och Kanada cirka 500 universitet medan Europa hade 150 universitet. Samtidigt som utbildningarna breddades tog USA:s tillväxt fart till skillnad från Västeuropas länder, som fortfarande bedrev utbildningar för samhällets eliter.

Exakt hur orsakssambanden ser ut mellan utbildning och ekonomisk tillväxt har forskningen inte kartlagt ännu. Mycket talar ändå för att gynnsamma förutsättningar för teknikutveckling och ekonomisk tillväxt skapas då en stor del av befolkningen har goda och breda kunskaper – ”know how” och ”know why” – och snabbt kan ställa om mellan olika områden i ekonomin. Det gör att flexibiliteten i arbetslivet ökar och att många fler bjuds in och kan delta i ekonomin – komponenter som visat sig avgörande för att skapa långsiktigt stabil tillväxt. I en ekonomi där allt fler uppvisar högre kompetensnivåer blir det samtidigt svårare att delta för dem som saknar grundläggande kunskaper.

Frågan som många länder nu står inför – efter den senaste finans- ››

FOTO: KTH/JANN LIPPKA

krisen och den avvaktande ekonomiska utvecklingen i framförallt Europas länder – är hur nästa lyft i ekonomin ska kunna uppstå. Kanske står vi redan inför ett nytt utbildningsskifte som gradvis anpassar utbildningsväsendet efter den tredje industriella revolutionens krav på flexibilitet, valfrihet, hög kvalitet och teknikintensitet?

För att troliggöra att det är just kunskaper som kommer att fungera som motor i den så kallade kunskapsekonomin – och att det är just kunskaper som gör att vi klarar oss väl i konkurrensen med andra länder – behöver Sverige hitta ett system som förenar den höga kvaliteten i de tidigare elitutbildningarna med de nuvarande massutbildningarnas volymer och breda spridning.

De senare har nämligen haft problem med fallande kvalitet, vilket inte minst har påtalats av Uppsala universitets förutvarande rektor, professor Bo Sundqvist, i boken *Svenska universitet – lärdomsborgar eller politiska instrument?* (2010). Detta system behöver dessutom genomföras utan att ytterligare resurser tillförs från en statsmakt som blir alltmer pressad av inte minst demografiska utmaningar.

Hur är det då möjligt att höja kvaliteten i alla ämnen inom den högre utbildningen – utan att det kostar mer pengar? Just denna fråga låg till grund för det forsknings- och utbildningssamarbete som bedrevs mellan University of Oxford och Uppsala universitet åren 2008–2013. Det kortfattade svaret är att vi behöver bli bättre på att renodla den högre utbildningens framgångsfaktorer, genom att delvis förändra vårt sätt att arbeta, så att vi gör rätt sak hela tiden. Framför allt fem faktorer har visat sig ha stor betydelse:

För det första ska lärarens och studentens roller vara tydliga, så att de vet vad de kan förvänta sig av varandra. Varje vecka ställer läraren en fråga och presenterar en litteraturlista som täcker in frågans forskningsläge. Studenten analyserar frågeställningen och (snabb)läser litteraturen med bibehållen skärpa – en metod som utvecklats inom samarbetet och som presenteras i boken *Vad är ”högre” i den högre utbildningen?* (2010). Därefter formulerar studenten ett eget analytiskt argument och skriver ned det i en veckouppsats, som försvaras muntligt vid nästa möte med läraren (one-to-one). Studentens uppgift är att förbereda sig väl inför samtliga undervisningsmoment – något som inte bara påkallar självstudier och självdisciplin utan också studentsamarbete.

”Det behövs även en nationell strategi för att förstärka meriternas betydelse vid tjänstetillsättningar. Enbart de mest kvalificerade lärarna, forskarna och tjänstemännen ska kunna anställas vid våra universitet.”

För det andra inriktas undervisningen på att diskutera och jämföra kurslitteraturens olika perspektiv. Läraren ger personlig återkoppling på studentens arbetsinsatser, vilken förstärker studentens motivation och möjligheter till lärande. Samtidigt tvingas läraren att överge metoden att genom föreläsningar tala om vad som står i kursboken. Det måste studenten själv tillgodogöra sig. Föreläsningarnas antal kan reduceras och i viss mån digitaliseras, vilket frigör resurser för en intensiv lärar-studentundervisning.

Lärarens uppgift är att tidigt etablera ett öppet samtalsklimat med studenten, så att studenten vågar testa olika argument och dryfta sina uppfattningar. Ett öppet samtalsklimat gör även att läraren kan anpassa undervisningen efter studentens behov och önskemål. Stor vikt läggs vid motivation, ansvarstagande och arbetsinsatser. Studenten tränas regelbundet i självständighet, vältalighet samt analytisk skärpa och stingens. Den pedagogiska tanken är att ju mer aktiv och engagerad studenten är, desto mer lär sig studenten under utbildningen (se figur 1).

För det tredje ställer läraren tydliga och rimliga krav och höjer kravnivån så fort som det är möjligt. Studenten tillåts att ta ett större ansvar för sina studier, men läraren är hela tiden med och handleder samt sätter upp ramar för arbetet. Många studenter vid svenska universitet och högskolor arbetar idag redan hårt, men stora studentgrupper – inte minst inom humaniora och samhällsvetenskap – lägger, enligt egna utsagor, ned omkring 20 timmar på sina studier. Det är alldeles för lite. Heltidsstudier ska självfallet bedrivas på heltid.

En central del i undervisningen är att litteraturlistorna utökas – från dagens cirka 300 sidor i veckan till cirka 1 200 sidor i veckan (i Oxford lär sig studenten att orientera sig i omkring 4 500 sidor i veckan). Syftet är att studenten ska lära sig att på kort tid skaffa sig en överblick över litteraturen och därefter dra ut det väsentliga i relation till den fråga som läraren ställt i början av veckan. I början av utbildningen förklarar läraren hur studenten läser större litteraturmängder med bibehållen analytisk skärpa – en färdighet som inte bara efterfrågas inom akademin, utan är lika användbar på arbetsmarknaden i stort. Det framgick inte minst då vi lät företrädare för Saco och Svenskt Näringsliv kommentera våra forskningsresultat.

För det fjärde genomsyras varje undervisningsmoment av ett analytiskt tänkande, vilket delvis sker idag men kan förstärkas ytterligare. Då vi med befintliga resurser inte har råd med alltför många möten med studenten är det viktigt att varje undervisningsminut används optimalt. Läraren låter analytiska frågor vara vägledande under sina föreläsningar och seminarier samt ställer uteslutande analytiska instuderingsfrågor till studenten, som på så vis ges vägledning i hur man formulerar och besvarar vetenskapligt intressanta frågor.

För det femte examineras studenten uteslutande med hjälp av analytiska frågor då vi vet av tidigare forskning att examinationsfrågorna påverkar studentens läsning av litteraturen och studentens sätt att lära sig. Inte en enda examinationsfråga syftar till att studenten ska rabbla upp så mycket som möjligt. Istället ombeds studenten jämföra författarnas syften, teoretiska perspektiv, frågor, centrala begrepp, antaganden, källmaterial, resultat och implikationer. Examinationsuppgiften kan exempelvis handla om att förklara varför olika författare kan komma fram till så olika slutsatser – trots att de studerar samma fenomen. Utifrån kurslitteraturen kan studenten med fördel driva ett eget argument, men behöver även ta upp och bemöta minst ett kvalificerat motargument mot den egna tesen samt korrekt återge andra forskares ståndpunkter.

Sammantaget innebär mervärdet i den högre utbildningen att studenten erhåller fördjupad ämnesvetenskaplig kompetens samt regelbundet får: (a) muntlig färdighetsträning, (b) skriftlig färdighetsträning, (c) träning i att artikulera, bygga under och försvara ett analytiskt argument, (d) träning i att korrekt återge andra forskares ståndpunkter, (e) träning i att läsa snabbt och översiktligt med bibehållen analytisk skärpa samt (f) träning i att läsa noggrant, så kallad närläsning, vilket innebär att dra ut så mycket information som möjligt ur en kort text, med hjälp av kringlitteratur.

››

Figur 1 Det analytiska förhållningssättets kvalitativa innehåll (veckobasis)

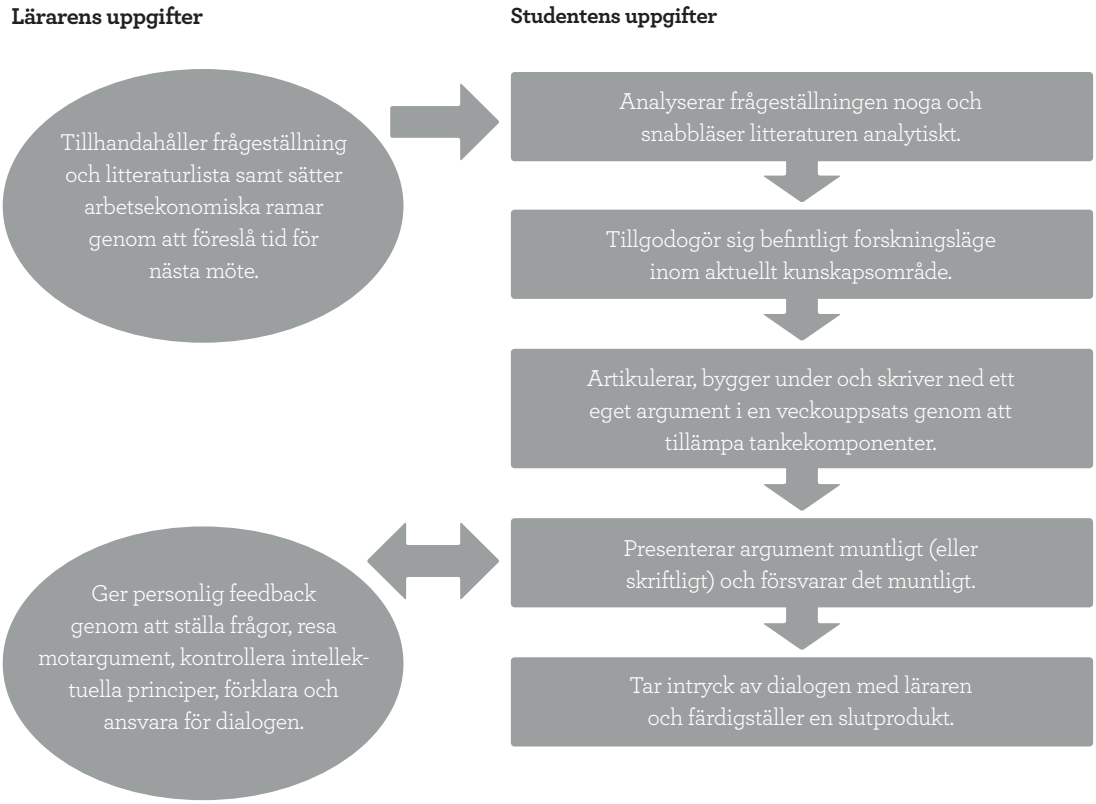

Källa: Lagerqvist (2010), sid 20.

Mot denna undervisningsmetod kan det anföras att undervisningen blir alltför dyr och att den främst gynnar duktiga studenter. Våra resultat visar emellertid att undervisningen kan genomföras inom ramen för befintliga anslag och att metoden gynnar alla studentgrupper – även om resultateffekten är som störst hos högpresterande och lågpresterande studenter. Den förstnämnda gruppen utmanas hela tiden och läraren nöjer sig inte med att studenten sannolikt får högsta betyg i slutet av kursen. Den sistnämnda gruppen upptäcks tidigt och kan ges extra stöd.

Ett annat resultat är att vissa yngre lärare anser att det ”verkar jobbigt” att arbeta på ett sätt som ”hela tiden utmanar studenterna” att tänka nytt. Till stor del handlar det om en ovilja att förändra redan invanda mönster. Äldre och mer erfarna lärare är däremot ofta mycket positiva. De känner igen sig från tidigare decennier och ser undervisningsmodellens potential, att höja kvaliteten på utbildningarna och därmed ge fler unga vuxna chansen att förverkliga sina livsdrömmar – utan att det kostar mer pengar.

För att höja kunskaps- och färdighetskraven på våra universitetsutbildningar behövs flera reformer. Studenter och lärare måste våga ställa högre krav på varandra – och lärarna måste tydligt kommunicera vilka förkunskaper som krävs i varje ämne. Vidare behöver universiteten förstärka samverkan med gymnasieskolorna så att dessa kan förbereda sina elever bättre inför högre studier.

I Uppsala har offensiva satsningar genomförts för att direkt från universitetet anställa fler disputerade forskare (som också har gymnasieexamen) som lärare i gymnasiet. Målet är att det ska finnas minst en disputerad lektor i varje ämne, vid varje skola. Satsningen är finansierad av statsmakten och bygger på en modell för karriärtjänster som togs fram i Uppsala våren 2007.

I Uppsala har varje gymnasielektor tre uppgifter utöver sin undervisning. Lektorn har regelbundna kontakter med såväl (1) universitetets lärare i det egna ämnet som (2) grundskolans lärare för att säkerställa att varje nivå inom utbildningsväsendet förbereder sina elever optimalt inför nästa nivå. Därutöver (3) vidareutbildar lektorn sina ämneskolleger och säkerställer att de senaste forskningsresultaten i ämnet kommer fler till del.

Det behövs även en nationell strategi för att förstärka meriternas betydelse vid tjänstetillsättningar. Enbart de mest kvalificerade lärarna, forskarna och tjänstemännen ska kunna anställas vid våra universitet. Ambitionen att förstärka universitetens självstyre välkomnas runtom i riket, men det måsta anses tjäna allmänintresset att lagen om rätt till likabehandling efterlevs i praktiken. Alla anställningsbeslut måste kunna överklagas och genomlysas.

Nu är det dags att universiteten i högre grad än tidigare släpper in utbildningsväsendets övriga delar utifrån ambitionen att stimulera ”röda tråden-resonemang” i undervisningen – från förskola till forskningsfront. Då kan ett omfattande kvalitetslyft komma till stånd och först då kan Sverige på allvar påstå att det är just kunskaper och färdigheter som ska driva ekonomin och samhället framöver.

Christopher Lagerqvist är fil dr i ekonomisk historia och kvalificerad utredare vid samhällsvetenskapliga fakulteten vid Göteborgs universitet.

VETENSKAP
OCH
KONST
KTH

Vad är högre utbildning?

Den oklara gränsdragningen mot yrkeshögskolan gör att staten måste bestämma vad som är en rimlig forskningsanknytning. Då blir det tydligare vad som kan kallas för högre utbildning.

Av Lars Haikola

Är det lämpligt att all den utbildning som idag bedrivs som högre utbildning verkligen ska finnas inom högskolan? Eller finns det utbildning som lika bra eller bättre kan förläggas till annan utbildningsorganisation? Eller inte ges alls? Med sitt unikt breda högskolebegrepp är det dags att ta allvarligt på frågan om vad som egentligen hör till *högre* utbildning.

Ett kritiskt inlägg i frågan om vad som hör till högre utbildning benämns *Academic drift* vilket betyder att alltmer utbildning ”akademiseras”, både genom att utbildningstiden förlängs och genom att den görs mer teoretisk (t ex Arum, R & Roksa, J. 2011). Kraften i denna ”drift” uppkommer i behovet av alltmer kvalificerad arbetskraft och det kritiska inslaget i ”drift” anger att denna utveckling gått för långt. Utvecklingen av högre utbildning är global. Den sker med stor kraft, med liknande motiv och på ett liknande sätt över hela världen. Men det finns specifikt svenska inslag i denna utveckling. Den svenska högskolan är bred – unikt bred. Sverige har i modern tid genomfört två eller tre radikala reformer varav 1977 års högskolereform – H 77 – var den mest genomgripande. Den var uttryck för en systematisk helhetssyn på svensk högskoleutbildning som vi ej mäktat med därefter.

En viktig förändring med H 77 var att stora utbildningsområden som tidigare legat utanför universitet och högskola nu integrerades i den ordinarie högskolevärlden. Hit hörde framför allt de stora lärarutbildningarna och vårdutbildningarna och senare även korta ingenjörsutbildningar. Socionomutbildningen och journalistutbildningen är andra exempel på yrkesutbildningar utan akademisk tradition som infogades i den nya breda högskolan. Också de konstnärliga utbildningarna integrerades i högskolan. 1977 års reform kännetecknades av en stark tilltro till den högre utbildningens roll som förändringskraft i samhället. Men den präglades också av en instrumentell syn på utbildning och en ambition att centralplanera all högre utbildning.

Alltså – i Sverige skapade vi världens bredaste högskola – en enhetshögskola – genom att integrera flera och stora utbildningar som tidigare bedrivits utanför högskolan. Dessa utbildningar var rena yrkesutbildningar och hade en svag eller obefintlig forskningsbas. Högskolan förändrades inte bara kvantitativt – den blev 50 procent större över en natt – utan även kvalitativt genom den kulturförändring integrationen av de nya yrkesutbildningarna innebar.

Det måste genast understrykas att universitetets äldsta uppgift *är* yrkesutbildning. De första universiteten bildades för att utbilda präster och ämbetsmän i staten. Det vi idag ser som universitetens bildande uppgift och strävan efter kunskap för dess egen skull följer med upplysningstiden och naturvetenskapens genombrott – mycket senare. Yrkesutbildning är alltså inget som katten släpat in i salongerna utan universitetets äldsta och viktigaste uppgift.

De stora yrkesutbildningsområden som Sverige integrerade i högskolan 1977 är idag etablerade där. Ingen har heller ifrågasatt att vårdutbildning och lärarutbildning är i behov av en stabilare forskningsbas – snarare tvärtom. Det är belysande att den kritiska debatt som förts om huruvida vårdutbildning och lärarutbildning blivit för teoretiska och tappat sitt inslag av praktik, upprepar den debatt som för hundra år sedan fördes om civilingenjörsutbildningen vid de tekniska högskolorna. Idag ifrågasätts inte att de tekniska högskolorna ska bedriva forskning och utbildningen bygga på en stabil forskningsbas. Men – ingenting av detta utesluter att det finns delar av högskolans utbildningsutbud som inte hör hemma i högskolan – det gäller oavsett om utbildningen inträtt i högskolan före eller efter 1977.

››

FOTO: LENA KOLLER/JOHNÉR BILDBYRÅ

Sverige valde en unikt bred lösning för att svara på utmaningarna om det moderna samhällets starkt ökade behov av kunskap och utbildning av många. Men utmaningarna var gemensamma med övriga världen så vilka lösningar valdes där? Det fanns naturligtvis länder som låg nära den svenska modellen. I England och Australien omvandlades, efter prövning, ett stort antal *polytechnics* till universitet eller blev dessa senare integrerade i universitet. Eftersom *polytechnics* liknar yrkeshögskolor utan forskningsbas ligger detta nära Sveriges lösning – utan att gå så långt som Sverige.

Men våra nordiska grannländer valde andra vägar som till stor del gäller ännu idag. I huvudsak innebär dessa lösningar att man upprätthåller en skillnad mellan rena yrkesutbildningar och den traditionella universitetsutbildningen. I Danmark bedrivs sjuksköterskeutbildning och större delen av lärarutbildning utanför universiteten och den högre utbildningen. I Norge bedrivs motsvarande utbildningar inom högskolan men man upprätthåller tydligare skillnad mellan universitet och högskola. Finland har en samlad högre utbildningssektor som består av dels universitet, dels yrkeshögskolor. Tysklands binära högskolesystem med universitet och *Fachhochschulen* är välkänt.

En bred högskola borde ge mindre utrymme för en yrkeshögskola men yrkeshögskolan har också byggts ut i Sverige under senare år och utgör volymmässigt ungefär en tiondel av högskolan.

Den svenska yrkeshögskolan måste svara mot tydliga och *aktuella* behov på arbetsmarknaden. Det senare medför att en och samma utbildning normalt genomförs bara i fyra år. I de flesta länder utgör högskola och yrkeshögskola alternativa, parallella utbildningsvägar och yrkeshögskolan har god status. Trots att de också i Sverige utgör postgymnasiala och parallella utbildningar så uppstår en skillnad just på hur lång sikt utbildningen planeras för. Högskoleutbildning bygger på mycket långsiktiga behov på arbetsmarknaden – minst ett 10-årsperspektiv. Som framgått bygger våra grannländers yrkeshögskola också på *kontinuerliga* behov. Skillnaden i långsiktighet gör att det inte är en enkel åtgärd i Sverige att flytta utbildning från högskola till yrkeshögskola. Utbildningarna har olika karaktär.

> ”Yrkesutbildning är alltså inget som katten släpat in i salongerna utan universitetets äldsta och viktigaste uppgift.”

Poängen med att belysa de olika organisationsformer som valts i Sverige och våra grannländer är att visa att det i väsentliga avseenden är just en organisatorisk fråga. Även om Sverige normaliserar sin yrkeshögskola så att den också kan svara mot kontinuerliga utbildningsbehov och överflytta viss högskoleutbildning till yrkeshögskolan bidrar detta inte i sig till att minska samhällets totala utbildningsbehov. Och observera att kostnaderna för yrkeshögskoleutbildning inte är lägre än för högskoleutbildning – snarare tvärtom. För att genomföra en sådan lösning måste det finnas andra argument som utgår från tydligare kriteria på vad som hör hemma i högskolan – vad som är ”högskolemässigt”.

Men gränsdragningsfrågor har diskuterats. Det finns exempel på utbildningar som getts i både högskola och yrkeshögskola vilket underminerar tilltron till båda utbildningsformerna. Korta utbildningar i högskolan kan ibland jämföras med långa utbildningar i yrkeshögskolan och Myndigheten för yrkeshögskolan har i en rapport kartlagt hur överlappningarna ser ut:

Av de 428 högskoleutbildningar som myndigheten granskat bedöms 114 yrkeshögskoleutbildningar delvis ha sin motsvarighet i högskolan och 76 yrkeshögskoleutbildningar helt ha sin motsvarighet i högskolan. (*Myndigheten för yrkeshögskolan 2014*)

Om denna analys är korrekt måste konstateras att gränsen mellan högskola och yrkeshögskola inte är tillräckligt distinkt. Hur ska då en sådan gräns dras på ett tydligare sätt? I en rapport föreslår Agneta Bladh att högkolan helt enkelt inte ska ge tvåårigа utbildningar, utan korta utbildningar ska helt förläggas till yrkeshögskolan (Bladh, A. 2013). Det är ett radikalt förslag men frågan förskjuts då till vilken utbildningslängd som krävs för respektive utbildning. Bör en webbredaktörsutbildning omfatta två eller tre år? Längden på en utbildning är naturligtvis en funktion av utbildningens karaktär och hur långtgående ambitioner man har med utbildningen –- varvid forskningsanknytningen blir vital.

För att avgöra om utbildning ska ges inom högskolan bör vi alltså formulera ett krav på att utbildningen ska ha en forskningsanknytning. Idén om ett nära samband mellan utbildning och forskning används ofta som kriterium på, inte bara på den utbildning som ges vid ett universitet, utan vad som konstituerar ett universitet överhuvud. Det är en idé från Humboldtuniversitetet som stora delar av världens universitet försvär sig till – trots de påfrestningar det moderna samhällets massutbildning innebär. Idealet konfirmerades 1988 vid Bolognauniversitetets 900-årsjubileum i en deklaration som ofta ses som de europeiska universitetens rättighetsförklaring.

Undervisningen och forskningen vid universiteten får inte åtskiljas om utbildningen skall kunna motsvara förändrade behov, samhällets krav och vetenskapliga framsteg. (Universitetens Magna Charta, 1988)

Samma ideal har konfirmerats i den svenska högskolelagen som anger att högskolans första uppgift är *utbildning som vilar på vetenskaplig eller konstnärlig grund samt på beprövad erfarenhet, och* [...] (Högskolelagen 1 kap 2 §)

Verksamheten ska bedrivas så att det finns ett nära samband mellan forskning och utbildning. (Högskolelagen 1 kap 3 §)

Här befinner sig Sverige i huvudfåran av högre utbildning i världen. Ändå finns det ett svenskt drag i begreppet *forskningsanknytning*. Detta bottnar i att svensk högre utbildning karakteriseras av att i en och samma organisation – högskolan – genomföra den absoluta merdelen av all högre utbildning *och* forskning. I många grannländer genomförs en mycket större andel av forskning på rena forskningsinstitut och i USA ser vi att några av världens bästa utbildningsinstitutioner – de så kallade Liberal Arts Colleges – fokuserar enbart på utbildning. Vår breda svenska högskola med uppdrag att göra allt får därför tydligare behov av att bestämma relationen mellan utbildning och forskning. Mycket symtomatiskt är det svårt att finna helt adekvata översättningar av *forskningsanknytning* till andra språk. Lika intressant är att termen forskningsanknytning används första gången i direktiven till den stora utredningen U 68 som föregick H 77 – alltså när svensk högskola stod inför att integrera stora utbildningsområden som traditionellt inte ingått i universitetet. Innan dess fanns uppenbart inget behov av detta begrepp då sambandet mellan utbildning och forskning uppfattades som självklart.

Det är inte bara den oklara gränsdragningen mot yrkeshögskolan som skapat ett behov av en bestämning av vad som egentligen hör till högskolan. Det har också ifrågasatts om kurser med namn som spautbildning, orkidékunskap och hundpsykologi hör hemma i högskolan. Universitetskanslersämbetet har granskat ett urval av sådana korta kurser och funnit att kursens *namn* är ointressant.

Det avgörande är om kursen ingår i ett vetenskapligt sammanhang, nyttjar vetenskaplig metodik och ges med den kritiska blick som kännetecknar högskoleutbildning, det vill säga *forskningsanknytningen* är avgörande.

Men hur står det då till med forskningsanknytningen av svensk högskoleutbildning? Mycket hänger förstås på vad vi – på en glidande skala – menar med ”forskningsanknytning”. Med inspiration i det danska evalueringscentret EVA kan vi se flera steg:

1. Den undervisning som bedrivs är grundad i aktuella forskningsresultat.
2. Undervisningen bedrivs på en institution där det också bedrivs forskning.
3. Disputerade lärare ansvarar för undervisningen i en övergripande mening men undervisar inte själva.
4. Disputerade lärare genomför undervisningen.
5. Disputerade lärare genomför undervisningen och denna undervisning utgår ifrån lärarens aktuella forskning.

Samtliga steg kan dessutom tillämpas i olika grad så att till exempel disputerade lärare genomför en större eller mindre andel av undervisningen. Det lägsta kravet gäller även yrkeshögskolan och gymnasieskolan medan steg 2 utesluter detta. Steg 3 kan karakterisera hur de efter 1977 integrerade utbildningarna, t ex lärarutbildningarna och vårdutbildningarna, genomfördes. Inom dessa utbildningsområden fanns helt enkelt inte tillräckligt många forskarutbildade lärare för att kunna fylla de stora undervisningsvolymerna. Icke-disputerade lärare – adjunkter – fick ersätta, medan disputerade lärare – lektorer – fick ansvarspositioner. Högskolorna har mycket konsekvent kompetensutvecklat adjunktskåren så att steg 4 uppnåtts och kategorin adjunkter är idag den enda lärarkategorin i svensk högkola som kontinuerligt minskat – till dagens 18 procent. Men det är fortfarande den näst största lärarkategorin! Steg 5 utgör ett slags Humboldtskt idealtillstånd – läraren och forskaren är en och densamma och denna får möjlighet att undervisa om sin pågående forskning.

> *”Det har också ifrågasatts om kurser med namn som spautbildning, orkidékunskap och hundpsykologi hör hemma i högskolan.”*

I andra bestämningar av forskningsanknytning är det uppenbart att det som är centralt i forskningsanknytning kommer närmast steg 5 eller åtminstone steg 4. Ty det vi vill uppnå är ju att studenten inser forskningsprocessens sökande, heuristiska och kritiska karaktär snarare än vad forskningsresultatet är. Högskolelagens inledande formulering med krav på vetenskaplig grund och ett nära samband mellan forskning och utbildning tillfredsställs redan av steg 2, men när målen med utbildningen anges höjs kraven tydligt:

Utbildning på grundnivå ska utveckla studenternas

- *förmåga att göra självständiga och kritiska bedömningar,*
- *förmåga att självständigt urskilja, formulera och lösa problem, och*
- *beredskap att möta förändringar i arbetslivet.*

Inom det område som utbildningen avser ska studenterna, utöver kunskaper och färdigheter, utveckla förmåga att

- *söka och värdera kunskap på vetenskaplig nivå,*
- *följa kunskapsutvecklingen, och*
- *utbyta kunskaper även med personer utan specialkunskaper inom området.*

(Högskolelagen 1 kap 8 §)

Detta är höga mål som har störst möjligheter att realiseras i en miljö där studenten möter lärare och forskare som själva genomfört, och helst just nu genomför, denna process, och då ligger kravnivån på 4 eller 5.

Kungliga Ingenjörsvetenskapsakademien undersökte 2011 kopplingen mellan forskning och utbildning och fann att enbart 8 procent av all undervisning bedrevs av ”aktiva och meriterade forskare” (IVA 2011). Undersökningen hade betydande begränsningar men även givet dessa begränsningar måste resultatet ses som uppseendeväckande.

Också med en mindre sträng bestämning av forskningsanknytning är det tveksamt om högskolelagens krav uppfylls och om all svensk högre utbildning kan kallas forskningsanknuten. Problemet inskränks alltså inte till utbildningar som gränsar till några av yrkeshögskolans utbildningar eller till enstaka kurser med ett skojigt namn och ibland tveksam vetenskaplighet. Dessa avgränsningar ska högskolorna hantera bara genom att tillämpa gällande rimliga krav på vetenskaplighet och forskningsanknytning för att begränsa utbildningsutbudet. Men problemet berör betydligt större volymer av utbildning och det är till största delen rent ekonomiskt – att ge all utbildning en forskningsanknytning enligt kraven från steg 4 eller 5 ovan är mycket dyrbart – orealistiskt dyrbart. Det sker en sortering redan idag vid lärosätena genom att man skiljer mellan olika typer av utbildning som har olika behov av forskningsanknytning. Man gör skillnad mellan en orienterande översiktskurs och en fördjupande metodikkurs, mellan grundnivå och avancerad nivå och kanske mellan generella utbildningar och yrkesutbildningar. Hur en sådan avvägning ska ske avgörs också bäst av lärosätena. Jag tror inte heller att all utbildning behöver utföras av en aktiv forskare – det vill säga all utbildning behöver inte tillfredsställa de strängaste kraven på forskningsanknytning. Så därför bör man nationellt förtydliga vad som utgör en rimlig forskningsanknytning. Då blir det tydligare vad högre utbildning är.

Lars Haikola var universitetskansler 2010–2014.
Han leder idag en statlig utredning som ska se över vilka utbildningar högskolan erbjuder och hur väl de möter de behov som finns.

Referenser

Arum, R & Roksa, J (2011) *Academically Adrift. Limited Learning on College Campuses* The University of Chicago Press

Myndigheten för yrkeshögskolan (2014) *Kartläggning av yrkeshögskoleutbildningar som helt eller delvis motsvaras av yrkesutbildningar inom andra utbildningsformer* Återrapportering 2014 Dnr MYH 2014/462

Bladh A (2013) *Saknar den högre utbildningen relevans? En jämförande studie av högskoleutbildning och yrkeshögskoleutbildning* Ratio Rapport nr 7

Universitetens Magna Charta http://www.suhf.se/publicerat/internationella-dokument

Danmarks Evalueringsinstitut http://www.eva.dk/

IVA (2011) *Agenda för forskning. Bearbetade resultat av SCBs undersökning ”Forskning och utvecklingsverksamhet vid universitet och högskolor 2009”* Rapport

FOTO: LARS DAHLSTRÖM / NORDIC PHOTOS

Studenter måste kunna skriva

Allt fler högskolestudenter har stora svårigheter att uttrycka sig i skrift. Det är en följd av att läraryrket har devalverats och att skolsystemet intresserar sig för utvärdering mer än kunskap.

Av Ebba Lisberg Jensen

För ungefär fem år sedan började vi universitetslärare märka att någonting inte stod rätt till med studenterna. De ganska enkla skrivövningar som vi börjat utbildningen med tidigare fungerade inte längre. Det hände att vi satt och klippte med ögonen och försökte förstå vad studenterna hade skrivit, och turerna till varandras rum när man bara måste få läsa upp någon tokighet – ett ömsint nöje som jag tror lättar alla lärares rättningsbörda ibland – blev allt tätare men också alltmer förtvivlade.

Vad vi såg var att allt fler studenter skrev allt sämre. Ibland så illa att det inte längre gick att förstå vad de menade. Vi rättade, som vanligt, men alltmer utmattat när hela sidor blev fyllda med korrektur. Ofta försvann innehållet i bakgrunden i vår strävan att försöka få något slags klarhet i själva texten.

Naturligtvis började jag fundera på anledningarna till denna påtagliga försämring. Jag fick tillfälle att berätta om mina iakttagelser i radioprogrammet Obs! i P 1 i februari 2013, och möttes av en strid ström av brev och telefonsamtal från lärare, från grundskolan till universitetet, som gjort liknande erfarenheter.

Det fanns naturligtvis fortfarande studenter som skrev rimligt väl, men de tycktes ha blivit färre. Om man tidigare hade en handfull som hade riktiga svårigheter började det nu bli uppemot hälften av studenterna, eller fler. De som skrev bra, men kanske inte kristallklart, blev färre, och de där som hade språket helt i sin hand från början utgjorde nu en krympande minoritet. Till att börja med söker man som forskare något slags mönster i problemet. På Malmö högskola har vi studenter med blandad bakgrund. Vi kunde ganska snabbt se att studenternas ursprung som sådant inte var avgörande för deras förmåga att skriva. Problemen förekom lika ofta bland dem med etniskt svenska föräldrar som bland dem med föräldrar som invandrat från länder utanför Europa. Däremot har våra studenter från andra nordiska länder, som Norge, Danmark och Färöarna, ofta ett klart och drivet språk. Detta fick mig att dra slutsatsen att problemet stod att söka i det svenska skolsystemet, snarare än i personliga omständigheter.

Men innan vi går längre i det resonemanget – hur ser problemet ut? Det är en utmaning att beskriva, eftersom det naturligtvis tar sig olika uttryck. Till att börja med verkar många ha en obefintlig känsla för syntax och ordens valör. Här är ett exempel: ”Den här rapporten är intervjubaserad på de som har naturen som intresse och de som inte har det och där de olika förhållningssätten tas i beaktan”, skrev en student, och fortsatte: ” Tillsist att tänka sig in i sin abstrakta motståndares åsikt förklarlig varför respondenterna trodde som det gjorde.” ”En uråldrig tradition som behövs bevaras och försvaras.” ”Vårt avfall blir bara mer och mer.” ”Avfall kan innehålla toxiska ämnen och har förmågan att förorena luft, mark och vatten genom paketen som livsmedlen kommer i.” Det saknas inte ord, alltså, men de tycks ha tappat sin betydelse, kommer slumpmässigt, och meningsbyggnaden är vag, talspråksaktig.

Ordvalen är ofta märkliga, abstrakta: ”subsesib”, ”skyddningar”, ”överexplorera”, ”förstöringar”, ”konfidens” osv. Ibland är de anglicismer, men ibland rena missförstånd.

Stavning, struktur och förståelse för nivåer av detaljer och generella resonemang är svaga. Grafiskt är texten ibland märklig: Varje ny mening kan börja på en ny rad, rubrikerna glider över i brödtexten etcetera.

››

FOTO: FRANK CHMURA/NORDIC PHOTOS

Utmaningen för läraren ligger i att angripa svagheterna så att studenterna själva får förbättra sina texter, istället för att man ska sitta och rätta varje enskilt problem. För bara någon vecka sedan förklarade jag för en student att han genomgående använt fel prepositioner: ”mottagligheten till”, ”ansvaret på” osv. Han var helt oförstående och bad mig förklara vad prepositioner var. Ganska grundläggande grammatiska begrepp, som tempus, ordföljd, aktiva och passiva verb, huvudsats respektive bisats etcetera, är ofta helt okända för studenterna – de får höra dessa för första gången på universitetet. Utan abstrakt språkförståelse skriver man inte bara rörigt, man saknar också förmågan att redigera och förbättra det skrivna – och att läsa andras texter kritiskt. Därmed kan vi inte förlita oss på att studenterna kan stötta varandra.

”Vad vi såg var att allt fler studenter skrev allt sämre. Ibland så illa att det inte längre gick att förstå vad de menade.”

Är då alla dessa studenter mindre intelligenta än min generation var? Absolut inte! Det är ofta väldigt begåvade unga människor, duktiga på att ta in ett stoff, reflektera och tänka självständigt. Det är inte där skolan har misslyckats. Men deras kunskaper kan aldrig komma till sin rätt när de inte kan uttrycka sig i skrift, och vi kan inte skicka dem vidare ut i arbetslivet när de inte kan åstadkomma skriftlig klarhet.

Det händer också att vi möter studenter som lider av uppenbar dyslexi, men som klarat sig igenom grundskolan och gymnasiet utan att någon har slagit larm. De har godkända betyg i svenska trots att de inte kan skriva ett kort stycke begriplig text. De kämpar med sitt språk, och när vi ber dem gå och få en utredning blir deras problem uppenbara. Någonstans har skolväsendet brustit i dessa människors utbildning, både bland de normalskriftliga och bland dyslektikerna.

Jag är inte pedagogikforskare, utan jag iakttar bara resultatet av ett skolsystem som inte klarar att bibringa ungdomar den grundläggande färdigheten att skriva. Förmodligen kämpar de också mer med att få klarhet i sin läsning – men det är i de skriftliga övningarna vi får bevis på hur diffust och osammanhängande orden hanteras. Det är viktigt att skilja på *kunskaper* och *färdigheter*. Det är naturligtvis alltid viktigt att ha en allmänbildning, att känna till historiska förlopp, centrala personer, geografi med mera. Men detta är fakta av en karaktär som idag lätt kan letas upp, till exempel på internet. Behovet av stor utantillkunskap är inte den samma som för femtio år sedan. Färdigheten består i att snabbt kunna sovra i ett stoff, förstå sammanhangen, och att kunna återge och diskutera med egna ord.

De senaste årens Pisaundersökningar visar att svenska skolelever presterar sämre än det europeiska genomsnittet inom läsförståelse, räkning och problemlösning. Med en allmän skolgång sedan 1842, och en tradition av goda resultat i internationella jämförelser, är detta naturligtvis ett underbetyg till det svenska skolväsendet. Tyvärr har debatten snabbt blivit ideologiskt polariserad.

Från högerhåll har det hävdats att ”flumskolan” gått för långt. Kritiken vänder sig mot den pedagogik som introducerades under 1960- och 70-tal, och som fortfarande till stor del är rådande. Jag hårdrar här lite – men kärnan i denna pedagogik är att skolan ska uppmuntra och *stimulera eleverna till lärande*, snarare än att *lära ut*. Idén att man kan förmedla kunskaper, exempelvis genom att berätta och föreläsa, förkastas. Synen på individen är mycket optimistisk: Man tänker sig att alla (barn) inom sig har en vilja att utveckla sig och växa, att göra rätt. För att inte förkväva individualiteten ska läraren undvika att rätta på ett traditionellt sätt.

Från vänsterhåll vänds kritiken istället mot skolans kravfylldhet, att den inte förmår att väcka elevernas vilja att lära. Men fokus i kritiken ligger på skolpolitiken som sådan, framförallt kommunaliseringen av skolan (som genomfördes av Göran Persson på 1990-talet) och friskolereformen, som bidragit till att högpresterande elever, och deras föräldrar, väljer bättre skolor och att andra lämnas åt sitt öde.

Detta var en extrem sammanfattning av situationen, som utreds på ett initierat och kunnigt sätt av skoldebattören Per Kornhall i boken *Barnexperimentet. Svensk skola i fritt fall* (2013).

Jag har inte någon särskild politisk hållning i frågan, men vill hävda att båda sidor på sätt och vis har rätt. Det *har* funnits, och finns, en flumskola. Problemet är kanske inte synen på eleven, som är positiv och humanistisk, men synen på läraren, som inte längre tillåts inta den roll som jag måste anse är själv kärnan i läraryrket: Att vara någon som kan bättre. Inte för att denna person är en bättre, överordnad människa, i någon existentiell mening, utan för att hen är äldre, har färdigheter och känner stoffet, vilket den lärande, eleven, inte har. Att upplösa denna roll är att underkänna något som är helt centralt i mänsklig existens: kunskaps- och färdighetsöverföring. Vilken, om allt går väl, leder till att nästa generation tänker vidare, utvecklar demokratin, samhällsbygget och vår gemensamma värld.

Tanken att varje ny generation elever ”kan själva”, ”har en vilja att lära”, ”vet inom sig vad som är rätt” är att överge denna kumulativa syn på kunskaper och färdigheter. Naturligtvis har de flesta barn en sådan vilja, men läraren måste ändå tillåtas att ha auktoritet att leda eleven på rätt spår. Med auktoritet menar jag inte stränghet och hårda ord, utan en respekt för eleven som bygger på

föreställningen att var och en är kompetent, men behöver stödjas i att sträcka sig utöver sig själv. I en artikel från 1998 beskriver etnologen Jonas Frykman denna syn på utbildningen som *transcendent*. Den syftar till att växa, inte till att förbli som man är.

Men vänsterns mer strukturella kritik äger också sin riktighet. Det är något vi ser konsekvensen av i högskolan. Skolorna, och framförallt gymnasierna på ”min tid”, det vill säga mitten av 1980-talet, fungerade som ett slags garanter för att eleverna vid examen hade vissa färdigheter och kunskaper. Relationen mellan dessa skolor och elever byggde på att det var elevernas ansvar att ta sig över ribban. Skolorna hade inga ekonomiska incitament att godkänna elever som inte klarade sig. För två år sedan fick jag många brev och samtal från lärare på ”fria” gymnasier som mött påtryckningar från sina skolledare att anpassa kraven i sin undervisning, så att så många elever som möjligt blev godkända. Skolorna har, i marknadsekonomins namn, skiftat roll från myndigheter till ett slags resebyråer i utbildningens värld. Eleven är en kund som ska tas fram till målet – betyg eller examen – så smärtfritt som möjligt. Om färden blir för obekväm kan resenären besluta sig för att resa med ett annat bolag. Häri ligger förmodligen förklaringen till att vi på högskolorna får studenter som formellt är behöriga – men som knappast har verkliga färdigheter att klara en högre utbildning.

Min tid på gymnasiet glider allt längre in i minnets dimmor. Undervisningen var många gånger mossig. Vi elever var stundtals måttligt motiverade, även på ett gymnasium som var känt för att hålla hög kvalitet. Vi slappade, skolkade ibland, underpresterade. Som de flesta i åldern mellan 15 och 19 var vi upptagna med att upptäcka vår vuxenidentitet, med politiska engagemang, musik, teater, och sexualitet. Allt detta var kanske viktigare för oss. Men två saker vill jag ändå framhålla som framgångsfaktorer: För det första: Vi hade oerhört kunniga lärare. De brann för sina ämnen (ibland förgäves, men ändå). Många var akademiker som hade valt att undervisa på gymnasiet istället för att satsa på forskarkarriärer. De föregick som fascinerande exempel med sina kunskaper om språk, litteratur, historia och naturvetenskap. Eftersom de själva var så motiverade hade de aldrig släppt igenom halvdana, felstavade, illa formulerade inlämningar från vår sida. Kunskapen och färdigheterna var på allvar. Lärarna älskade sina ämnen, och spred respekt omkring sig inte för att de var stränga och hårda, utan för att vi ville bli lika smarta och belästa som de var. Om vi presterade dåligt fick vi göra om, tills det höll, och lärarna var självklara i sin övertygelse att det var de, som professionella inom sina fack, som visste vad som var tillräckligt bra. Därmed samspelade de med skolans andra större mål: Att utgöra en garant för att utbildningen höll kvalitet.

”Skolorna har, i marknadsekonomins namn, skiftat roll från myndigheter till ett slags resebyråer i utbildningens värld.”

Politikerna slåss idag om att komma med förslag på hur den svenska utbildningens kvalitet ska höjas. Märkligt nog är det få initiativ som riktas mot dessa två faktorer: lärarnas och skolornas roll. Istället lägger man enorma resurser på nya, detaljerade utvärderingssystem. Varje kunskapsmål ska i detalj anges: ”Eleven har tillräcklig, men inte fördjupad, kunskap om X för att få betyget X.” Lärarna drunknar i detaljer och måste precisera exakt vad varje elev presterat i varje enskild övning. Denna teknokratiska kunskapssyn undergräver idén att människor vill lära sig, pröva nya idéer, sträcka sig utöver sig själva. Istället för att tänka ”Vad kan jag lära mig och berätta om det här spännande ämnet?” stadfästs en rationalitet som innebär att eleverna laborerar med minsta möjliga ansträngning, gärna efter att ha beräknat exakt vilket betyg man måste ha i varje ämne för att komma vidare på en viss utbildning.

Eleverna – och senare studenterna, när de kommer till oss på högskolan – kräver att få veta precis vad som krävs för att få betyget Väl Godkänt istället för Godkänt eller Underkänt. Ofta är de fokuserade på vilket stoff som ska redovisas. Nyligen beklagade sig studenter hos oss för att en lärare skrivit i en tentafråga: ”Ge några exempel på X.” Problemet var att man ville veta *exakt hur många exempel* som skulle ge en viss poäng på svaret. Det är lätt att bli irriterad på studenterna, men de argumenterar bara i enlighet med en logik som lärts in i ett system där det inte är kunskapen och resonemangen som premieras, utan kvantifierbara resultat.

Det tar oss också tid att träna bort just den där argumenteringen. För några veckor sedan satt jag med en förstaterminsstudent som skrivit ett ovanligt rörigt och osammanhängande arbete. ”Här behövs en mycket tydligare struktur”, sa jag. ”Och du behöver strama upp ditt språk – det här är i långa stycken obegripligt.” Studenten nickade och sa ”Jag kan delvis ge dig rätt”. Jag hade svårt att inte le. Studenten, en mycket engagerad och tänkande ung man, verkade uppfatta situationen som en förhandling om min utvärdering av hans arbete. För mig är den här studenten naturligtvis lika mycket värd som jag, och har rätt att kräva all respekt. Men det är jag som är läraren, och han studenten. Jag förhandlar inte om min bedömning, eftersom den grundar sig i mina tjugo års yrkeserfarenhet. Om studenten hade kunnat visa på att jag begått något uppenbart fel, tillexempel glömt att räkna poäng på något han skrivit, hade han givetvis haft rätt till en ny läsning.

Kunskaper och färdigheter måste, i ett modernt samhälle, vara tillgängliga för alla. Vi måste hålla fast vid tanken att de allra flesta människor kan lära sig att läsa, skriva, räkna och tänka bra. Alla kan naturligtvis inte bli lysande på allt, vi har alla våra olika begåvningar. Men kärnan i utbildningsväsendet måste ändå vara att kunskaper ackumuleras från generation till generation och förs vidare av skickliga lärare (alltså sådana som *lär* andra) så att nästa generation kan bli ännu bättre. Om jag skulle komma med några förslag för att på allvar lösa problemen med det svenska utbildningsväsendet, skulle det vara följande: Höj lärarnas status. Inte främst genom högre löner (även om det kan hjälpa!) men genom att återge lärarna deras akademiska frihet. Lärare är inte ett yrke för byråkrater och tabellryttare, utan för pålästa, kreativa människor som kan berätta, väcka kunskapstörst, få eleverna att vilja bli som de – fast mycket, mycket bättre. Och skilj på undervisning och betygsättning, åtminstone på gymnasiet. Danska gymnasier har statligt anställda censorer, som garanterar att eleverna har tillräckliga kunskaper och färdigheter både skriftligt och muntligt när de tar examen. Ett sådant system skulle effektivt innebära att resebyrå-approachen i gymnasierna försvinner, och fokus istället kan läggas på vad som är avgörande för goda skolresultat: relationen mellan kunniga, engagerade och fria lärare och elever som vill ta sig in i kunskapens värld.

Ebba Lisberg Jensen är docent i humanekologi vid Malmö högskola.

Kazantzakis väg till försoning

I krisernas Grekland har romanen om livsnjutaren Zorba kommit ut i massupplaga. Nikos Kazantzakis har blivit något av en nationalförfattare. Vägen dit var dock lång och krokig.

Av Torsten Rönnerstrand

Torsten Rönnerstrand är docent i litteraturvetenskap. Han publicerar i höst en bok om grekisk litteratur och politik.

På senare år har Grekland befunnit sig i en identitetskris. En orsak är att det nynazistiska partiet Gyllene gryning röstades in i parlamentet 2012 och sedan upprepade framgången i nyvalet i januari i år. Samtidigt verkar många greker nu vara beredda att försöka hitta utvägar ur krisen. Till de mest lovande tecknen hör den spontana framväxten av en antinazistisk folkfront med deltagande av hela det breda spektrum av medborgare och organisationer som inte vill se nazismen som en del av den grekiska identiteten.

Den spänningsfyllda och på många sätt oroande situationen är säkert orsaken till att grekerna nu söker sin identitet i landets rika kulturarv. Allt oftare återvänder man till filosofer och författare som är förknippade med tidigare identitetskriser i Greklands historia.

Det bästa exemplet på det är det nyväckta intresset för Nikos Kazantzakis (1883–1957). Han var filosof, författare och journalist som för alltid kommer att vara förknippad med grekernas identitetssökande under de svåra kriser som drabbat landet, till exempel i samband med kriget mot Turkiet 1921–22 och den nazistiska ockupationen under krigsåren 1941–44.

Den mest kända av Kazantzakis böcker är den roman från 1946 som i svensk översättning heter *Spela för mig Zorba*. Den återutgavs 2014 som en bilaga till en av Greklands största dagstidningar. Dessutom repriserar tv-kanalerna gång på gång den prisbelönta filmversion av boken som gjordes för 50 år sedan av Michael Cacoyannis. Förra året uppfördes också en balettversion av Kazantzakis bok på Kallimarmaroteatern i Aten. I den föreställningens programblad beskrivs den grekiska identiteten på ett sätt som leder tankarna till den aktuella krisen och de lovande initiativ som på sistone tagits för att möta den.

Boken om Zorba blev Kazatzakis mest framgångsrika verk, men i spåren av denna succé följde också en lång rad andra mycket betydande verk. Under det sista årtiondet av sitt liv skrev han bland annat *Frihet eller död* (1950), *Kristi sista frestelse* (1950–51), *Min helige Franciscus* (1952–53) och den postumt utgivna självbiografin *Rapport till Greco* (1961).

Att Kazantzakis blivit Greklands nationaldiktare är alltså logiskt. Ingen författare är idag starkare förknippad med det grekiska än han. Många av hans böcker fungerar därför som en sorts uppbyggelselitteratur för de tappra greker som kämpar för att rädda sitt land ur krisen.

Detta hindrar inte att Kazantzakis väg till denna position var lång och minst sagt krokig. Han kom från enkla förhållanden på Kreta, men redan i unga år bröt han upp från hemön för att leva som kosmopolitisk intellektuell i nära kontakt med sin tids filosofiska strömningar. Efter juridikstudier i Aten kom han sålunda 1906 till Paris, där han tog djupa intryck av skönskrivande modefilosofer som Friedrich Nietzsche och Henri Bergson. Därefter följde längre och kortare vistelser i Schweiz (1918–19), Österrike (1922), Tyskland (1922–23), Italien (1924), Ryssland (1925–29), Spanien (1932–33), Japan (1935), Kina (1935) och England (1939). De resulterade i en serie reportageböcker som nyligen getts ut i billiga folkupplagor.

Livet som reporter hindrade inte att Kazantzakis också ville vara en del av det litterära avantgardet i sitt hemland. När boken om Zorba började sitt segertåg över världen hade han ägnat en stor del av sitt liv åt exklusiva projekt av ett slag som man minst av allt förknippar med en bästsäljarförfattare.

Till en början ägnade Kazantzakis sina krafter åt en filosofiskt inspirerad dramatik som var alltför höglitterär för att vinna gensvar hos de stora massorna. Något liknande gällde hans översättningar till modern grekiska av klassiska verk som Homeros *Odysséen*, Dantes *Den gudomliga komedien* och Goethes *Faust*. Det brukar sägas att han ››

Från filmen *Zorba*.
FOTO: TT NYHETSBYRÅN

gjorde dem för eget bruk, och att de var alltför personligt hållna för att kunna vara till någon större hjälp för den läsande allmänheten.

Kazantzakis djärvaste satsning var dock *Odysseia* (1938). Det är ett gigantiskt versepos på 33 333 sjuttonstaviga versrader som, liksom förebilderna *Iliaden* och *Odysséen*, är uppdelade i 24 sånger.

I *Odysseia* berättar Kazantzakis om Odysseus återkomst till hemön Ithaka, och om hur han ger sig ut på nya resor, där han stiftar bekantskap med forntida motsvarigheter till Buddha, Jesus, Don Quijote och Lenin. Den Odysseus som skildras hos Katzantzakis är dock mycket olik den eftertänksamme och familjekäre hemvändare som vi känner från Homeros. Här är han i stället en hänsynslös och maktfullkomlig våldsverkare som vid sin hemkomst till Ithaka sätter skräck i sin familj och sina undersåtar. När han efter 20 års bortovaro ska gå i säng med sin hustru grips hon av fasa.

Efter återföreningen med den skräckslagna hustrun Penelope finner Odysseus livet på Ithaka alltför trångt. Liksom Odysseus i Dantes i *Den gudomliga komedien* ger han sig därför ut på nya äventyr. I Sparta rövar han bort sin forne vapenbroder Menelaos hustru Helena, den kvinna som en mansålder tidigare varit orsaken till trojanska kriget. Därefter inleder han en lång resa, som via Kreta, Egypten och Nilens källor för honom till ekvatorn. Där bygger han en idealstat, ett slags Utopia, men när den har störtat samman i en jordbävning inser han futiliteten i allt handlande. Desillusionerad inleder han en resa i sitt eget inre som till läsarens förvåning slutar med att han dör på ett isberg i närheten av sydpolen. Genom sin död förverkligar han ett uppgående i intet, som har tydliga likheter med det som buddisterna kallar nirvana.

”Allt oftare återvänder man till filosofer och författare som är förknippade med tidigare identitetskriser i Greklands historia.”

Denna rafflande vidareutveckling av berättelsen om Odysseus väckte till en början mycket lite uppmärksamhet i Grekland, det publika genombrottet kom först efter Kazantzakis död. Kimon Friar utgav 1958 en bejublad översättning till engelska, *The Odyssey. A Modern Sequel*. Den fick stort genomslag i den anglosaxiska världen, men den var också viktig för den svenske essäisten och romanförfattaren Sven Fagerberg. År 1988 kom också en svenskspråkig utgåva av prologen och den första sången, båda översatta av Gottfried Grunevald.

Att *Odysseia* inledningsvis fick så dåligt genomslag i Grekland hängde nog samman med att Kazantzakis i inflytelserika kretsar betraktades som en kontroversiell person. Visserligen var han under några månader 1945 minister utan portfölj i den grekiska regeringen, men under större delen av sin levnad sågs han med misstro av det härskande etablissemanget. Under 50-talet skrev medlemmar i den grekiska regeringen därför brev till sina svenska kolleger i syfte att försöka förhindra att han tilldelades Nobelpriset.

Etablissemangets misstro mot Kazantzakis hade till stor del sina rötter i mellankrigstiden. När boken om *Zorba* skrevs åren 1941–43 hade han flera gånger hunnit ompröva sin inställning till Grekland och den grekiska identiteten. Som ung hade han varit uppfylld av nationalistiska stämningar, men under 20- och 30-talen slog hans hårt prövade kärlek till fosterlandet över i sin motsats. Nu kände han hat mot det grekiska.

Det viktigaste skälet till hans hatkänslor var vad grekerna brukar kalla ”Den stora idén”. Med detta uttryck syftar man på den nationalistiska stormaktsdröm som 1921–22 ledde dåvarande premiärministern, Eleftherios Venizelos, till det katastrofala försöket att erövra de grekisktalande delarna av Turkiet. När den grekiska invasionsarmén slagits tillbaka av turkarna och en miljon ”anatoliska” greker därefter tvingats fly från sina hem drog Kazantzakis slutsatsen att hans landsmän inte var mogna att styra sitt eget land. Därför skulle han under de följande arton åren komma att känna sig som en främling för sitt eget folk.

Denna inställning till den grekiska mentaliteten skulle Kazantzakis dock ompröva under de första åren av 40-talet. Den viktigaste anledningen till det var landsmännens tappra motstånd först mot det fascistiska Italien i krigets inledningsskede och sedan, när italienarna väl besegrats, mot Tyskland under den nazistiska ockupationen av landet.

Det började den 28 augusti 1940. Inspirerade av tyskarnas framgångar på västfronten hade italienarna börjat kasta sina ögon på den grekiska grannen. När Mussolinis krav att utan strid få överta makten i Grekland avvisats av den grekiske diktatorn Metaxas, gjorde de italienska fascisterna ett försök att ockupera landet. Detta ledde dock till ett snöpligt misslyckande. Efter hjältemodiga strider i norra Grekland och södra Albanien lyckades grekerna driva tillbaka de italienska inkräktarna och återta de förlorade områdena.

Men segern över det fascistiska Italien skulle omedelbart följas av en ny invasion. I april 1941 invaderas Grekland av tyska trupper. Grekerna gjorde heroiskt motstånd men blev snart nedkämpade av den tyska krigsmaskinen. Den 20 april undertecknas – i strid mot order från Aten – ett vapenstillestånd med Tyskland av Georgios Tsolakoglu, en starkt tyskvänlig general som övertagit kommandot över de grekiska trupperna efter den nyligen avlidne Metaxas. Tio dagar senare utnämns han av tyskarna till premiärminister i en nazivänlig marionettregering. Därmed inleddes mer än tre år av nazistisk terror mot den stora majoritet av grekerna som vägrade samarbeta med ockupationsmakten. Värst var det vintern 1941–42. Då ledde nazisternas plundringar till att 500 000 greker svalt ihjäl.

Dessa tragiska händelser utgör bakgrunden till romanen om Zorba, som Kazantzakis utmattad av svält skrev på ön Egina söder om Aten under de mörka åren 1941–43. Särskilt tydligt är detta i det pacifistiska budskap som genomsyrar boken. Författaren tar här tydligt avstånd från all nationalism, främlingsfientlighet och militarism. Genom titelgestalten Zorba uttrycker han gång på gång sin medkänsla med krigets oskyldiga offer.

De tragiska händelserna under de första krigsåren är också orsaken till att Kazantzakis vid denna tid ville återvända till det grekiska. Hans syfte var att ge grekerna en ny identitet, baserad på en realistisk bedömning av landets desperata situation under den nazistiska ockupationen.

Kazantzakis tar sin utgångspunkt i den heroiska kamp som de vanliga grekerna tvingades utkämpa för att överleva ockupationens fruktansvärda umbäranden. Inspirerad av deras mod och klokhet och uthållighet vill han få grekerna att uttryckligen identifiera sig med ideal som inte längre bygger på megalomana politikerdrömmar om militära framgångar. Istället borde den grekiska identiteten vila på den balans mellan känsla och förnuft som gjort det möjligt för de vanliga människorna att uthärda alla katastrofer.

Den delvis nya bilden av det grekiska ligger också till grund för personskildringen i romanen *Zorba*. Särskilt tydligt blir detta i skildringen av den komplicerade och föränderliga relationen mellan bokens oförvägne titelgestalt och författarens alter ego, den berättare som omtalar sig själv som ”jag” och dessutom har stora likheter med privatpersonen Kazantzakis.

I bokens början är berättaren en improduktiv och hämmad diktare som föresatt sig att öppna en sedan länge obrukad brunkolsgruva, som han arrenderar på Kreta. När han ska embarkera båten i Atens hamnstad Pireus möter han mångsysslaren Alexis Zorba, som erbjuder sina tjänster som kock och arbetsledare. Tillsammans beger de sig till en by nära gruvan, där de under uppvaktning av nyfikna kretensare hyr in sig hos madame Hortense, en kärlekstörstande fransyska med förflutet som kokott och kabaréartist.

Inledningsvis ter sig arbetet med gruvan och kontakterna med ortsborna mycket lovande. Tillsammans med inhyrda arbetare tar de båda kumpanerna itu med det våghalsiga projektet att bygga en

linbana som ska kunna förse gruvan med trädstammar från skogen kring ett närbeläget bergskloster. Under tiden blir Zorba en galant kavaljer åt den kärlekstörstande fransyskan, och berättaren blir en något blygare älskare till en vacker änka från byn.

Efter en lovande inledning följer dock en serie katastrofer, som i symbolisk förklädnad gestaltar Greklands olyckor under den tyska ockupationen. Den vackra änkan blir knivmördad av pappan till en försmådd beundrare, madame Hortense dör i lunginflammation och linbanan störtar samman under den påkostade invigningsceremonin. Luttrad av dessa tragedier inser berättaren att han måste lägga ner sitt gruvprojekt. Innan han för alltid skils från Zorba förenar han sig emellertid med sin kompanjon i en rituell dans som uttrycker vad han lärt sig av sin vän – att det inte är framgången som skänker lycka utan människans trotsiga uppror mot sitt öde:

”För denna dans var en utmaning, ett envist och trotsigt uppror […] Jag såg Zorba dansa och kände för första gången, hur människans galna besatta uppror besegrade tyngden och materien, den ärvda förbannelsen.”

Dansens trotsiga budskap påminner om vad som ungefär samtidigt förkunnas av en annan Medelhavsförfattare med erfarenhet av de hårda villkoren under den tyska ockupationen, fransk-algeriern Albert Camus. I *Myten om Sisyfos* (1942) formulerar han en tro på den upproriska människans lycka som ligger mycket nära ”Myten om Zorba”.

Kazantzakis skildring av den rituella dansen kan i förstone förleda till intrycket att hans alter ego berättaren nu helt anammat Zorbas ohämmade och livsbejakande livsstil. Så framställs också skeendet i Cacoyannis filmatisering, men i originalet är det inte alls så. Det framgår klart av den epilog som utgör romanens avslutning. Där klargörs att berättarens möte med Zorba inte kommit honom att överge sin egen, mera reflekterande, livsstil. Däremot har konfrontationen fungerat som en katalysator. Mötet med Zorba har förlöst hans författarskap. Det har hjälpt honom att i sin berättarkonst – alltså den roman som läsaren håller i sin hand – skapa en syntes av de två konträra livsstilar som representerats av de två vännerna.

”Att Kazantzakis blivit Greklands nationaldiktare är alltså logiskt. Ingen författare är idag starkare förknippad med det grekiska än han.”

Denna syntes är samtidigt kärnan i den vision av grekisk identitet som Kazantzakis nått fram till under intryck av de tragiska händelserna 1941–1943. Det innebär att bokens engelska titel – *Zorba the Greek* – är missvisande. Zorba representerar bara den ena polen i det spänningsfält som enligt Kazantzakis ska utgöra den grekiska identiteten. En bättre titel på engelska hade därför varit det ordagranna ”The Life and Times of Alexis Zorbas”.

Kazantzakis sätt att se på det grekiska är utan tvivel inspirerat av verkliga personer och autentiska händelser. Bokens handling och personskildring är baserad på Kazantzakis upplevelser 1917, då han tillsammans med den mångkunnige livsnjutaren Giorgos Zorba försökte öppna en gruva på Peloponnesos. Det hindrar inte att boken också bygger på en omfattande läsning av filosofisk litteratur. Det understryks redan av den första meningen, som anspelar på den berömda inledningen till Platons dialog *Staten* som lyder: ”Igår gick jag ner till Pireus.” Genom denna allusion låter Kazantzakis förstå att han vill se sin roman som en platonsk dialog, där motsatta livshållningar hela tiden spelas ut mot varandra.

Men den viktigaste inspirationskällan är ändå Friedrich Nietzsches *Tragedins födelse*, som Kazantzakis läste mycket noga under sin studietid i Paris. Här finns en analys av två mot varandra kämpande tendenser inom den grekiska kulturen som utan tvivel ligger till grund för skildringen av förhållandet mellan de båda huvudpersonerna. Hos Nietzsche är dessa båda tendenser döpta efter gudarna Dionysos och Apollon. Det dionysiska förknippas sålunda med det som på grekiska kallas *parafrosyne*, ruset, måttlösheten, galenskapen och uppgåendet i alltet. Det apolliniska står däremot för *sofrosyne*, drömmen, måttfullheten, det passionslösa och det partikulära. Dessa båda tendenser finns enligt Nietzsche alltid närvarande i den grekiska kulturen. Ofta står de i opposition till varandra, men under lyckliga omständigheter kan de förenas i en fruktbar syntes. Så var det enligt Nietzsche hos de antika dramatiker som han såg som den grekiska kulturens höjdpunkt, Aischylos och Sofokles. Men när förnuftet med Sokrates tog över den grekiska kulturen var storhetstiden för dramatiken slut. Den sokratiska förnuftigheten gjorde enligt Nietzsche slut på både det apolliniska och det dionysiska.

Dessa tankar om det dionysiska och det apolliniska ligger utan tvivel till grund för Kazantzakis försök att definiera en ny identitet för grekerna. Sålunda menar han att det ända sedan antiken varit grekernas uppgift att skapa en syntes av dessa till synes motsatta förhållningssätt. Under långa perioder har detta uppdrag visserligen förfuskats, men de samtida grekernas tappra motstånd mot nazisterna har visat att tiden nu är mogen att återigen realisera den urgamla föreningen.

I boken om Zorba står alltså den reflekterande berättaren för det apolliniska. Han vill i det längsta ha kontroll över sin tillvaro och är rädd för ruset, extasen och de starka känslorna. Vännen Zorba förkroppsligar med hela sitt väsen de dionysiska kvaliteter som skildras i *Tragedins födelse*. När han skrattar, gråter, dricker, dansar, älskar kvinnor eller gräver efter brunkol är han hela tiden en inkarnation av den dionysiska extasen.

Var och en för sig är berättaren och Zorba alltför ensidiga. Av det skälet bör man förhålla sig kritiskt till Michael Cacoyannis i många avseenden lysande filmatisering av romanen. Här kan man ju få intrycket att Kazantzakis velat se den oförvägne Zorba som en förebild för grekerna. Men Zorba är snarare en charmerande representant för den dionysiska sidan av den grekiska kulturen,vars brist på reflektion leder till den ena katastrofen efter den andra.

Det finns också andra skäl att vara kritisk mot filmversionen av *Zorba*, som på många sätt är dystrare än boken. Sålunda har Cacoyannis fokuserat alltför mycket på en tragisk episod som är ganska perifer i romanen – mordet på berättarens vackra älskarinna. Detta och mycket annat bidrar till att skapa en nidbild av grekerna som saknar stöd i texten. Kanske har han låtit sig vilseledas av den hårda kritik som Kazantzakis under mellankrigstiden riktade mot den nationalistiska yran hos sina landsmän. I varje fall saknar filmen det som är kärnan i romanen – hyllningen till grekernas heroiska kamp för att med värdighet överleva de prövningar som nationen utsatts för under andra världskriget.

Kazantzakis.
FOTO: WIKIMEDIA

MEMOARER

Med latinet som hemspråk

Juristen och författaren Stig Strömholm har utkommit med sina memoarer. De är som bäst när Strömholm gör små pauser i redovisningen av sina många insatser. Det skriver **PJ Anders Linder**.

DEN HÄR GÅNGEN är Stig Strömholm bäst när han glömmer sig och sänker garden. I förordet till memoarerna *Resonerande katalog. Minnen 1958–2003* (Atlantis) meddelar han att boken varken är till för att förklara vem han är eller klargöra vad han har tänkt. Syftet är istället att avlägga rapport och berätta vad han varit med om och uträttat. Ändå har det blivit så att ”en och annan reflexion slinker med”, erkänner han. Den bristen får man som läsare vara glad för.

När professorn lyckas som bäst i sina föresatser blir läsningen tyvärr ganska prövande. Ingen lämnas i tvivel om hans duglighet, bredd och kapacitet, men det krävs både själsro och energi för att man ska ta sig igenom transportsträckorna med information om europeiska juristmöten, universitetsadministration och studieresor i stiftelsers tjänst. Vore det inte för det som slank med är det möjligt att jag på ett högst icke-Strömholmskt sätt hade gett upp innan målet var nått. ”Plikten framför allt”, kunde ha varit även författarens valspråk. Men det är inte alltid en läsare är lika karaktärsfast.

VAD ÄR DET då som blixtrar till när duktigheten får ta paus? Till exempel en stark legering av de förmenta motsatserna nationalkänsla och internationalism. Europa är hemmaplan för Strömholm, som rör sig lika hemtamt i München och Paris som på Carolina Rediviva och Riddarholmen. Att han är landsman med kollegerna i den europeiska akademiens republik och en av arvtagarna till vad som där traderats från Rom och Aten är så självklart att det inte behöver sägas. Från 40 till drygt 50 års ålder gick Strömholm en gång i veckan och gymnastiserade latinet och grekiskan hos sin gamle läroverkslärare. Man skulle kunna kalla det hemspråksundervisning.

Kärleken till Europa stjäl dock ingenting från känslorna för Sverige, som han betraktar med lika delar ömhet och stolthet. Han larmar inte, han viftar inte med flaggan eller håller överhettade tal, men han hör historiens vingslag och upplever att insatserna från tidigare generationers vinnare och förlorare är hans personliga angelägenhet. Det finns länkar till dem som strävat före oss, och det finns ett ansvar att ta vad som har åstadkommits till vara.

VID KNAPPT 30 ÅRS ålder började han arbeta i Svea hovrätt: ”När jag gick i det Wrangelska palatsets salar, trappor och gångar […] tyckte jag mig höra det svenska rikets hjärta slå. Och jag kände den glädje, samhörighet och stolthet som är det naivt renhjärtade historiedrömmeriets belöning. Det var ett någorlunda gott rike, tänkte jag, en mödosamt tillkämpad seger över fattigdom, kargt klimat, kärv jordmån, stora avstånd och gles befolkning. Det var en blygsam men hedervärd framgång för god organisation, stram disciplin och hårt arbete men också för ett slags fumlig humanitet eller åtminstone anständighet i behandlingen av människor och djur.”

Han kommer att tänka på Grålle – Sveriges alter ego i Olof von Dalins 1700-talsfabel *Sagan om hästen* – och tycker att den gamla kusen ändå har tagits om hand på ett ganska bra sätt. Fast när radikalismens

Henrik VIII regerar än
64 Charlotta Lindell om Tudortrenden

En färd till Indien
66 Carl Rudbeck om nyutgivna klassiker

Kongenial guide till Mahler
68 Camilla Lundberg läser Carl-Johan Malmberg

Sjötermer det sjunger om
70 Staffan Skott om Evert Taube

Krönika
71 Joakim Tholén framhåller traditionens makt

I korthet
71 Per Klingberg om en dekadent greve

Stig Strömholm. FOTO: ULLA MONTAN/TT NYHETSBYRÅN

vågor så småningom började svalla i samhälle och på universitet blev Strömholm mindre säker på den saken och började utfärda varningsord. Det första större uttrycket för oro över vad Grålle plötsligt tvingats utstå var debattboken *Sverige 1972*; det i mina ögon främsta är romanen *Den hösten* (1978) som är en känslig, mycket Strömholmsvensk dystopi. Storebror inrättar inga koncentrationsläger och idkar inte tortyr utan nöjer sig med att mala ned människors motståndskraft med hjälp av kommittéer, kooperativ och korruption. Det blir inte vargavinter i välfärdslandet, bara en håglös och jämngrå november.

ANNARS FINNS STRÖMHOLMS finaste skönlitteratur i *Dalen* (1975) och de två andra delarna av trilogin om Parridius Gratus: *Fälten* (1977) och *Skogen* (1980). De utspelar sig i galliskt 400-tal då romarriket sviktar, hunnerna väller in över gränsen och ett manuskript om Vergilius måste räddas. Man behöver inte vara speciellt konspiratoriskt lagd för att se parallellerna mellan dessa barbariska härjningar och 1970-talsradikalernas fientlighet mot tradition och auktoritet, fast enligt *Resonerande katalog* gällde författarens ärende snarare kollektiv minnesförlust än kollektivt maktmissbruk.

”Syftet var att berätta om hur det känns att uppleva ett språks död”, skriver Strömholm. När han började föreläsa gick det fortfarande an att relatera till bibliska historier, antikens myt- och tankevärld och det svensk-europeiska arvegodset inom litteratur och historia. Men sådant hade kommit att nå fram allt mindre bra till studenterna: ”I min undervisning noterade jag att de beprövade referenssystemen fungerade allt sämre. Allt oftare mötte jag döda ögon. Det var tydligt att de snart inte skulle fungera alls. Vad skulle de ersättas av?” Jag vet inte vad en nutida kollega skulle svara. *Game of Thrones?* I bästa fall.

> *”Plikten framför allt”, kunde ha varit även författarens valspråk. Men det är inte alltid en läsare är lika karaktärsfast.*

STRÖMHOLM KAN VARA vass, men ofta är spetsigheterna så omsorgsfullt paketerade att jag misstänker att de lämnar målen oskadda. Vad han säger om sig själv som renhjärtad drömmare kan nog gälla såväl ung jurkand som professor emeritus. Man hör mycket om inflammerade bataljer i akademiska kretsar, och det var strid på kniven när Strömholm valdes och omvaldes till rektor, men han tycks inte haft fallenhet för vare sig konflikt eller långsinthet och ha haft lätt för att hitta fram till samarbete även med dem som haft uppfattningar som varit väsensskilda från hans egna. Som mest uppbragt blir han inför regeringen Bildts planer på teknokratisk stordrift av donationerna till den svenska universitetsvärlden, vilket skulle ha förvandlat gamla gåvor till Uppsala (och Lund) till statlig egendom i stort sett vilken som helst. Då svallade blodet och heta fax fick fara genom trådarna till Stockholm. Med glädjande framgångsrikt resultat, får man tillägga.

Någon gång slår benägenheten att tro människor om gott över i naivitet. Apropå den så kallade Bergmanaffären, som handlade om en professors vittnesmål i rättegången mot Radio Islams Ahmed Rami, skriver Strömholm: ”Att en bildad och till och med högt utbildad svensk i vår generation, som var tillräckligt mogen för att i någorlunda medveten ålder ha upplevt i varje fall krigsslutet och de avslöjanden om dödslägret och förintelsen som snabbt spreds genom press och film – att en sådan skulle hemfalla till något så primitivt som antisemitism framstod för mig som en psykologisk omöjlighet.”

OAVSETT HUR DET låg till i fallet Bergman ter sig dessa rader rent aningslösa. Just de nazistiska illdåd han talar om påminner om att varken bildning eller utbildning är ett säkert vaccin mot ideologisk förvirring, och långt ifrån alla som hyser antisemitiska åsikter ser något samband mellan dessa och folkmord. Konservativa jurister brukar ha en kärvare bild av människorna.

Fast denna konservativa jurist tycks inte vara så kärv. Tvärtom slås man av känsligheten: mer än något annat för hustrun Gunilla men också för gångna tider, oblida öden, ensamma kämpar och till och med själlösa föremål. Vid ett av tillfällena då Strömholm sänker garden vittnar han om sitt personliga förhållande till tingen och svårigheterna att skiljas från sådant som gjort god tjänst. Och inte bara det: ”I pojkåren hände det att jag av medlidande med en papperslapp som kastats på gatan och låg där ensam plockade upp den för att lägga den intill en annan ensam papperslapp.”

Professorn betraktar sig själv som gosse, skakar på huvudet men tycker inte illa om vad han ser. Grållen gnäggar åt en man som ryktat honom väl.

Från *The Tudors*
FOTO: FRANCOIS ROSSEAU/IBL BILDBYRÅ

KULTURHISTORIA

Henrik VIII regerar än

Under de senaste åren har flera filmskapare och författare inspirerats av Tudoreran. Vad beror detta intresse på? **Charlotta Lindell** har frågat författaren Hilary Mantel och andra Tudorentusiaster.

DEN DESPOTISKE 1500-talskungen Henrik VIII regerar fortfarande – åtminstone inom fiktionen. Få dynastier har väckt den kreativa ådran hos författare och filmskapare på samma sätt som Tudoreran (1485–1603). Vad beror detta på?

– Henrik VIII är en av historiens verkligt stora personligheter. Hans ”varumärke” finns i världsmedvetandet, säger historikern David Starkey, en av Storbritanniens främsta Tudorexperter.

– Han skapade det som definierar England – nationalitet, identitet, språk och kyrkan, *The Church of England*. Det var Henrik III som ”uppfann” England.

Fascinationen har varit mer eller mindre konstant men de senaste åren har Tudortrenden nått nya höjder. Stor del i det har den engelska författaren Hilary Mantel. Hennes prisbelönta romaner *Wolf Hall* och *För in de döda* – del ett och två i en planerad trilogi – har blivit internationella bästsäljare. De har också omvandlats till en BBC-serie och teaterpjäs i uppsättning av Royal

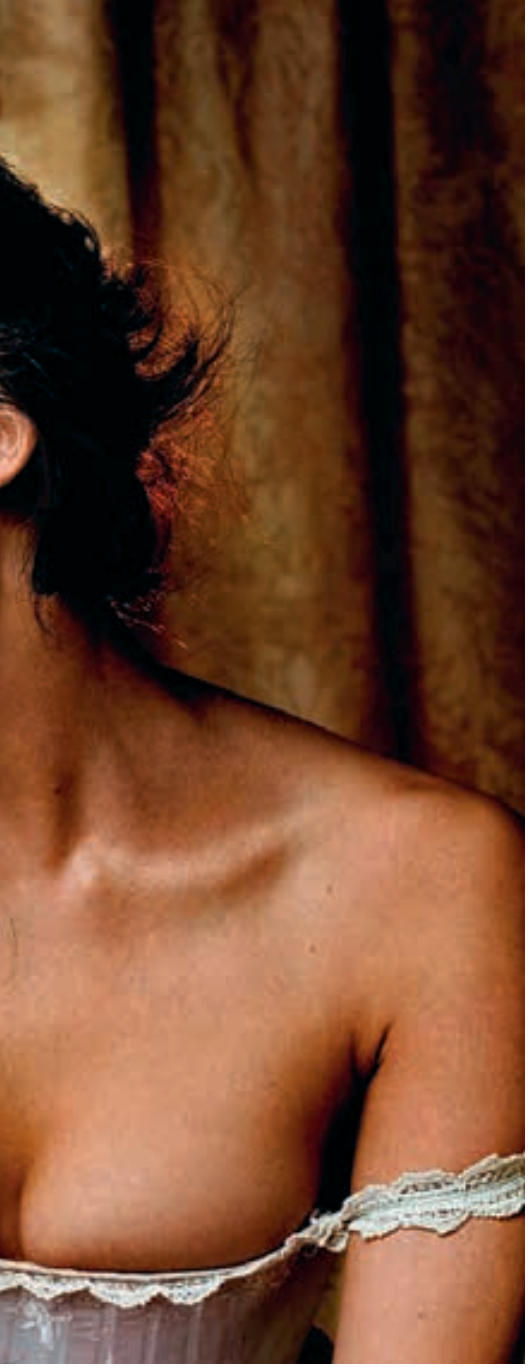

Shakespeare Company. Pjäsen hade sådan framgång i England att den tidigare i år hade premiär på Broadway i New York.

Vad är hennes förklaring till detta till synes eviga intresse för Tudoreran?

– Det är helt enkelt en bättre historia än någon skulle kunna hitta på. Henrik och hans hustrur och hans strävan efter att få en son har en allmängiltig ursprunglig kvalitet som gör att den är både historisk och aktuell, säger Hilary Mantel. Hon har valt att rikta strålkastarljuset på Thomas Cromwell (ca 1485–1540), hjärnan bakom reformationen i England.

De enorma framgångarna har gjort att den sista delen i trilogin, *The Mirror and the Light* – som ska skildra Cromwells fyra sista år i livet – ännu inte är färdigskriven. Mantel har inte haft tid. Hon är aktivt inblandad i teateruppsättningen av *Wolf Hall* och *För in de döda* men ser fram emot att få umgås på tu man hand med Cromwell igen.

– Jag är nu igång med *The Mirror and the Light*, och skulle tippa att jag är klar om 1,5–2 år.

Starkt bidragande till uppsvinget för de senaste årens Tudorintresse är också tv-serien *The Tudors* från 2007 av Michael Hirst, som också stod bakom Hollywoodfilmen *Elizabeth*. Den första brittiska film som slog på allvar i USA var för övrigt *The Private Life of Henry VIII* från 1933. En ny version är på gång.

I *The Tudors* spelade Jonathan Rhys Meyer Henrik VIII. En roll som Damian Lewis har fått i BBC:s *Wolf Hall*, en tv-serie som visas i SVT senare i vår. Både Rhys Meyer och Lewis utseende har ifrågasatts när det gäller att gestalta den maktfullkomlige kungen. De anses se för bra ut för att vara trovärdiga.

– Det beror på att de flesta tänker på det berömda porträtt av Henrik VIII som Hans Holbein den yngre målade 1536–37. Där ser man en fet ful kung med grisögon. Men som ung kallades Henrik VIII för ”den stiligaste mannen i kristenheten”, säger Michael Hirst.

Despoten tilltalades av Holbeins realistiska stil. Hans fotografiska konst var nyskapande. Modernt uttryckt skulle man kunna säga att han och Holbein skapade en av världens mest effektiva reklamkampanjer. Än idag är bilden som de flesta har av Henrik VIII lika med den på porträttet som målades 1536–37. En stor renässansfurste som står för makt och manlighet.

Hur kom det sig att han blev detta paranoida oberäkneliga monster som lät halshugga två av sina hustrur och som alla var livrädda för?

– Som ung hade han allt. Det var som med John F Kennedy, en värld av löften. Sedan gick allt fel för honom, både som kung och i privatlivet. Hans hetsiga temperament och hans depressioner berodde också på ett sår som han hade i ena benet och som aldrig läkte. Han levde med svår smärta dygnet runt i mer än ett decennium. När hustrun Jane Seymour dog efter att ha fött blivande Edvard VI knäcktes han, tror Michael Hirst.

HÄROMÅRET PRESENTERADES NY medicinsk forskning som tyder på att de svåra skador som Henrik VIII fick då han deltog i tornerspel 1536 kan ha orsakat hans personlighetsförändring. I samband med fallet från hästen slog han i huvudet och var medvetslös i två timmar. Detta framkom i en dokumentär, *Inside the Body of Henry VIII,* som visades på History Channel. Detta öppnar för nya ingångar för kommande skildringar av Henrik VIII och Tudortiden. Det välkomnas av förlagen som letar efter böcker med ny Tudortwist.

Thomas Cromwell.
FOTO: TT NYHETSBYRÅN

Eran bjuder på ett brett litterärt spann. Harlekin har kommit med tre titlar baserade på HBO-serien *The Tudors*. De finns även på svenska. ”Den litterära Tudordrottningen”, Philippa Gregorys böcker lockar miljoner av läsare.

FÖRRA ÅRET ROMANDEBUTERADE Ulf Karl Olov Nilsson, med *Jag befinner mig i ett överflöd av kärlek*. Han tar ett helt nytt grepp på Henrik VIII och hans hustrur. Anna Hedlins debutroman *Den som vill ha hare till frukost måste jaga om natten* är också på Tudortemat. I nyutkomna *Henry VIII's Last Love. The Extraordinary Life of Katherine Willoughby, Lady-in-Waiting to the Tudors* berättar historikern David Baldwin om kärleksaffären mellan Henrik VIII och Katherine Willougby. Hon var gift med en av kungens bästa vänner, Charles Brandon.

Tudoreran var en framgångsrik period i Englands historia. Henrik VIII:s tid var den mest omvälvande, både politiskt och religiöst. När han ville skilja sig från Katarina av Aragonien sa påven nej. Den katolske engelske kungen bröt då med Rom och gifte sig med Anne Boleyn, som blev drottning 1533. Men mannen bakom reformationens genomförande var alltså i själva verket inte Henrik VIII utan Thomas Cromwell.

Cromwell är inte lätt att skriva om för en levnadstecknare. Han är, som Hilary Mantel uttrycker saken, ”dold och hans rykte är svart”. Han har genom tiderna framställts som en ytterst otäck man. Cromwells centrala roll i skeendet under Henrik VIII:s regenttid är väl känd men hans privatliv är tämligen okänt. Det var just detta som lockade Mantel:

– Det ger utrymme för fantasi och är perfekt för mig som romanförfattare. Jag ville ge en mer nyanserad bild av honom.

››

Hilary Mantel.
FOTO: ALASTAIR GRANT / TT NYHETSBYRÅN

– Jag ville se om jag kunde spåra upp honom. Jag var inte ute efter någon att tycka om. Men efter ett tag var jag djupt road av hans person och hans strider, den fattigdom och de förluster han drabbades av tidigt i livet. Och inte minst de triumfer han upplevde senare i livet.

Den som efter att ha läst Mantels böcker vill fördjupa sin bild av denne betydelsefulle tjänsteman kan läsa historikern Tracy Bormans bok *Thomas Cromwell. The Untold Story of Henry VIII's Most Faithful Servant*, som kom i höstas. Hilary Mantel har velat skriva om Cromwell ända sedan hon var i 20-årsåldern. "Men då var varken han eller jag redo." Kungar och drottningar har däremot aldrig lockat henne:

– Arvsrätt är en så märklig företeelse att när man tittar på en kung eller drottning alltid frågar sig: Vem är personen som verkligen betyder något? Vem gör arbetet? Finns makten där den ser ut att vara?

– Därför intresserar jag mig mer för rådgivaren än kungen. Just Tudormonarkerna var ytterst kompetenta men det gäller inte alla kungaätter. Dessutom är det mer spännande med människor som kommer från ingenting och blir någonting, som Cromwell. De är mer fängslande än de som bara har gjort sig besväret att födas.

1500-talets England var en orolig blodtörstig tid, inte helt olik vår egen. Hilary Mantel aktar sig emellertid för att dra paralleller till modern tids politik och religion.

– Tudoreran är unik i sitt slag, även om den har hjälpt till att forma den värld vi lever i idag. Hela vårt sätt att se universum är annorlunda jämfört med dem som levde då. De var väldigt olika oss på många sätt och det är inte bra historia att göra den skillnaden mindre.

LITTERATURHISTORIA

En färd till Indien

Harvard University Press har börjat ge ut en serie böcker med klassisk indisk litteratur. Det är ett spännande projekt som kommer att vidga våra litterära horisonter, skriver **Carl Rudbeck.**

HUMANISTER, OCH MED det menar jag studenter av humaniora, klagar ständigt över hur svårt de har det. Annat var det förr när professorer i litteraturhistoria eller filosofi hade både högt anseende och hög lön. Idag har de ingetdera.

Men så illa ställt kan det väl ändå inte vara. På många sätt har dagens studenter det bättre förspänt än föregående generationer. Gamla texter är tillgängliga som aldrig förr. Ett exempel är Loeb Classical Classical Library som numera är digitalt tillgängligt. Här finns en stor del av den klassiska litteraturen i pålitliga tvåspråkiga utgåvor.

HARVARD UNIVERSITY PRESS har numera ansvar för Loeb som har mer än hundra år på nacken. Sedan dess har tillkommit Dumbarton Oaks Medieval Library och The I Tatti Renaissance Library, som kontinuerligt publicerar tidigare svårtillgängliga texter i eleganta editioner där vänstersidorna upptas av den grekiska eller latinska originaltexten och högersidorna av de engelska översättningarna. Verk som förr endast kunde konsulteras vid stora forskningsbibliotek är nu tillgängliga för studenter och intresserade runt om i världen och det för en jämförelsevis ringa penning. För mindre än vad två normala och vanligen skäligen efemära svenska romaner kostar kan man få till exempel Alan of Lilles *Literary Works* eller Lorenzo Vallas *Dialectical Disputations*.

Tidigare har oproportionerligt mycket av studiet av de renässansförfattare som skrev på latin gått åt till att läsa om dem. Nu kan alla som vill läsa Lorenzo Valla eller Marsilio Ficino istället för kommentarer till dem. Jag är inte så naiv att jag inbillar mig att dessa böcker kommer att bli enorma försäljningssuccéer men de gör livet lättare och intressantare för kloka humanister som har insett att det knappast går att säga så mycket intressant om dagens spörsmål om man saknar kunskaper och insikter om gårdagens.

SOM VÄL FRAMGÅTT så har alla dessa *Libraries* ett snävt europeiskt fokus. Men nu har de fått ett komplement som gör slut på eurocentrismen. Tidigare i år publicerades de första fem volymerna i Murty Classical Library of India (MCLI) på Harvard University Press, med den eminente sanskritisten Sheldon Pollock som huvudredaktör. Projektet har gjorts möjligt av en frikostig donation av Rohan Mistry, som är son till en rik indisk företagsledare och själv är dataexpert och utbildad vid amerikanska elituniversitet. Liksom sina föregångare bland dessa klassikerutgåvor är det rent materiellt fint producerade böcker, denna gång med vackert röda omslag. De inbjuder till läsning.

Med Indien menas ett vidsträckt område som i de första volymerna sträcker sig från Punjab till Sydindien och i tiden från ett par hundra år f Kr till 1700-talet och som omfattar många språk – persiska, panjabi, pali, hindi och telugu – med originalen till vänster och översättningarna till höger.

Pollock räknar med att kunna publicera fyra eller fem volymer varje år framöver och tillägger: "Min förhoppning är att om hundra år kommer MCLI liksom Loeb att

omfatta mer än fem hundra böcker – det låter enormt men det kommer ändå bara att utgöra en bråkdel av de litterära skatter som Indien har producerat under nästan tre tusen år av litterärt skapande." Det har sagts, även om det nog är en retorisk överdrift, att den store klassicisten Ulrich Wilamowitz-Moellendorff kunde i stort sett hela den antika grekiska litteraturen utantill. Ingen kommer någonsin att klara av något liknande när det gäller den klassiska indiska litteraturen.

Redan denna första leverans från MCLI visar på spännvidden. Den äldsta texten är *Therigatha. Poems of the First Buddhist Women* (översatt av Charles Hallisey). Den innehåller dikter och påstås vara den första antologin i hela världslitteraturen som har enbart kvinnliga bidragsgivare. Trots att den är den äldsta texten bland dessa fem volymer är det ändå den som talar mest direkt till en läsare vid polcirkeln två tusen år senare: "Håret på mitt huvud var en gång lockigt, svart som bin, nu då jag är gammal har det samma färg som säckväv [...] Håret på mitt huvud luktade som en ask med parfym fylld av blommor, nu då jag är gammal luktar det som gammal kaninpäls." (Bin tycks vara svarta i den indiska poetiken. Liknelsen dyker upp också i andra MCLI- volymer.)

Dessa ofta enkla dikter har skrivits av kvinnor som besegrat de jordiska illusioner som skapar lidande, åtrå och längtan.

> *Liksom sina föregångare bland dessa klassikerutgåvor är det rent materiellt fint producerade böcker, denna gång med vackert röda omslag. De inbjuder till läsning.*

Dessa vanföreställningar får de ännu icke upplysta att klamra sig fast vid ett jag som vid närmare betraktande visar sig vara illusoriskt: "Jag såg på mina erfarenheter som om de inte längre vore mina egna, födda av en orsak, dömda att försvinna. Jag gjorde mig av med allt som smutsar ner mitt hjärta, jag är sval, fri."

BULLHE SHAH KOMMER härnäst. Han levde på 1700-talet och skrev på punjabi. Han var en sufier, det vill säga något av en mystiker. *Sufi Lyrics*, översatt av Christopher Shackle, ger ett rikt urval av en diktare som fortfarande älskas; hans dikter tonsätt och sjunges än i denna dag. Hans verser predikar en gränsöverskridande form av islam som knappast respekterar gränser mellan olika religioner. Gud "manifesteras av allt och i alla. Ordet människan syftar på dig." Bullhe Shah har föga till övers för ritualer och religiösa besserwissrar.

Bild av Bombay gjord av Edward Barlow kring år 1700. FOTO: GETTY IMAGES

Det muslimska Indien framträder i all sin prakt i Abu'l-Fazls *The History of Akbar volume I* (översatt av Wheeler M Thackston). Det är första delen av en biografi över mogulkejsaren Akbar som dog 1605, tre år efter Abu'l-Fazl. Till stora delar är detta verk, skrivet på persiska, en panegyrisk skildring av Akbars storhet men här finns fängslande bilder av livet vid hovet. I detta första band handlar mycket om Akbars förfäder, bland andra Babur, som skrev sin egen självbiografi som Thackston tidigare översatt i en minnesvärd volym. Av de första fem MCLI-volymerna är nog den här den mest underhållande.

Allasani Paddana var en sydindisk författare som levde på 1500-talet och som på telugu avfattade *The Story of Manu* (översatt av Velcheru Narayana och David Shulman). Här berättas om Svarochisha Manu som styrde världen i en avlägsen forntid men det är också en bok om kungamakten och dess plikter och ansvar. Också här blandas storstilad panegyrik med förbluffande konkreta, realistiska beskrivningar av bland annat jakt som var en favoritsysselsättning bland tidens furstar.

DEN FEMTE OCH sista volymen denna första omgång är *Sur's Ocean av Surdas* (översatt och redigerad av Kenneth E Brown och John Stratton Hawley). Det är en serie dikter, i denna upplaga 433 stycken, som berättar om Krishnas födelse och uppväxt. Trots att boken är på över 1 000 sidor kallar utgivarna sin upplaga för minimalistisk. Tusentals dikter har senare tillskrivits Surdas och blivit till den ocean som titeln talar om. Det här är dikter som fortfarande lever i Indien där de framförs vid de religiösa festivaler som hugfäster viktiga händelser i Krishnas liv. Språket är hindi och på många vis känns den som den mest indiska av dessa fem böcker där var och en hade varit värd en egen artikel. Att behandla dem så här kortfattat kan helt visst tyckas vara ett tecken på eurocentrisk inskränktthet, som om Loebs volymer av Euripides, Horatius och Augustinus klumpades ihop i en enda artikel.

Det spretar nämligen ordentligt här. Det är svårt att se att *Therigatha* har något gemensamt med *History of Akbar* annat än att de skrivits i ett visst geografiskt område som är väldigt vidsträckt och kulturellt, språkligt och religiöst mångskiftande. Detta är förstås ett tecken på en enastående litterär rikedom och mångfald som vi nu i många fall för första gången kan ta del av i vad som förefaller var pålitliga översättningar med lärda inledningar och instruktiva kommentarer. Det är en främmande värld, i alla fall på ytan, som vi behöver hjälp för att förstå.

MCLI kan beskrivas som ett remarkabelt projekt som kommer att vidga våra litterära horisonter. Men det får det att låta som att det är en plikt att del av dessa böcker. Det vore olyckligt, att läsa av plikt är sällan klokt. I själva verket är det ett spännande och ofta underhållande äventyr att ge sig i kast med dessa klassiker.

Symfonikerna spelar ofta Mahler.
FOTO: MIGUEL VILLAGRAN/TT NYHETSBYRÅN

MUSIK

Kongenial guide till Mahler

Idag spelas Gustav Mahlers symfonier oftare än Beethovens. Därför är Carl-Johan Malmbergs bok om kompositören välkommen, skriver **Camilla Lundberg**.

IDAG ÄR HANS musik stapelvara i konserthusen. Ja, det finns faktiskt inga vanligare symfonier än Gustav Mahlers. Trots – eller kanske på grund av – deras anspråksfulla format och krävande resurser; hundra musiker och hundra minuter är inte ovanligt. Bor man i Stockholm kan man nästan räkna med att få möta alla de tio symfonierna (eller elva, det beror på hur man räknar) under en och samma konsertsäsong. Men för femtio år sedan, då både Kungliga Filharmonikerna och Sveriges Radios symfoniorkester regelbundet började förse huvudstaden med konserter, förekom inte en endaste ton av Mahler.

Då var det Beethoven som dominerade den symfoniska topplistan. Nu är förhållandena de omvända.

HÖG TID, MED andra ord, för en ledsagare i Gustav Mahlers wienska sekelskiftesvärld. Orkestrarna och dirigenterna hanterar honom vant i sina partitur och Excelplaner, men lyssnarna? Nog borde det finnas en bok på svenska. Carl-Johan Malmbergs nätta och vackra volym *Nattens fågel & den nya dagen. Essäer om Gustav Mahlers symfonier* (Ellerströms) är en utvidgning av hans många understreckare i *Svenska Dagbladet* i ämnet och ett välkommet tillskott i en annars anorektisk utgivning på svenska om klassisk musik.

Malmberg listar i gengäld ett trettiotal Mahlervolymer i en huvudsakligen engelskspråkig litteraturlista. Det är ingen tvekan om att läsefrukter i hög grad har stimulerat hans oförstörda aptit på de tio (eller elva) symfonierna. Den som känner denne mångbegåvade och pålitlige främjare

av klassisk finkultur vet att hans referenser förgrenar sig brett och djupt i skönlitteratur, konst, film och musik. Bara det gör honom unik bland Sveriges alltmer poporienterade kulturskribenter.

DÄRFÖR ÄR DET ett extra plus att Carl-Johan Malmbergs hållning är så tydligt inkluderande gentemot hans läsare. Själv piggnar jag till redan i anslaget till hans första kapitel om Mahlers första symfoni:

”Året är 1860. På sommaren, den 7 juli, föds i byn Kalischt i Böhmen den blivande kompositören Gustav Mahler. Den 22 augusti samma sommar föds i byn Alster i Värmland den blivande poeten Gustaf Fröding. Båda skulle dö 1911, inte femtio fyllda [sic]”

Det är inte de delade förnamnen, levnadsloppen och närheten till folkvisan Malmberg far efter, utan det faktum att programförklaringen i Frödings *Stänk och flikar* skulle kunna vara Mahlers: en poesi som blandar högt och lågt, som låter verklighetens osovrade kör av röster höras, som rymmer helheten i fragmentet. En värld som också är barnets.

Carl-Johan Malmberg skildrar sina tonårs Mahlerepifani, alstrad av en knastrig inspelning av den monumentala andra symfonin. Lycklig den som hittar Mahler tidigt i livet, konstaterar han, och jag minns min egen omtumlande upplevelse av femte symfonin i samma ålder. Däremot har jag svårare att dela hans slutsats; att Mahler kan bli ”en följeslagare av trofastaste slag”.

JO, SOM PÅLITLIG följetong i säsong efter säsong, som sagt. Men – bland annat just därför: så lätt att fastna i rundgång. Nu är det är inte konserthusens slentrian jag syftar på, utan själva symfonierna. Mahlers episka orkesterverk rymmer inte bara ”de osovrade rösterna” – folkvisor, klezmer, marscher, danser, fanfarer, slagdängor – i unik förening. Utan också en omisskännlig *recycling* av sina egna symfoniska utsagor och gester. Visst, detta gör honom omedelbart igenkännbar, men kan också utgöra uppenbara utslag av rutin och bristande inspiration. Tydligast, kanske, i sjunde symfonin med dess uppblåsta, tomt skallrande yttersatser i en design som påminner om epokens mest överlastade och oproportionerliga ekmöblemang. Finalen är ett bullrande exempel på vad tysken kallar ”alles was gut und teuer ist” i groteskt överflöd.

Kubistisk musik (!), menar Malmberg, som håller sjuan för sin särskilda favorit. Nej, inte början och slutet. Utan de mittersta satserna, ”nattstyckena” och det skugglika scherzot, som förvisso ger prov på den magiske Mahler. Men ändå: här hade jag önskat att Malmberg för en gångs skull kunde ställa sig lite utanför, med den distans som krävs för det unkna och övermogna i

Året är 1860. På sommaren, den 7 juli, föds i byn Kalischt i Böhmen den blivande kompositören Gustav Mahler. Den 22 augusti samma sommar föds i byn Alster i Värmland den blivande poeten Gustaf Fröding.

Gustav Mahlers habsburgska värld

Carl-Johan Malmberg avstår medvetet från att, som brukligt är, blanda in kompositörens biografi. Och det behöver man inte sakna. Även en mindre rutinerad lyssnare borde ganska snart kunna upptäcka ett och samma subjekt i flera av symfonierna: en kämpande man. Ja, *man* – inte människa. Få verk i symfonirepertoaren är så uppenbara i det avseendet, Gustav Mahler skulle förvisso aldrig kunna säga som Flaubert: ”Mme Bovary, c’est moi.” Han var den oöverträffade operadirigenten som aldrig skrev någon opera, men som väl dramatiserade sin orkester. Det förvånar mig att Malmberg så lite ägnar det teatrala i Mahler någon beskrivning eller analys, utan rent av på ett ställe hävdar att Mahler aldrig är teatral. Här är jag helt av motsatt uppfattning, och det ska inte tas för någon nedvärdering av hans tonspråk och estetik.

Gustav Mahler. FOTO: TT NYHETSBYRÅN

MEN PRECIS SOM hos Mahler kryllar det hos Carl-Johan Malmberg av referenser och citat. Det är lustfyllt att följa hans lika vindlande som vittra associationsbanor, som inte sällan öppnar för aha-känslor även hos en van Mahlerläsare som undertecknad. Kopplingen till Fröding med *Stänk och flikar* är en sådan oväntad nyckel, den poetiska utläggningen om ”Nattens fågel” en annan.

Här har Carl-Johan Malmberg hittat ett litet musikaliskt ”stänk” i form av oboens upprepade lilla ters i tredje symfonins tredje sats; en ”flik” som vecklar ut sig i en vidsträckt och vacker exposé kring bilden av nattens fågel i poesi och musik. Här går han också in i ett stimulerande resonemang om interpretation: huruvida den lilla tersen spelas med eller utan glissando avslöjar känsligheten och medvetenheten i tolkningen.

Malmberg skulle kunna ha listat den digra diskografi som också är grunden för studien. Det är befriande att han inte framhåller någon idol bland alla de maestro han jämfört och som – enligt honom – tycks ensamt ansvariga för det klingande resultatet. (Snarare kan de ofta betraktas som varumärken. Trots allt är det dock orkestrarna som låter.) Men Bernard Haitink verkar vara något av en favorit.

BOKEN ÄR PRYDLIGT indelad i ett kapitel för var symfoni, inklusive *Das Lied von der Erde* och den symfoniska kantaten *Das klagende Lied*. Räkna emellertid inte med några propra framställningar sats för sats. Min egen ungdoms symfoni framför andra, den femte med det berömda *Adagiettot*, intresserar Malmberg mest för sin inledande trumpetfanfar. Förvisso ett motiv att hämta näring ur; trumpetaren med sina militanta appeller är en ofta förekommande och skickelsediger figur i Mahlers värld. Men ändå. Femmans originella, femsatsiga uppbyggnad: tung sorgmarsch, våldsamt upprörd sonatform, scherzo i jätteformat med solohorn i huvudrollen, bitterljuvt stråkadagietto och ett hurtfriskt finalrondo – nog hade denna säregna dramaturgi kunnat få några rader.

Likväl föredrar jag ändå Malmbergs intensivt subjektiva utgångspunkt, helt i överensstämmelse med föremålet i fokus. Liksom den ärkeromantiska hållningen; få svenska skribenter, om någon, kan som Carl-Johan Malmberg blåsa liv i 1800-talets en gång så geniala konstnärssjälar.

VISOR

Sjötermer det sjunger om

Evert Taubes texter präglas av en remarkabel kunskap om sjömansspråket. Det menar **Staffan Skott**.

NATIONALSKALDEN EVERT TAUBE var känd för bohemeri och yvigt leverne. Men i sin diktning är han som många sådana poeter i själva verket exakt och noggrann med detaljerna, vilket område det än är. Ett exempel bland många: när det finns blommor i Evert Taubes visor stämmer årstid och miljö, säger de som kan sådant.

I hans sjömansvisor är sakkunskapen förstås minst lika stor. Här är det gott om särpräglade fackuttryck, som många bara noterar som färgstarka klickar. Men för dem som gripits av segelsjöfartens romantik och läst med tindrande ögon om stagsegelskonare och fullriggare är fartygen skildrade med facktermer och en sakkunskap som aldrig tynger.

Evert Taube. FOTO: JOHN WALBÄRJ / TT NYHETSBYRÅN

Man kan jämföra med sjömansvisor diktade av andra, som den väl hopsatta ”Nordsjön” av Martin Nilsson. Eller ”Han hade seglat för om masten” av pseudonymen ”Karl-Gustaf”, som verkar slarvigt hopsvängd utifrån några bra idéer. Där finns det inte mycket sjömansspråk medan sjömansorden hos Evert Taube gör verklig poesi av genren, det flyger saltstänk och doft av hav från de omsorgsfullt valda uttrycken. Tag den mycket älskade ”Möte i monsunen”. En utförlig genomgång av den finns på http://staffanskott.wordpress.com. Jag skall här endast ta upp inledningen. Taube börjar lite försiktigt:

”Vi mötte ett skepp i den svalkande monsun .../ en fullriggare det var”.

FÖR SJÖMÄN VAR *skepp* ett segelfartyg med minst tre master. En *fullriggare* hade råsegel på alla. Det vill säga segel som hängde ner från tvärsgående stänger (*rår*, därför uttrycket ”råseglare”). Vissa ansåg att endast fullriggare kunde kallas skepp, om det skulle vara noga. Berättaren i visan omnämner naturligtvis inte ångbåten som han själv färdas med som skepp, utan som skuta.

”Vår kapten gav då order att vi skulle hissa flagg [...]/och i samma stund så blåste där från skeppets gaffelnock/Finlands vita flagg med blåa korset på.”

Att båten förde sådan flagga betyder att händelsen inträffade efter 1917, då Finland blivit självständigt.

Flagg. Ordet används när det handlar om symbolvärdet, vad flaggan (flaggen) står för.

Gaffelnock. Man kan se på bilder av råseglare att nationsflaggan verkligen fördes högst upp på *mesanseglet* längst akterut. Det var inget råsegel utan ett gammaldags gaffelsegel med stång både ner- och upptill.

Nock: yttersta änden av ett rundhult (det vill säga master, stänger, rår, bommar, gafflar samt bogspröt och klyvarbom).

”Vi höll ganska nära och stoppade maskin/för att preja och ta budskap med oss hem,/och då lovade hon opp [...]”

Preja: anropa och tvinga (fartyg) att stanna. Intressant ursprung: ytterst från latinets *precari*, ”bedja”.

Lova upp. Taifun styrde upp med fören mot vinden, i vindögat, så att hon kunde ligga stilla.

I EN OMRÖSTNING 1998 bland 185 aktiva sjömän om bästa sjömansvisan kom ”Möte i monsunen” på andra plats, en tiondels båtlängd efter ”Eldarevalsen”. Det skilde på tre röster mellan de två, sedan var det ett rejält avstånd till de övriga. Sju av de tjugo första var av Evert Taube.

Det finns facktermer så det räcker också i ”Eldarevalsen”. Det var så dåligt kol att man ”fick *släjsa* och raka i ett, vi fick *slagga* två gånger på vakten till slut”, det vill säga bryta upp och ta ut slaggen från den heta ångpannan. *Slejsen*, som man slejsade med (av engelskans *slice*), var ett slags spett, och *slagga* var att ta ut slaggen.

En lustig term är *donkeyman*, han som av en slump räddar eldaren Charlie Barr från att bli levande kokt – till slut sker ett uppstigande ur kitteln nästan till paradiset, som lämplig avslutning på helvetesskildringen. *Donkey*, åsna, kallade man små separata ångmaskiner som drev pumpar, spel och vinschar, och donkeyman var en kvalificerad besättningsman som skötte sådant.

Som oftast hos Taube är många av rimmen så perfekt valda att det verkar självfallna. De för berättelsen framåt: ”Men den får inte va varken dum eller lat/som ska stå på en elddurk och fyra/och man får ju till slut ett förinnerligt hat/till matroser som inte kan styra.” Här som så ofta med Evert Taubes insjungningar har han på sjuttiåttavarvsskivans begränsade utrymme inte tagit med verser som i själva verket gör visan till en helt annan berättelse.

Om vi är många som tagit till oss segelfartygens romantikdoftande termer är det däremot inte så många som bryr sig nämnvärt om orden för vad som hände i ångfartygens inre. Det har inget av romantiken i ramberättelsen i ”Möte i monsunen”.

”Eldarevalsen” är ett bistert arbetsreportage om helvetet för eldarna därnere. Så det är inte så konstigt att bland sjöfolket som röstade om sjömansvisor satte man den realistiska skildringen av sjömanslivet allra högst.

KRÖNIKA

Håll på traditionen

Joakim Tholén är politisk redaktör i *Västerviks-Tidningen*.

Det pågår ett kulturkrig i Europa. Åtminstone är det vad den ryske presidentens lakejer vill ge sken av genom idén om att det råder en civilisationernas dragkamp mellan postmodernism och traditionalism.

Tanken är knappast ny. Thomas Mann skildrade redan under första världskrigets slutskede kriget som en strid mellan västlig civilisation och tysk kultur. Alltså den globala tvekampen mellan en framstegsfixerad anglosaxisk maktsfär och en traditionsvärnande tysk, men i våra dagar rysk sådan.

Traditionalismen vinner mark genom de missnöjespopulistiska partier som nu intar kontinentens parlament, med allt från Front National till Sverigedemokraterna. Det må vara en brokig skara, men de förenas påfallande ofta i vurmandet för familjen, traditionen och nationen. I fråga om utrikespolitik hyser de stor förståelse för den ryska doktrinen och idén om att det måste finnas krafter som balanserar västvärldens intressen, eller postmodernisternas om man så önskar.

Det hela är besynnerligt, eftersom värnandet av små gemenskaper, god karaktär och patriotism knappast står i motsats till den västerländska traditionen. Det utgör tvärt om väsentliga delar av den. Men det är svåra ämnen som de flesta partier knappt ens vill ta i med tång. Och urvalet för det stora segment av konservativa genomsnittsväljare, som valet slutligen handlar om, har därför varit begränsat.

Inte sällan har den europeiske väljaren ställts inför en socialdemokrati som investerat hela sitt existensberättigande i en ständigt expanderande välfärdsstat. Dilemmat är bara att få av kontinentens välfärdsstater fortfarande expanderar. Mot detta står en borgerlighet som istället investerat sitt existensberättigande i att främja globalisering och att stärka själlösa institutioner likt EU. Dilemmat är bara att dessa saknar både folkligt gillande och demokratisk legitimitet.

Inget av alternativen framstår som pålitligt för väljare som söker trygghet i en föränderlig värld. De blir alienerade inför vad som slarvigt kallas för det politiska etablissemanget. Många genomsnittsväljare känner sig helt enkelt svikna av sina forna partier, men däremot förstådda av missnöjespopulismen och dess vurm för fosterlandet. Med löftet om en värld som står oberörd av tidens järtecken omfamnar de gärna traditionalismens partier, oavsett vilken politik som kommer på köpet.

Året är 2015. Rysslands Vladimir Putin står ohotad. Frankrikes Marine Le Pen är en huvudkandidat i det kommande presidentvalet. Sveriges Jimmie Åkesson betraktas i mångas ögon som oppositionsledare sedan Decemberöverenskommelsen. Det våras för traditionalismen, och etablissemanget står fortfarande svarslöst om hur man stoppar missnöjespopulismens framgångar i opinionen.

En väg är att erbjuda dem som lockas av traditionalismen alternativ, genom att de etablerade partierna erkänner att sådant som tradition och nationell gemenskap faktiskt är relevant för fler väljare än högerextrema. Det kan tyckas väl enkelt och banalt, men betänk, med vad annat kan traditionalismen konkurrera? Och just eftersom det är naturliga delar av det västerländska arvet, kan bejakande av traditionerna även bli räddningen för de öppna gränser som riskerar att stängas om traditionalisterna får makten över parlamenten.

Det torde kort sagt finnas mycket att vinna för den ”postmodernist” som kostar på sig att bli en smula mer traditionell.

I korthet

Den dekadente greven

Greve Eric Stenbock befinner sig i den brittiska litteraturhistoriens utkanter. I den mån han alls är ihågkommen idag är det som arketypen för den dekadente aristokraten och bräcklige skönanden snarare än för de böcker han faktiskt hann skriva innan alkoholen och den sköra hälsan tog ut sin rätt. Att han alls tilldelades en sådan roll är till stor del hans vänkrets förtjänst. De kolleger som överlevde honom och hjälpte till att bygga legenden om Stenbock var av ett betydligt namnkunnigare slag, som William Butler Yeats, Oscar Wilde och Aubrey Beardsley. Den figur de har förmedlat till eftervärlden är ändå någon man instinktivt fascineras av: en kosmopolit som i ett senviktorianskt England skriver berättelser om kärlek mellan män, helst dinerar på tu man hand med sin älskade apa och adopterar en trädocka som sin son. Det är naturligtvis lockande att tänka sig att en sådan person är ett orättvist bortglömt geni också.

Efter att ha läst översättningsvolymen *Dödens andedräkt* (Hastur förlag) får man konstatera att så nog ändå inte var fallet. Även översättaren Jonas Wessel tycks i sitt fascinerande efterord vara böjd att klassa texterna som intressanta snarare än bra. Formellt sett får berättelserna hänföras till skräckgenren med en rekvisita som tämligen väl återger det mest rysansvärda sekelskiftesbritten kunde tänka sig. Här finns varulvar, vampyrer och ödsligt belägna herrgårdar i ett odefinierat Centraleuropa där allt tycks vara möjligt. Om det finns ett sydeuropeiskt hov befolkat av sexualsadistiska aristokrater också? Jo, men faktiskt.

Ändå är det dominerande känsloläget i berättelserna sensuell längtan snarare än skräck. Här föredrar vampyrerna att hålla unga vackra män i handen snarare än att suga blod från jungfrur nattetid – och när pojken Gabriel i *Den andra sidan* lockas att korsa en förbjuden bäck och snubblar in i en förbjuden hednisk värld skildras den snarast som en välbehövlig frizon från hembyns kvävande trygghet, hur många monster den än råkar befolkas av. Just det inslaget utgör en ganska förtjusande egenhet i Stenbocks texter som gör att jag har svårt att inte tycka om dem. Stenbock är kanske en litterär kuriositet snarare än en stor författare – men för den som intresserar sig för viktoriansk kultur är han en fascinerande pusselbit, både genom sitt öde och sina texter.

Per Klingberg

RECENSIONER

Detta nummers recensioner:
Ruth Lötmarker *uppdaterar vår bild av ljusets stad;* ***Joel Halldorf*** *drabbas av en karismatisk förkunnare;* ***Peter Landelius*** *belyser det dolda tjänstemannaväldet;* ***Kim Salomon*** *värderar ett ständigt omvärderat förflutet;* ***Ann-Sofie Dahl*** *rörs av sonlig tillgivenhet;* ***Martin Öhman*** *finner ny kunskap i frisläppta bandinspelningar;* ***Bengt E Y Svensson*** *vet varken ut eller in;* ***David Andersson*** *bevittnar produktivt fredsarbete;* ***Jens Riis*** *slår följe med en stolt 68:a;* ***Hanna Sistek*** *synar en ökande intolerans i arabvärlden;* ***Erik W Larsson*** *visar hur rikedom och status går i arv;* ***Påhl Ruin*** *avtäcker en av ockupationens paradoxer.*

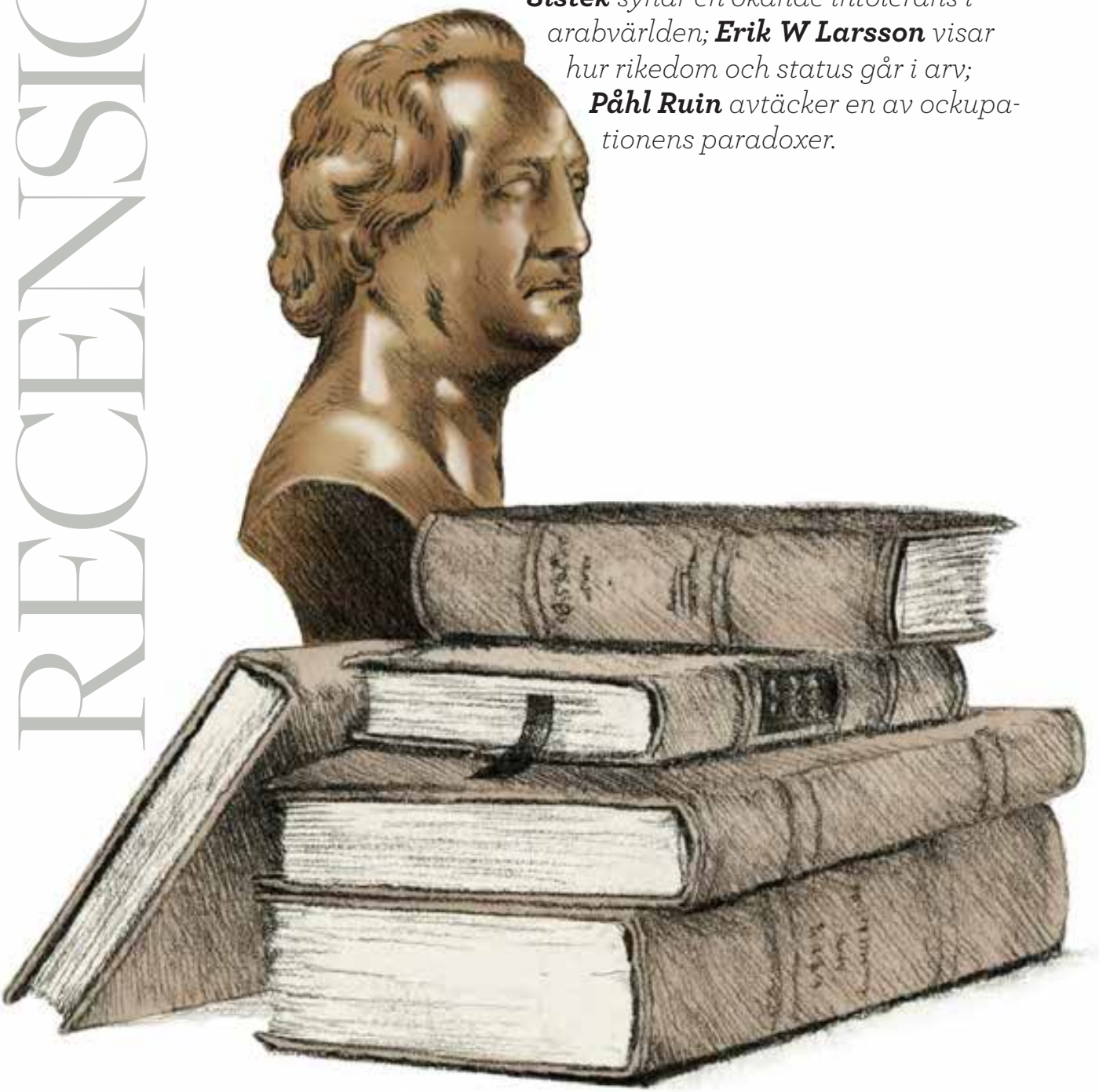

Stad i förändring

De stora städerna genomgår en gentrifiering som innebär att de välbeställda gör det bekvämt för sig i ett renoverat centrum medan övriga förvisas till periferin. Samtidigt, visar Ruth Lötmarker med franska exempel, förändras relationen mellan stad och landsbygd.

SOCIOLOGI

Under tidigt 1970-tal upplevde engelska och amerikanska geografer och sociologer ett behov av att skapa en ny term för att beskriva den förändring som skedde i centrala, före detta arbetarkvarter i London, New York och vissa andra större städer. Den engelska sociologen Ruth Glass som myntade begreppet ”gentrification”, härlett från engelskans ”gentry” i betydelsen herrskapsfolk – en term som även återfinns på franska och som på svenska har blivit ”gentrifiering”.

Termen inbegriper två samverkande faktorer. Nedgångna stadsdelar, tidigare arbetar- och industrikvarter med starkt behov av renovering, erbjöd en möjlighet för ett icke köpstarkt men dynamiskt och kreativt samhällsskikt att till överkomligt pris skaffa bostad. Den samhällsgrupp som åsyftas och som kom att sätta sin prägel på de kvarter där dessa människor flyttade in beskrivs av sociologer som ytterst välutbildad och med förankring i de nya yrken som har växt fram inom data, medier, kultur och kommunikation, det vill säga: den sektor som expanderar samtidigt som industrisektorn krymper i Europa eller förflyttas till låglöneländer. Den insats denna grupp utför för att förbättra bostadsstandarden resulterar i ett högre prisläge för dessa bostäder. Därmed är gentrifieringen igång.

Den skribent som mest utförligt har beskrivit hur denna process har förändrat Paris är Anne Clerval, lärare och forskare i geografi vid universitetet Paris-Est Marne-la-Vallée. Hennes bok *Paris sans le peuple* med underrubriken *La gentrification de la capitale* (Ett Paris utan det enkla folket. Gentrifieringen av huvudstaden) är en väsentligt utbyggd och uppdaterad version av den doktorsavhandling hon har skrivit i ämnet. Dess ambition är att återge hela den moderniseringsprocess som Paris har genomgått från 1800-talet fram till idag.

Boulevard Montmartre: Paris förskönas.
FOTO: GETTY IMAGES

Det första hon noterar är att gentrifieringen började långt senare i Paris än i till exempel London, egentligen först på 1990-talet. Från mitten av 1800-talet fram till mellankrigsperioden var Paris en betydande industristad tack vare inhemska energi- och mineralresurser samt tillgång på kapital, som enligt Clerval främst härrörde från exploateringen av kolonierna. Vapentillverkningen under första världskriget markerade höjdpunkten av denna era. Stadsbilden präglades av en blandning av bostäder, fabriker och verkstäder. Det var ingen idyll. Borgerskapet betraktade arbetarna som en farlig och moraliskt lågtstående samhällsklass med osunda levnadsvanor. De hölls till och med ansvariga för de epidemier som tidvis bröt ut, men dessa berodde främst på de undermåliga bostadsförhållanden som rådde.

Många av dem hade kommit från andra delar av regionen eller från landsbygden. Motsättningarna tog sig uttryck i revolter och gatubarrikader. Uttrycket ”det röda Paris” återkom ofta i skildringar av tiden.

Enligt Clerval var det dessa sanitära brister som togs som förevändning för att genomföra den genomgripande moderniseringen av Paris gatunät, vilken har gett staden dess karakteristiska perspektiv. Det var kejsar Napoleon III som tog initiativet till förskönin av

››

La Défense – City of London utmanas. FOTO: GÖRAN GUSTAFSON / TT NYHETSBYRÅN

staden, och det var baron Eugène Haussmann, stadens prefekt från 1853 till 1870, som svarade för utformningen av projektets finansiering. Han ingick ett för tiden originellt partnerskap med privata byggherrar som uppförde hyresfastigheter, vilka såldes vidare till förmögna personer.

”I den mån Clerval uttrycker någon värdering, ser hon snarast gentrifieringen som en kulturgärning, då den har gett nytt liv åt förfallna kvarter.”

Här finns, menar Clerval, ursprunget till den förnäma borgerliga stadsdelen i västra Paris. Att denna stadsplan samtidigt förvisade arbetarklassen till stadens periferi, löste enligt många ett annat problem. Marxisterna talade om renovering/deportering.

Under senare hälften av 1900-talet började avindustrialiseringen. Clerval tar bilfirman Renault som ett exempel. Den var först helt förknippad med stadsdelen Boulogne-Billancourt, där familjen Renault hade en elegant bostad för att befinna sig i närheten av sin penningstarka kundkrets i västra Paris. Fabriken decentraliserades senare till Mans och idag sker tillverkningen av detta bilmärke på alla kontinenter. Huvudkontoret ligger dock kvar i centrala Paris. Nedläggningen av sådana industriområden markerade slutet på en epok med en organiserad arbetarklass.

Den fortsatta moderniseringen av huvudstaden tog inte fart förrän på 1960-talet. Vichyregimen och även fjärde republiken hade snarast stått skeptiska inför tanken att göra Paris till ett verkligt maktcentrum. Från och med femte republiken med de Gaulle som president, och framförallt med Georges Pompidou som premiärminister och senare president, inleddes däremot en satsning på att göra huvudstaden attraktiv och dynamisk. Som en utmaning mot City of London uppfördes väster om Paris affärskvarteret La Défense, som idag är Paris ekonomiska centrum. För att lösa bostadsfrågan för den arbetskraftsinvandring som ansågs nödvändig, uppfördes höghusområden i kranskommunerna och i vissa av innerstadens tjugo arrondissement.

En av de mer genomgripande förändringarna i stadsbilden skedde på 1970-talet genom förflyttningen av den centrala marknadsplatsen, les Halles, från centrala Paris till Rungis i en av stadens södra förorter. Det tomrum som uppstod i kvarteret blev först en självvald spelplats för vissa undergroundrörelser, vilket, menar Clerval, inverkade menligt på det omgivande kvarterets anseende och dess fastighetspriser. Av detta märks ingenting idag. Området har sanerats. Under jord återfinns Forum des Halles, ett av Paris största affärs-, nöjes- och restaurangcentrum och längs rue Beaubourg ligger det säregna museet för modern konst, Centre Georges Pompidou, som invigdes 1977. På mindre än 15 år har en ruffig stadsdel blivit ett centrum med kontor och eleganta affärer. Hallarnas köpmän och hantverkare har lämnat plats för tjänstemän och kulturarbetare. Enligt Clerval är detta ett tidigt exempel på gentrifiering.

De intilliggande Maraiskvarteren har även de undergått en dubbel förvandling. På 1600-talet var kvarteret en högreståndsmiljö med renässanspalats. På 1700-talet bosatte sig dock aristokrater och det högre borgerskapet i Saint-Germain- och Saint-Honoré-kvarteren, vilket innebar att Marais förföll. Idag sker en varsam renovering. Resultatet är luxuösa bostäder, trendiga restauranger och antikaffärer.

Clervals bok är oerhört innehållsrik och detaljerad. På statistisk grund skildrar den de socioekonomiska förändringar som har skett under senare decennier. Den återger hur gällande hyresreglering, i kraft sedan 1948, gjorde privata byggherrar mer benägna att bygga kontor än hyreshus, något som ändrades först vid mitten av 1980-talet. Behovet av subventionerade bostäder för låginkomsttagare var skriande, vilket till en del berodde på den ökande invandringen från icke-europeiska länder. Den befolkningsgruppen ökade med drygt 10 procent inom Paris innerstad från 1950-talet till början av 1980-talet, till stor del beroende på att anhöriginvandring tilläts 1974. Att tillgodose detta nya behov blev kommunens uppgift.

De människor som Clerval betecknar som den nya borgarklassen ställde specifika krav på sitt boende. Förort var otänkbart, likaså kommunala hyreskaserner. Sökandet koncentrerades på innerstad och områden som hade en potential. Clerval ger tre tydliga exempel: Saint-Antoineområdet, som skär över 11e och 12e arrondissementen, Temple i 10e och 11e arrondissementen och Château Rouge i 18e arrondissementet, områden som fortfarande i början av 1800-talet hade varit lantliga idyller och senare blivit hantverkar- och industrikvarter. Det som kännetecknade bebyggelsen, förutom det slitage som var uppenbart, var öppna gårdar, hög takhöjd, synliga takbjälkar, stora fönsteröppningar och ljusa väggar: lokaler som erbjöd möjligheter till ett individuellt utformat boende i form av rymliga lägenheter, loftgångar och tjusiga verandor. För många konstnärer, skulptörer, fotografer och rammakare var detta idealiska arbetslokaler, centralt belägna i förhållande till kunder, företag och konstgallerier.

Clerval framhåller att det är en ny typ av urbanisering som växer fram. Den konkreta arbetsinsatsen som krävdes skapade

en gemenskap, de val som hade föregått inflyttningen förutsatte en samsyn och en viss värdegemenskap. Clerval noterar de särdrag hon urskiljer hos denna nya borgarklass. Genom sin yrkesverksamhet är dessa människor samhällstillvända, de är öppna för omvärlden och ser det främmande som en källa till inspiration snarare än som ett hot. I det privata drar de sig tillbaka till sina kvarter, som i vissa fall alltmer kommer att likna New Yorks ”gated communities”.

Det är omöjligt att i detalj återge den fortsatta gentrifieringen. Den skulle kunna framställas rent grafiskt. I närheten av en tunnelbanestation eller ett grönområde köps en eller flera förfallna fastigheter upp och renoveras, området ändrar karaktär och blir intressant ur café- och affärsägares synpunkt. Små punkter på en karta växer ut till ett kluster. Det 13e arrondissementet är Paris Chinatown, medan Belleville i nordöstra Paris är en helt kosmopolitisk stadsdel. Processen fortsätter, men har redan idag satt sin prägel på stadsbilden och drivit upp bostadspriserna. Clerval förhåller sig helt neutral till resultatet. Hon ser det som en internationellt och ofrånkomligt storstadsfenomen. I den mån hon uttrycker någon värdering, ser hon snarast gentrifieringen som en kulturgärning, då den har gett nytt liv åt förfallna kvarter, vilka det har funnits många av i denna stad. Till skillnad från London har Paris aldrig härjats av någon stor brand och inte heller utsatts för andra världskrigets bomber.

Alla delar dock inte Clervals svala attityd inför städers förvandling. Debatten har tvärtom under olika skeden varit livlig, antingen det har gällt Lower East Side i New York, norra Southwark i London eller, ur ett svenskt perspektiv, Vasastan eller Söder i Stockholm. Själva processen är alltid svår att observera, eftersom den rör privatpersoner. De som är kritiska till

Paris skönhetslängtande prefekt, baron Haussmann. FOTO: TT NYHETSBYRÅN

Maraiskvarteren – lyxiga återigen. FOTO: HERVÉ CHAMPOLLION / TT NYHETSBYRÅN

fenomenet som sådant ställs oftast inför fait accompli. I Paris är diskussionen fortfarande levande, och den förs i olika tonlägen och med en vokabulär som inte är Clervals. Ett exempel är *La république bobo*, skriven av journalisterna Laure Watrin och Thomas Legrand. De försöker göra det erkänt svåra, att ge en bild inifrån av det som de betraktar som en ny medelklass.

”De människor som Clerval betecknar som den nya borgarklassen ställde specifika krav på sitt boende. Förort var otänkbart, likaså kommunala hyreskaserner.”

Först ordet ”bobo”, som är en förkortning av ”bourgeois-bohèmes”. Det förenar två motstridiga begrepp, där första ledet betecknar en klart definierad samhällsklass och det andra en konstnärlig antikonformistisk rörelse, som går tillbaka till 1800-talet. Oförenliga begrepp, då bohemerna med representanter som Rimbaud, Verlaine och Modigliano förkastade allt som var borgerligt. De borgerliga var de som respekterade moral, religion, konvenansens regler och som visade upp sin ”goda smak”. Bohemen levde från dag till dag, ofta i misär men med den estetiska upplevelsen som mål i livet. Den glidning som skett i ordets betydelse innebär att dagens ”bobos” ser sig mer som borgare än som bohemer, men de är borgare som mer låter sig styras av kulturella än av ekonomiska behov.

Boken bygger på ett otal intervjuer, där det framgår att man kan vara mer eller mindre ”bobo”. Grunddragen innebär dock att man är demokrat, europé, idealist och icke-revolutionär. Man äter biodynamiskt, närodlat och säsongsanpassat. Större delen av sitt bohag har man inhandlat hos Emmaus. Idealiskt är att klara sig utan bil och istället cykla eller åka kommunalt. Vid resor byter man hus eller lägenhet med någon i landet dit man reser, eller också hyr man in sig hos lokalbefolkningen, allt för att få så autentiska intryck som möjligt. Den klassiska kulturen är grunden för att utveckla ett kritiskt tänkande, därför lägger man stor vikt vid valet av skola för barnen. Den kanske bästa definitionen av en ”bobo” är att hen odlar sin trädgård men alltid är uppkopplad mot omvärlden. Politiskt står de snarast till vänster.

Och nästan allt som ”les bobos” själva säger kan vändas mot dem. I ett kapitel med rubriken ”bobo-bashing” ger författarna exempel på den kritik som riktas mot dem. I högerögon bidrar deras fascination för det etniska och det exotiska till att försvaga den nationella identiteten. Via medierna, där de är överrepresenterade, påtvingar de alla andra sina åsikter. När debatten om samkönade äktenskap

››

stormade som mest, hävdade den katolska kyrkan att de som drev frågan var ”les bobos”. Som de oansvariga hedonister de är, offrade de traditioner och familjelycka. Enligt vänstern hyllar de liberalismen, enligt extremvänstern föraktar de det verkliga folket, arbetare och förortsbor, och för Marine Le Pen är ”les Bobos” ärkefienden, de som hellre umgås med invandrare än med hederliga, äkta fransmän. Rent allmänt anklagas de för en viss skenheligheet. De vill rädda planeten men tar gärna flyget till Barcelona över en weekend.

Enligt författarna når paranoian stundom svindlande höjder. Den fråga de ställer är om inte ”les bobos” blivit en tacksam syndabock för olika grupper i ett samhälle där möjligheten till ekonomiskt och politiskt inflytande på nationell nivå minskar och där

PARIS SANS LE PEUPLE
LA GENTRIFICATION DE LA CAPITALE
ANNE CLERVAL
La Découverte 2013

LA RÉPUBLIQUE BOBO
LAURE WATRIN & THOMAS LEGRAND
Stock 2014

LA FRANCE PÉRIPHÉRIQUE
COMMENT ON A SACRIFIÉ LES CLASSES POPULAIRES
CHRISTOPHE GUILLUY
Flammarion 2014

själva familjestrukturen förändras. Watrin och Legrand är själva benägna att se ”les bobos” som en stabiliserande faktor i samhället. Den samfällda kritiken av dem ter sig som en skendebatt. Den irritation de väcker är uttryck för djupt liggande och svåranalyserade orsaker.

Den främsta av dessa orsaker är möjligen den öppenhet inför omvärlden som kännetecknar dem. Som samhällsmedborgare är de helt i samklang med sin tid. I mångas ögon har de därför kommit att symbolisera den förhatliga globaliseringen. Effekterna av globaliseringen studeras oftast med tanke på förhållanden nationer emellan.

Till dem som har närmat sig problemet på ett annat sätt hör den franske geografen Christophe Guilluy. I sin bok *La France périphérique* ställer han frågan om vilka i Frankrike som har blivit globaliseringens vinnare respektive förlorare. Som en första bild frammanar han Frankrike sett ur ett fågelperspektiv: de stora städerna står fram i strålglans, medan stora delar av landsorten befinner sig i en gråzon. Bokens undertitel är *Comment on a sacrifié les classes populaires* (Hur man har offrat det enkla folket). Guilluys tes är att de stora metropolerna med Paris i täten helt lever upp till de krav globaliseringen medför, medan små och medelstora städer och stora delar av landsbygden, vilket representerar 64 procent av befolkningen, har hamnat i slagskugga.

Sedan några decennier tillbaka har de större städerna specialiserat sig, sökt hitta sin nisch i världsekonomin inom forskning, finansiella tjänster, logistik eller turism. De har därför varit dynamiska och skapat arbetstillfällen även under krisåren. Enligt Guilluy svarar fyra regioner – Nord-Pas-de-Calais, Île-de-France med Paris som centrum, Rhône-Alpes och Provence-Alpes-Côte-d'Azur – för mer än halva det mervärde som skapas i Frankrike. Han påpekar också att om man till dessa regioner, som bildar ett inte helt sammanhängande band från nordvästra till sydöstra Frankrike, lägger metropolerna Montpellier, Toulouse, Bordeaux och Nantes, så har man en klar bild av det Frankrike som står för 80 procent av landets bruttonationalprodukt. Resten av Frankrikes yta är det han kallar det perifera Frankrike, som är beroende för sin försörjning av transfereringar från de rikare delarna men som ändå eller kanske just därför känner sig försummade och bortglömda.

Enligt Guilluy är denna tudelning av landet inte uppmärksammad av vare sig politikerna eller medierna. Där är man fortfarande fixerad vid tanken att eventuella tendenser till upplopp eller allmän oro kan komma från de getton som skapats i förorterna till vissa städer. De har inte noterat att i de framgångsrika metropolerna har arbetsmarknaden ljusnat även för etniska minoriteter. En expanderande tjänstesektor sysselsätter personer med skiftande kvalifikationer, och dessutom kan den som har förlorat ett jobb snabbt hitta ett nytt.

Regeringen stod helt oförberedd när Bretagnes jordbrukare i höstas gick ut i massiva protester mot en hotande miljöskatt på transport av deras produkter. Miljöminister Ségolène Royal fick raskt ta tillbaka förslaget. Bretagnarnas kamp mot regeringen vittnade om desperation, men den kunde å andra sidan genomföras eftersom den mobiliserade en enad yrkeskår. Desperationen är lika stor i andra delar av ytterkanternas Frankrike, men där är maktlösheten större. I områden där varsel, personalnedskärningar samt nedläggningar av fabriker, skolor och postkontor blir alltmer vanliga är det uppgivenhet som råder.

Frankrike brukar beskrivas som mångfaldens land. Geografernas och sociologernas bild av landet, från Boboland till verklig glesbygd, är en variant på detta tema. Den hör till de mindre vanliga. Det märkliga, enligt Guilluy, är att ledande politiker inte verkar vara helt förtrogna med denna syn på det land de är satta att styra. Han framhåller att den traditionella motsättningen mellan höger och vänster idag inte har någon giltighet, utom möjligen i ålderssegmentet 60+.

Sociologiskt har väljarkårens struktur förändrats. Efter decennier av ökande prekaritet och massarbetslöshet kan de partier som har burit det politiska ansvaret inte räkna med stöd från dem som blivit offer för den förda politiken. Högerpartiet UMP och det socialistiska partiet, PS, försvarar i stort sett samma ekonomiska modell, en modell som har anpassats till europeiska och globala normer. Extremhögerns Front National kritiserar däremot den modellen. Högerns väljarunderlag utgörs av de välbeställda, de högre tjänstemännen och merparten av landets pensionärer, medan vänstern fångar upp den urbana medelklassen, som endast ser fördelar med globaliseringen, samt statsanställda och pensionärer. Väljarkårens åldrande bidrar till att hålla UMP och PS vid makten.

Guilluy drar slutsatsen att om tendenserna från 2014 års Europaval håller i sig, kommer Front National att vara det parti som i sina led har den största andelen av unga eller medelålders. Om partiet förmår att få procenttalet röstskolkare att minska så har partiet goda framtidsutsikter.

Ruth Lötmarker

USA:s överstepräst

RELIGION

Den som ville komma i kontakt med Billy Graham behövde inte veta adressen. Det räckte med att skriva namnet på ett kuvert, så såg det amerikanska postverket till att det levererades till hans högkvarter. Samma sak med brev som enbart pryddes av ett foto av honom, eller med det som helt enkelt adresserades till ”*God's man. Minnesota*”.

Evangelisten Billy Grahams plats i det moderna USA, från genombrottet 1949 till pensionen 2005, illustreras bäst genom en kombination av anekdoter och statistik. Han fick, under dessa drygt 50 år, över 10 000 brev – per dag. Genom sina väckelsekampanjer talade han direkt till över 200 miljoner människor; troligen fler än någon annan i historien. Han bad vid fyra installationer av amerikanska presidenter, och deltog i ceremonin vid ytterligare fyra. Han kände personligen elva presidenter (samtliga från Truman till George W Bush), var vän med tio av dem (alla utom Truman) och nära vän till fyra (Johnson, Nixon, Reagan, George H W Bush).

Amerikansk religion, kultur och politik löper på ett oskiljaktigt sätt samman i Grahams person. Tre miljoner människor sade sig ha tagit emot Jesus under hans kampanjer. De responderade på ett budskap om att frälsningen var tillgänglig för den som fattade ett viljebeslut att följa Jesus – helt i linje med den amerikanska tron på individens förmåga att forma sitt öde, med andra ord. Och Grahams religiösa inflytande var politisk hårdvaluta: Redan år 1952 skröt han om att han kunde leverera 16 miljoner evangelikala röster i presidentvalet.

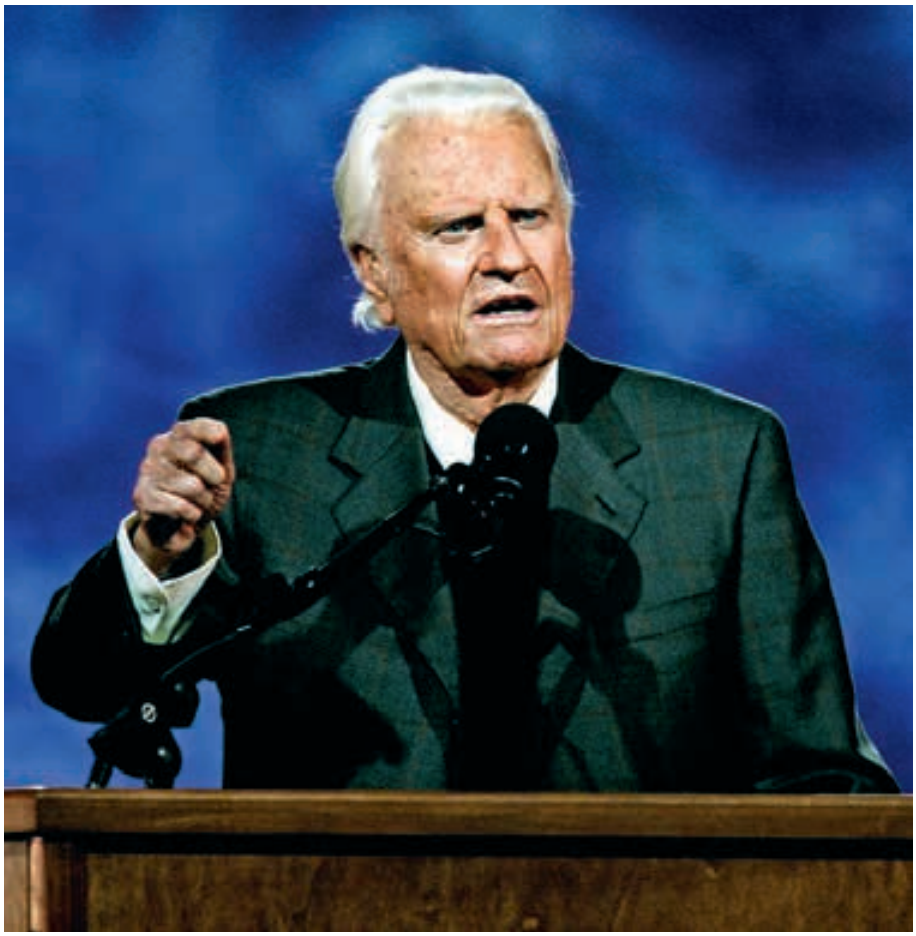

Evangeliet enligt Billy. FOTO: TIMOTHY A. CLARY / TT NYHETBYRÅN

Det är detta som står i fokus i Grant Wackers bok *America's Pastor*. Inte så mycket personen Billy Graham, som symbolen med samma namn – även om det naturligtvis är svårt att skilja mellan de två. Graham formades av och bidrog till att forma det moderna USA, i synnerhet i religiöst hänseende. Han förändrade den evangelikala rörelsen, och ledde den från marginalen mot kulturens centrum och maktens allra innersta boningar. Den fråga som främst sysselsätter Wacker är hur detta var möjligt, och vad det säger om – i tur och ordning – Graham, den evangelikala rörelsen och det moderna USA.

I dessa tider av bibliometrisk hysteri tillhör Wacker den utrotningshotade art bland akademiker som skriver tämligen litet – en bok vart tionde år, ungefär. Kvaliteten är därefter. Wacker är givetvis noggrann med empirin och uppdaterad på den allra senaste forskningen. Men det mest slående är hur klarsynt han är i sina analyser, och vilken möda han lägger ner på behandlingen av språket. Det är tydligt, träffsäkert och ofta underfundigt.

Bokens upplägg är tematiskt och behandlar åtta sidor av Graham som offentlig figur: predikant, ikon, *southener*, entreprenör, arkitekt, pilgrim, pastor och patriark. Men den första frågan är ändå biografisk och kronologisk: Hur blev en medelbegåvad bondpojke från North Carolina den mest berömda och inflytelserika religiösa ledaren i USA under 1900-talet (möjligen tillsammans med pastor Martin Luther King jr)?

Graham växte upp i den reformerta traditionen, som presbyterian och renlärig fundamentalist. F-ordet används inte här, som i dagligt tal, nedsättande, utan som en partibeteckning på den riktning inom protestantismen som motsatte sig modernisering och betonade troheten mot ett antal teologiska ”fundament”. Det var i denna rörelse han utbildades, och rent läromässigt avvek han egentligen aldrig från denna utgångspunkt på något avgörande sätt.

Vad han ändrade handlade om stil, framtoning och betoningar – och det var just så han bidrog till att forma och förändra den amerikanska evangelikala rörelsen. I början av 1900-talet hade den amerikanska protestantismen delats i en fundamentalistisk och en liberal gren. I mitten stod ett antal samfund och tvekade: baptister, metodister och presbyterianer av olika schatteringar. De sympatiserade med fundamentalismens teologiska konservatism, men inte med dess stil, stridslystnad och upptagenhet med vad som

››

USA: ett land med religiös självförståelse. FOTO: CHRIS MCKAY/GETTY IMAGES

uppfattades som dogmatiska detaljer.

I detta mittens rike formades från 1940-talet den moderna evangelikala rörelsen: teologiskt och moraliskt konservativa, men sociologiskt liberala. Trogna bibelordet, men öppna för samtiden och bekväma i kulturen. Huvudsakligen medelklass. Rationella och viljestyrda, inte extatiska och känslosamma som exempelvis pingstvännerna. Billy Graham blev centralgestalt i denna rörelse.

Graham personifierade rörelsens etos. Han var inte lokal pastor, utan resande evangelist. Han höll kampanjer i stora städer världen över – eller *crusades* som de kallades, med en terminologi som vore otänkbar idag. Graham kom på inbjudan, men svarade ja enbart om en majoritet av stadens kyrkor stod bakom den. En ekumenisk, gränsöverskridande hållning som retade hans gamla fundamentalistiska vänner.

Kampanjerna krävde lång och omsorgsfull planering. I de lokala kyrkorna tränades medlemmarna så att de kunde medverka på olika sätt: bjuda med vänner och arbetskamrater, eller hjälpa till på andra sätt under mötena. Staden tapetserades med affischer. Kändisar, nationella och lokala, anlitades för att bistå med musik och personliga vittnesbörd.

Så anlände Graham. Ståtlig, vacker och med en djup, barytonstämma. Predikanten som spelade golf med presidenter, men vars söderdialekt avslöjade att han förblev en man av folket. Dessutom omvittnat ödmjuk, och aldrig fläckad av illasinnade rykten om sexuella eller finansiella skandaler.

Han hade prenumererat på de lokala tidningarna i ett halvår, och började ofta med några lokala referenser. En isbrytare eller två; ofta ett par skämt. Han knöt an till åhörarna, och förde dem sedan vidare till allvarligare ämnen. Nationens moraliska förfall, hotet från kommunismen, rädslan för kärnvapenkrig. Men så hoppet: Guds personliga kärlek, möjligheten att säga ja till Jesus. Mening och sammanhang inom räckhåll för den som ville ta emot.

Mötet slutade med en så kallad frälsningsinbjudan: ”Kom. Vi väntar. Bara kom.” Människor i det stora auditoriet reste sig upp och gick gångarna fram mot estraden. Där möttes de av personliga vägledare som tog dem till ett rum avsides där de bad, samtalade och fick fylla i ett kort som sedan lämnades vidare till en lokal församling.

”Grahams religiösa inflytande var politisk hårdvaluta: Redan år 1952 skröt han om att han kunde leverera 16 miljoner evangelikala röster i presidentvalet.”

En väckelse behövde man enligt Graham både be om och arbeta för. Således använde han oblygt modernitetens resurser i väckelsens tjänst: medier, reklam, massorganisation och byråkrati. Graham var ingen kulturkrigare, utan sökte konsensus. Alla kyrkors medverkan i hans kampanjer, och ett förenklat men klart budskap som lämnade teologiska kontroversfrågor utanför. Han tog gärna draghjälp av sekulära pratshower, där han var en välkommen och uppskattad gäst. Angenäm och rolig, utan att någonsin ge intryck av något annat än att han stod för och själv försökte leva upp till varje millimeter av sitt budskap. (Se till exempel konversationen med Woody Allen, tillgänglig på Youtube.)

Hur fick Graham denna status och ställning i den amerikanska kulturen? Wackers korta svar är att det berodde på hans förmåga att anpassa sig till bredare trender i kulturen och utnyttja dem för sina evangelistiska syften. Han stod mitt i kulturen, kände dess oro och längtan, och kunde adressera dessa. Denna förmåga blir så mycket mer imponerande om man betänker att det krävde personlig förändrlighet över åren, för att förbli relevant från genombrottet år 1949 till den sista kampanjen i New York 2005.

Wackers inträngande analys av amerikansk samtidshistoria väcker vidare frågor. Den som framför allt följer mig under läsningen är: Varför fanns det aldrig en svensk Billy Graham? Metoderna, den evangeliserande kampanjkristendomen, importerades hit och användes av förkunnare som Missionsförbundets Berthil Paulson. Och visst hade 1900-talet sin del av välkända väckelsepredikanter, som Frank Mangs, Sven Lidman och Lewi Pethrus. Men ingen blev som Graham en del av den allmänna, breda kulturen. Ingen prydde, likt honom, tidningarnas förstasidor, skämtade hemtamt med Hagge Geigert, umgicks med politikerna och tillfrågades när ”de religiösa” skulle representeras eller uttala sig i en fråga. Vad säger detta om det moderna Sverige?

Jag tror att tre faktorer är avgörande för skillnaden. Den första och enklaste förklaringen till bristen på en karismatisk representant för kyrkorna i Sverige är att ledartröjan var vikt

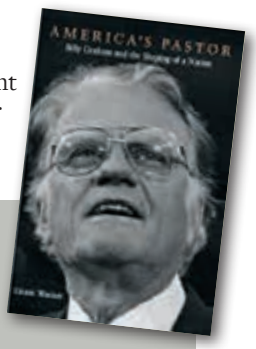

AMERICA'S PASTOR
BILLY GRAHAM AND THE SHAPING OF A NATION
GRANT WACKER
The Belknap Press of Harvard University Press 2014

för en institutionell representant: Svenska kyrkans ärkebiskop. När religionen skulle representera, vid nationella högtider eller tragedier, gick frågan till honom. I USA saknas en officiell religion – men inte behovet av offentliga religiösa representanter. Graham fyllde den luckan.

Avsaknaden av en svensk Billy Graham är en påminnelse om att religion, i synnerhet väckelsekristendom, är kulturellt mer avvikande i Sverige än i USA. USA är ett land med en religiös självförståelse, men utan officiell religion. Det moderna Sverige är raka motsatsen: ett land med sekulär självförståelse men med en officiell religion. Den kombinationen minimerar utrymmet för en karismatisk religiös ledarfigur av Grahams typ.

Det andra är mediestrukturen. Grahams genomslag byggde på av ett effektivt användande av moderna medier. Inte bara 1800-talets kanaler i form av tidningar, böcker och pamfletter, utan 1900-talets: radio och tv. Grahams radioprogram, *Hour of Decision*, startade 1950 och sändes i 150 kanaler. Snart var det ett av landets populäraste program, och följdes av ett tv-program med samma namn. I Sverige, däremot, hade staten monopol på dessa kanaler, och gav begränsat utrymme åt religiösa aktörer. Det gjorde det svårt för frikyrkorna att nå utanför kyrkväggarna och in i de svenska folkhemmen. Pingströrelsen och Lewi Pethrus insåg problemet och försökte kringgå monopolet genom att starta en kanal som sände från piratstationer från båtar på internationellt vatten.

Slutligen blev vägvalet här ett annat. I bokens näst sista kapitel artikulerar Wacker det som är ett underliggande tema i boken som helhet: 1950-talets betydelse för skapandet av det moderna USA. Detta var ett årtionde av nationell samling och identitetsbygge, vilket illustreras bland annat av att man nu officiellt antog ”In God We Trust” som nationalmotto och i bildandet av en rad center för amerikanska studier vid universiteten. Den så kallade amerikanska civilreligionen fick tydligare konturer, och fungerade allt mer som ett nationellt kitt. Men den behövde en överstepräst – och Graham trädde villigt till.

I Sverige, liksom i andra länder i väst, ställs liknande frågor. Vilka var man nu, bortom bondesamhälle och världskrig? Men här blev vägvalet ett annat: uppgörelse med religion, och en nationell identitet byggd kring folkhem och upplyst, sekulärt förnuft. Det bröts, bändes och debatterades, men en annan sida segrade till slut och fick definiera det moderna Sverige.

USA fick Billy Graham, medan vi fick Herbert Tingsten.

Joel Halldorf

National Security Agency: kunskap är makt. FOTO: HANDOUT / NYHETSBYRÅN

Stat i staten

POLITIK

När Berlinmuren föll var det många som undrade vart alla arbetslösa spioner skulle ta vägen. Det var när Francis Fukuyama i Hegels efterföljd talade om historiens slut och Bill Clinton i segeryran drog igång en expansiv utrikespolitik som med tiden skulle visa sig svår att fullfölja. George Bush jr och Tony Blair gick in för att utveckla och intensifiera den med alltmer katastrofala resultat. Det som väntades bli en ny politisk guldålder blev åtminstone bra för säkerhets- och underrättelseorganisationer med tillhörande branscher.

Platon, som förespråkade ett aristokratiskt styre i sin idealstat, ville överlämna maktutövningen till de så kallade väktarna. Men det var nödvändigt, menade han, att utbilda dessa väktare till filosofer. Soldaterna måste förbli de ”fullkomliga” väktarnas underordnade medhjälpare. Och denna övertygelse om det nödvändiga i att hålla ett vakande öga på krigarkasten delades av president Eisenhower, som visste en hel del om sina forna kolleger och som varnade för såväl det militärindustriella komplexet som diverse andra avarter. Men då var det redan för sent. Hans företrädare, Harry Truman, hade släppt alla dessa farliga krafter lösa.

Det brukar påstås att USA saknade en underrättelsetjänst före sitt inträde i andra världskriget (”gentlemän läser inte varandras brev”), men det har jag fortfarande svårt att tro på. OSS fortsatte i alla fall att växa efter kriget, och enligt Michael J Glennon har USA idag hela 46 mer eller mindre hemliga säkerhets- och underrättelseorgan. Hans nyutkomna bok *National Security and Double Government* håller sig till dagens verklighet; den historiska referens som han föredrar är varken Hobbes eller Hume, utan den brittiske journalisten Walter Bagehot, som grundade *The Economist* i mitten av 1800-talet och som tidningen har hedrat genom att uppkalla en stående spalt efter honom.

Bagehot levde på den brittiska imperialismens storhetstid, och hans verklighetssyn präglades av dess identitetsproblem. För Bagehot fanns det en stat som uppehöll skenet av en konstitutionell monarki och höll återkommande val som gjorde det möjligt för Gladstone och Disraeli att växla vid makten och hålla okunniga väljare nöjda. En annan stat utgjordes av dem som verkligen styrde – och det enligt Bagehot med rätta – en ämbetsmannaelit som hade kunskaperna, insikterna och kontakterna som behövdes för att hålla samman staten. Ju diskretare de utövade sin makt, desto bättre. Tänk *Javisst, herr minister* men på fullaste allvar.

Här ser Glennon en användbar parallell till den säkerhetspolitiska elit som styr USA:s utrikespolitik. ”Trumaniterna” har expertisen och kontinuiteten, och framför allt sekretessen. Mot sådana trumfkort har ”madisonianerna” inte mycket att sätta emot. Den amerikanska konstitutionen – nyligen beskriven i statsvetaren Danielle Allens läsvärda *Our Declaration. A Reading of the Declaration of Independence in Defense of Equality*, vilar på en tredelning av makten som i stor utsträckning har hämtats från brittiska förebilder, men som fick en lokal och mer tidsenlig förankring av framför allt James Madison. Tanken var att

››

NATIONAL SECURITY AND DOUBLE GOVERNMENT
MICHAEL J GLENNON
Oxford University Press 2015

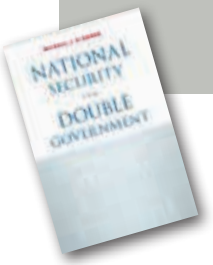

varken presidenten, kongressen eller domstolarna skulle styra landet, utan att de gemensamt och i konkurrens med varandra skulle åstadkomma ett mer balanserat resultat.

Glennon visar att Bagehot ”fick rätt”. En hemlig elit styr landet, eller åtminstone dess utrikespolitik, genom en expertroll som skyddas av ett utstuderat hemlighetsmakeri. Denna elit begränsar presidentens makt – ingen president sätter sig gärna emot ett enigt nationellt säkerhetsråd eller en rekommendation från underrättelsetjänsterna som inte medger några reella handlingsalternativ. Den kontrollerar kongressen, vars medlemmar inte har så många andra källor att vända sig till ifråga om utrikespolitik och som har tusen andra frågor att vara någorlunda insatta i, och som framför allt har ett allt överskuggande intresse: att bli omvalda. Den har ett omfattande inflytande på domstolsväsendet, eftersom domartjänsterna på alla nivåer rekryteras bland människor som har tjänstgjort i andra delar av statsapparaten, ofta i nära samverkan med just säkerhets- och underrättelseorganen. Detta gäller inte minst medlemmarna i den nuvarande högsta domstolen.

”Trumaniterna” visar ett flockbeteende som kan påminna om nationalekonomernas: det är sällan nyttigt att gå emot den i de egna leden förhärskande opinionen, fast dess upphovsmän sällan identifieras inför omvärlden; eller just därför. Sekretessen gör det lätt att dölja personligt ansvar. Den lösliga organisationen gör det ännu viktigare att eftersträva sammanhållning. Deras förkärlek för militära aktioner (tidvis större än de professionella militärernas) förklaras enligt Glennon av att de är de civilister som har exklusiv tillgång till militärt underrättelsematerial. De utgör en elit, men erfarenheterna från Mellanöstern och Centralasien tyder inte på att deras omdöme skulle vara bättre än någon annans.

Genom att läsa den här boken förstår man varför det fortfarande finns ett hundratal fångar i Guantánamo utan rannsakning och dom, varför ingen har ställts inför rätta för den tortyr som notoriskt bedrivits i åratal trots att kongressen enligt egen uppgift inte fick veta något förrän förra året, och varför amerikanska domstolar systematiskt avslår framställningar om publicering av omständigheterna kring diverse olika militära fadäser. Glennon är inte ute efter att ställa USA vid skampålen, utan vill belysa ett problem. Han är en respekterad samhällsvetare, och boken har fått beröm av tungviktare som Leslie Gelb och John J Mearsheimer. Referenser till offentliga källor upptar halva boken, som dessutom har ett utmärkt sak- och personregister.

Glennon diskuterar alternativa förklaringar till Washingtons handlingssätt i utrikesfrågor. Han är inte imponerad av antagandet att utrikespolitik bara är ”one damn thing after another”, som bedöms och behandlas på rationella grunder. Inte heller accepterar han att ”trumaniterna” skulle utgöra en institution som har utvecklat ett specifikt beteende hos sina medlemmar. De utgör ett lösare nätverk, de har inga ledare, ingen bestämd hierarki eller ens arbetsfördelning, och om något element i nätverket inte fungerar kan andra delar rycka in.

Författaren är inte optimistisk om möjligheterna att komma till rätta med problemet. ”Trumaniternas” skicklighet ligger i att operera kortsiktigt, men deras vägval får långvariga effekter som inte kan göras ogjorda. Lösningar på de stora världsproblemen kräver debatt och demokrati. Barack Obama är kanske den samtida amerikanska president som bäst har bedömt USAs nya ställning i världen. Men han har haft svårt att omsätta insikterna i handling. På ekonomins område har han haft hjälp av Federal Reserve mot en handlingsförlamad kongress. En liberal ekonomisk elit har i Bagehots anda lett USA ur stagnationen, men priset är högt och effekten kortvarig. De nödvändiga ekonomiska reformer som kan garantera stabilitet, social sammanhållning och kontinuitet över generationsgränserna förutsätter att Madisons institutioner återigen kan verka som det var tänkt.

”En hemlig elit styr landet, eller åtminstone dess utrikespolitik, genom en expertroll som skyddas av ett utstuderat hemlighetsmakeri.”

Inte bara Ryssland lever åter i den stora oredans tid; också i väst tycks många längta tillbaka till kalla kriget då två supermakter höll ordning på sina skyddslingar. USA är inte det enda land som har fått problem med sina militärindustriella och civilmilitära komplex. Istället för att skaffa sig en egen säkerhetspolitik har Europeiska unionen nöjt sig med att fortsätta under Natos färla, trots att följsamheten redan har lett till farliga misslyckanden i en del av världen som ligger närmare Europa än USA.

En rad europeiska klientstater medverkade genom så kallade *extraordinary renditions* till att misstänkta fiender till USA torterades. Den svenska staten betalade skadestånd till två bortrövade egyptier, men ingen svensk ansvarig har dömts eller ens åtalats. Bilden tycks vara densamma i andra delar av EU. Samtidigt som den senaste svenska regeringen på egen hand skrev ett värdlandsavtal med Nato undertecknade dess spanska kolleger ett avtal som gör flygbasen i Moron till bas för ett par tusen amerikanska marinsoldaters operationer i Afrika och Mellanöstern. Vad är skyddet värt, och vilka är riskerna?

Svenska parlamentariker och jurister är

Guantánamo: fortfarande kvar. FOTO: WIKIPEDIA

rimligen utsatta för samma slags intressekonflikter som sina amerikanska motsvarigheter. Tyngdpunkten i vår säkerhetspolitik har förskjutits från UD till försvarsdepartementet. Must och Foa har betydligt större resurser att ägna åt säkerhetspolitiska analyser, men det betyder inte nödvändigtvis att de blir bättre. UD avskaffade redan på 1980-talet sin politiska avdelning och miste därmed en viktig del av sitt institutionella kunnande.

Finanskrisen har fått förödande verkningar på samhällena på ömse sidor av Atlanten, och dess orsaker är inte undanröjda. I en tid då transatlantisk sammanhållning – politisk och ekonomisk snarare än militär – är av nöden, är varken Europa eller USA särskilt väl rustade. Framförallt USA, men också delar av Europa, har en överdimensionerad vapenindustri som inte löser deras säkerhetsproblem men som istället skapar en del nya. Flera år före 11 september gjorde Hollywood en film om ett sådant angrepp på New York. Vid ett seminarium i Harvard på 1990-talet hörde jag en ”trumanit” tala om nya säkerhetshot: ”Titta på Hollywoodfilmerna”, sade han. Men där finns inga andra lösningar att hämta än heroiska ingripanden.

Moisés Naíms bok *The End of Power* (se recension i *Axess* nr 6/2013) blev med rätta uppmärksammad av samhällsvetare i hela världen redan innan Amazon satte den högst på listan över facklitteratur. Maktstrukturer och ledare på alla områden och i alla länder har förlorat makt utan att någon annan har fått mera makt. På den internationella politikens område betyder det att många spelare har fått ”nuisance value” och att ingen kan styra och ställa på egen hand. Putins Ryssland är svagt, även om det kan ställa till med stora problem för svaga grannar som Ukraina och Georgien. Inkomstskillnaderna växer snabbt, inte bara i de gamla industriländerna, och den rikaste procenten har mycket mer pengar än Ford och Rockefeller, men dessa rikemäns makt har inte vuxit för den skull.

Betyder mindre makt för den ene större frihet för den andre? Fenomenet kan beskrivas som ett framsteg för demokratin, och kanske kan det leda till förändringar i partisystemen. Opinionsrörelser får större genomslag än någonsin, men deras varaktighet blir allt kortare. Platon var ingen vän av demokrati, och hans tes som säger att den gärna urartar i tyranni bekräftas idag i Venezuela och Nicaragua, samtidigt som den bekämpas på gammaldags maner i Egypten och Thailand. Och för de flesta amerikanska väljare är de problem som Glennon beskriver okända och/eller irrelevanta.

Peter Landelius

Kommunarderna raserar kolonnen på Place Vendôme. FOTO: TT NYHETSBYRÅN

Paris eget blodbad

HISTORIA

Det sägs att fyra historiska trauman har lagt grunden till det moderna Frankrike: revolutionen 1789, Pariskommunen 1871, etablerandet av Vichyregimen 1940 och studentupproret i maj 1968. Kvartettens epokgörande avtryck på det förflutnas krokiga tidslinje kan förstås diskuteras. Men en oavbruten ström av böcker vittnar om att händelserna fortfarande upplevs som angelägna och utgör referenspunkter. Historikern John Merrimans nya bok om Pariskommunen 1871 hör till de senaste i raden.

Under 1800-talet spelade Paris en ledande roll i Frankrikes snabbt växande ekonomi. Men staden präglades också av stora sociala kontraster och motsättningar. Medan de fattiga levde under miserabla förhållanden i överbefolkade distrikt, fanns dyra restauranger och breda boulevarder för de rika. Samtidigt fördubblades Paris befolkning under perioden 1815–1870. En miljon blev två, varav en fjärdedel klassificerades som fattiga och utblottade.

I samband med förlusten i kriget mot Preussen och dess allierade tidigt 1871 bildades tredje republiken med monarkister och konservativa i spetsen för nationalförsamlingen. De preussiska trupperna hade emellertid knappt hunnit lämna Paris förrän församlingen genomförde lagar som upprörde krigströtta och radikala republikaner, såväl hantverkare som arbetare. I den socialt oroliga huvudstaden hade många hoppats på att nederlaget skulle leda till ett systemskifte och tog därför saken i egna händer. I mitten av mars utropades Pariskommunen och Nationalförsamlingen flydde med sina anhängare till Versailles. Revolutionen blev emellertid en kortvarig historia och krossades knappt två och en halv månad senare.

Pariskommunen var inte ideologiskt homogen. Anarkisterna motsatte sig varje form för organisation, medan andra förespråkade ett auktoritärt politiskt system. Socialisterna önskade att arbetarna skulle få inflytande över produktionen, men majoriteten accepterade idén om privat ägande. Det var, enligt Merriman, således inte ekonomiska teorier eller socialism, som utgjorde en gemensam plattform för revolutionärerna eller de så kallade kommunarderna, utan snarare antiklerikalism. Sekularisering prioriterades högt och kyrkan skulle skiljas från staten.

De nya makthavarna genomförde reformer för att förbättra usla arbetsförhållanden. Skattelättnader infördes, grunden lades till ett socialvårdssystem och arbetare fick rätt att ta över fabriker

››

vars ägare flytt. Merriman betonar också Pariskommunens emancipatoriska betydelse för kvinnorna, som deltog aktivt i striderna på barrikaderna och ställde krav på jämställdhet.

Upproret handlade emellertid inte bara om konkret politik, utan också om symboler. Kommunarderna lade ned mycket energi på att förstöra den gamla regimens byggnader och monument, som stod för orättvisa och förtryck. Demoleringen av kolonnen på Place Vendôme framstår kanske som den mest spektakulära aktionen.

Medan Pariskommunen genomförde reformer, sjöng revolutionära sånger och rev monument, mobiliserade regimen i Versailles. När angreppet på huvudstaden inleddes i slutet av maj, kunde det bara gå på ett sätt. Mot Versaillesarmén 130 000 soldater stod kommunardernas och Nationalgardets omkring 17 000. Varken barrikader på gator och torg eller krypskyttar på hustak och i fönster räckte till för att stoppa arméns framfart och inom en vecka var revolutionen över.

Versaillesarméns framfart var brutal och skoningslös. Tillfångatagna sköts oftast utan rannsakan och avrättningar på öppen gatan hörde till vanligheterna. Även kommunarder som överlämnade sig villkorslöst och utan vapen i hand arkebuserades. Summariska och organiserade likvideringar blev rutin. I Luxembourgträdgården avrättades närmare 3 000 personer. Officerarna tycks inte varit särskilt intresserade av rättsliga procedurer och krigsrätt.

Ledarna för den franska armén gjorde inget för att stoppa blodbadet. Efter segern tvangs närmare 40 000 fångar marschera till Versailles. De som inte orkade, likviderades på plats, andra när de väl kommit fram. Siffrorna är osäkra, men enligt Merrimans bedömningar avrättades sammanlagt närmare 20 000 personer utan egentlig rättegång. Betydligt högre siffror har dock nämnts. Även Pariskommunen sköt fångar, däribland ärkebiskopen. Det handlade dock om ett fåtal i jämförelse med motståndarnas våldsamma härjningar.

Barrikader på Paris gator, mars 1871. FOTO: NYHETSBYRÅN

”Kommunarderna lade ned mycket energi på att förstöra den gamla regimens byggnader och monument, som stod för orättvisa och förtryck.”

Merriman är kanske inte riktigt opartisk i sammanhanget. Illdåden riktade mot Pariskommunen beskrivs som reaktionär terror, medan kommunardernas avrättningar tolkas som svar på provokationer eller omdömeslösa försök till självförsvar. Franska arméns hänsynslöshet förklarar författaren bland annat med att officerarna hade förödmjukats i kriget mot Preussen och verkade vilja ta ut sin hämnd mot Pariskommunen. Vidare hade soldaterna blivit indoktrinerade med budskapet att revoltörerna var kriminella, vilket mer eller mindre legitimerade avrättningarna.

Frågan är emellertid om brutaliteten på Paris gator inte också måste ses i perspektivet av koloniala tankefigurer. Inom franska armén likställdes kommunarder med så kallade barbarer. De beskrevs som vildar, tatuerade i rött och med ring i näsan. Vidare jämfördes de med Nordafrikanska araber, som Frankrike hade förtryckt i årtionden.

Merriman beskriver ingående ledande gestalter i Pariskommunen. I detalj får vi följa striderna, dag för dag, ibland timme för timme. Avrättningar och blodbad berättas från gatunivå. Närvarokänslan blir stark och de agerande levande. Mängden av enskildheter och detaljer skapar tillika verklighetskänsla och realism, något som i sin tur ger författaren auktoritet. Läsaren övertygas om att han kan sitt material. Samtidigt är frågan vad vi ska med alla dessa detaljer till.

Segerherrarnas berättelser dominerade helt åren efter Pariskommunen fall. Men ganska snart ändrade den officiella minneskulturen färdriktning. Redan 1880 började besökare på kyrkogården Père Lachaise lämna kransar och blommor vid muren, där ett stort antal kommunarder hade avrättats. Närmare 20 år senare restes en minnesplatta och efter ytterligare några decennier betraktades Pariskommunen som startpunkten för den franska välfärdsstaten. På 50 år förvandlades kommunarderna från kriminella och revoltörer till grundare av det moderna Frankrike. Numera har muren status som historiskt monument.

Det förflutna verkar i nuet, men inte nödvändigtvis på samma sätt som det gjorde under gårdagen. Manifestationerna och firandet av Pariskommunen var som intensivast i maj 1968 och på den efterföljande hundradeårsdagen, då årtalet 1871 fick ikonisk ljuskraft. Kommunarderna hyllades och deras kamp på Paris gator blev symbol för vanligt folks kamp för frihet. Men minneskulturen följer tidsandans politiska konjunkturer. Idag är det i mindre grad kampen för frihet som öppnar associationsbanor. Enligt Merriman bidrog våldet och brutaliteten 1871 till att frigöra 1900-talets demoner. Det är således också de illdåd och det övervåld en modern stat är kapabel att utföra som ekar i vår tid.

Kim Salomon

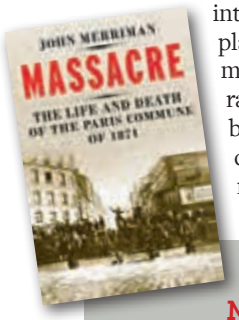

MASSACRE
THE LIFE AND DEATH OF THE PARIS COMMUNE OF 1871
JOHN MERRIMAN
Yale University Press 2014

Pappa Bushs sista födelsedagshopp?
FOTO: GETTY IMAGES

Far är rar

Den gode Bush – och den onde. Den diplomatiske gentlemannapresidenten och hans arrogante krigshetsare till äldste son.

Det är den gängse bilden av de två presidenter som delar efternamn men inte så mycket mer, enligt samma populära slutsats. President nummer 41 – George Herbert Walker – och 43 – George W, för Walker – som upprepade den bedrift som bara politikerfamiljen Adams stått för tidigare i den amerikanska historien: att far och son båda har valts till landets – och världens – högsta ämbete.

John Adams var USAs andre president och dess förste vicepresident; landets sjätte president var hans son, John Quincy Adams. Däremellan kom bland annat plantageägaren och diplomaten Thomas Jefferson. Mellan Bush 41 och 43 valdes en annan Jefferson – William Jefferson Clinton. Och båda Busharna, både George H W och George W, efterträddes av företrädare för en yngre generation som bars fram på budskap om hopp och förändring.

Inte ens den mest kreative filmproducent hade väl, noterar George W i sin bok *41. A Portrait of My Father*, kommit på något så slagfärdigt som att döpa utmanarens hemstad till Hope – den lilla ort i Arkansas som Bill Clinton kommer från.

Bush den äldre slog dessutom ytterligare ett historiskt rekord när han valdes till president efter åtta år som Ronald Reagans vicepresident. Det hade bara USA:s åttonde president, Martin Van Buren, tidigare lyckats med, efter två perioder som vicepresident under Andrew Jackson.

Men George H W Bush beviljades bara en period i Vita huset av väljarna, innan mannen från Hope flyttade in på 1600 Pennsylvania Avenue. Hans son, som ofta beskrivs som en rätt misslyckad figur utan folkligt stöd, omvaldes däremot till ämbetet 2004.

Familjen Bush upptar således en ansenlig bit av USA:s presidenthistoria, med sina sammanlagt tolv år i Vita huset och åtta år i vicepresidentresidenset, the Naval Observatory. Och mer kan det bli, för nu ligger andre sonen, den tidigare Floridaguvernören Jeb – John Ellis Bush – i startgroparna för att köra igång sin presidentkandidatur inför valet 2016.

Den mer konservative Jeb antogs för övrigt utgöra det mest uppenbara presidentmaterialet i familjen efter pappa Bush, snarare än George W, men storebror hann alltså före.

Måhända blir det alltså ännu en omgång av Bush mot Clinton, om Hillary Clinton tar hem den demokratiska ››

kandidaturen, som så många utgår från att hon ska göra. Men det gjorde man å andra sidan också 2008, när hon blev snuvad på konfekten av en tämligen okänd och oerfaren senator från Illinois.

Och de som inte nöjer sig med det scenariot har höga förhoppningar för Jebs äldste son, den latinofagre George P. Honom stiftade amerikanska folket för första gången bekantskap med som tonårig talare vid det republikanska partiets konvent i New Orleans 1988, när farfar nominerades som partiets presidentkandidat och sonsonen höll ett bejublat anförande, med det avslutande utropet: ”Viva Bush!”

Så det är en stor familj med täta band som har flyttat in i och ut ur Vita huset några gånger. Bilden av Bush den äldre i sonens biografi är den av en varmt älskad far, make, svärfar, farfar och morfar som med sitt flitiga brevskrivande och telefonerande, och med den formidabla och vasstungade Barbara vid sin sida, har hållit ihop hela gänget.

Vid ovan nämnda partikonvent stod nästa generation av familjen för nomineringen av fadern från var sin delstat: George W från Texas, Jeb från Florida, Neil från Colorado, Marvin från Virginia och enda kvarvarande dottern, Doro – Dorothy efter farmor Bush – från Maine. Den första dottern, Robin, avled av leukemi 1953, bara fyra år gammal.

41 själv har nu rundat de 90, vilket till familjens förskräckelse firades med ännu ett fallskärmshopp; det är så George H W Bush har markerat alla sina större födelsedagar de senaste decennierna.

Men denna gång lär ha varit den sista, för att den tidigare presidenten inte är längre är vid full vigör framgår mellan raderna i sonens bok om sin far. Numera sitter den tidigare så aktive, närmast överenergiske, presidenten i rullstol, med minnesproblem som antyds på bokens sidor; emellanåt övertydligt, när George W skriver om sin far i imperfektum.

Att drabbas av demens är förstås inget ovanligt för en 90-åring, men i detta fall är det lite extra sorgligt; som läsare önskar man att George H W hade kunnat läsa den bok som sonen så ömsint har författat om hans långa och omväxlande liv.

För den yngre presidenten Bush, som gärna avfärdas av sina politiska motståndare och belackare som en primitiv cowboy, knappast ens läskunnig, har återigen visat att han tvärtemot mångas förväntningar är en synnerligen kompetent författare. *41* är en rakt igenom trivsam upplevelse, också rent språkligt och stilistiskt.

41
A PORTRAIT OF MY FATHER
GEORGE W BUSH
Crown 2014

Det ville också till att sonen skrev, för själv har pappa Bush ju inte följt det vanliga mönstret för avgångna presidenter genom att publicera sina memoarer. Han gav i och för sig ut boken *A World Transformed* 1998 tillsammans med Bent Scowcroft, men det var mer en analys av de dramatiska utrikespolitiska skeendena under hans år i Vita huset. Inte heller brevsamlingen *All the Best, George Bush* året därpå lever upp till kraven på en memoarbok.

Äldste sonens verk handlar för all del också en hel del om författaren själv, och om de lärdomar och intryck som W inhämtade under faderns presidenttid, trots att de båda verkade under två tidsperioder som knappast kunde ha varit mer olika.

”Kalla krigets slut, det delade Europas återförening och Sovjetunionens kollaps – det var en optimismens, förväntningarnas och demokratins glada tidevarv.”

Bush senior var president under fyra år, 1989–1993, när den internationella kartan helt ritades om, murar raserades både bokstavligen och bildligt, och imperier och fiender försvann närapå över en natt. Kalla krigets slut, det delade Europas återförening och Sovjetunionens kollaps – det var en optimismens, förväntningarnas och demokratins glada tidevarv.

Och det var en tid som klippt och skuren för George H W Bush, den personliga diplomatins okrönte mästare, med åratal av internationell erfarenhet i bagaget; presidentåren följde på en räcka utrikespolitiskt viktiga poster, däribland som CIA-chef, USA:s representant i Kina, och FN-ambassadör.

Sonen fick även han verka i en tid när byggnader rasade: men det var på hemmaplan, med World Trade Center i New York och en bit av Pentagon under attackerna den 11 september 2001. Där faderns tid i Vita huset var en era av emellanåt omotiverad internationell optimism – historien hade då sannerligen inte kommit till sitt slut – konfronterades sonen och västvärlden av ett nytt och globalt hot från den islamistiska terrorismen.

En gemensam fiende hade de dock i Saddam Hussein, som oprovocerat invaderade Kuwait i augusti 1990. I januari året därpå hade president Bush samlat ihop en internationell koalition av allierade stater som under 100 dagars krig befriade det lilla oljeriket från irakisk ockupation. Men de allierade styrkorna gjorde halt utanför Bagdad och Saddam levde kvar, till fortsatt förtret för Bush 43.

Efter Kuwaitkriget nådde George H W Bush toppnoteringar på 90 procents popularitet bland amerikanerna; en siffra som sonen upprepade efter 11 september. På hemmaplan väntade emellertid stora problem, med en ekonomisk recession som tvingade presidenten att överge löftet från installationstalet om ”no new taxes”, med stor förbittring bland de ideologiskt mer ortodoxa partivännerna som följd.

Under valkampanjen 1992 tvingades Bush senior dessutom in i ett tvåfrontskrig när den egensinnige biljonären Ross Perot utmanade den sittande presidenten. Perot fick till slut 19 procent av väljarna, och, menar presidenten själv, berövade honom därmed förmodligen hans omval.

På den andra fronten proklamerade den demokratiske utmanaren, Bill Clinton, att det nu handlade om ”the economy, stupid”. Vid sidan av den unge saxofonspelande charmören från Södern hade inte Bush mycket att sätta emot, inte när det amerikanska folket uppenbarligen önskade ett generationsbyte på presidentposten.

För oss som har följt familjen Bush under årens lopp bidrar kapitlet om valförlusten 1992 med ny information, för aldrig tidigare har det framgått hur hårt presidenten tog sitt nederlag. Utåt var han sitt vanliga vänliga jag, köpte nya fiskeredskap till båtturerna vid sitt kära Walker’s Point i Maine, och verkade ha tagit förlusten med visst jämnmod.

Fast om han inte hade förlorat 1992 hade sönerna förmodligen, enligt George W, inte ställt upp i guvernörsvalen i Texas och Florida. För pappa Bush innebar de framgångarna en hel del plåster på såren – för att inte tala om George W:s presidentseger 2000.

Direkt efter installationsparaden i januari året efter sammanstrålade de båda presidenterna i Ovala rummet; en oförglömlig stund för far och son Bush. Kanske familjen återkommer dit efter valet i november nästa år. Men då lär det nog tyvärr bli utan George H W Bush – USA:s 41:e president, och ”världens bästa pappa”.

Ann-Sofie Dahl

Richard Nixon: ensam om att tvingas avgå.

FOTO: CHARLES TASNADI/TT NYHETSBYRÅN

Råkultur

HISTORIA

Tidigt på morgonen den 17 juni, 1972, greps fem inbrottstjuvar i det demokratiska partiets högkvarter i Watergatekomplexet i Washington. Männen, iklädda mörka kostymer och gummihandskar, stod just i begrepp att installera avlyssningsapparatur och stjäla dokument när polisen anlände. Nästa dag kunde Washington Post avslöja att en av tjuvarna uppbar lön från president Richard M Nixons omvalskommitté. Incidenten inledde ett händelseförlopp som i grunden skakade om det amerikanska etablissemanget och ledde till att Nixon två år senare, som förste och hittills ende sittande president, tvingades avgå. Vid det laget stod det klart att Vita huset hade försökt orkestrera en mörkläggning av inbrottet – otvetydiga bevis finns på de bandinspelningar från Ovala rummet som presidenten själv hade givit order om.

Forskare har under de senaste 40 åren producerat åtskilliga hyllmeter om Watergate-affären. Men motiven bakom Nixons agerande har förblivit dåligt utredda. Trots omfattande efterforskningar finns det fortfarande inga belägg för att presidenten själv beställde eller i förväg kände till inbrottet. Varför riskerade han då sin politiska framtid genom att beordra sina rådgivare att obstruera utredningen? Upprepade försök att rehabilitera Nixon har byggt på argumentet att presidentens verkliga brott inskränkte sig till mörkläggningen. Ken Hughes – verksam vid Miller Center of Public Affairs, ett forskningsinstitut kopplat till University of Virginia – punkterar effektivt den myten. Hans noggrant underbyggda bok *Chasing Shadows* bygger i viktiga delar på de nyligen tillgängliggjorda bandinspelningarna från Ovala rummet under Johnson- och Nixonåren. Genom att belysa kopplingarna mellan Watergate och händelser under 1968 års kaotiska presidentvalskampanj lyckas Hughes visa att Nixon lade grunden till sitt fall redan innan han hade vunnit presidentvalet. Watergate var en del av en omfattande kriminell verksamhet, styrd från Vita huset, som ytterst syftade till att undanröja bevis för presidentens försök att sabotera fredsförhandlingarna med Nordvietnam.

Vad var då kopplingen mellan Watergate och kriget i Vietnam? Samma dag som Lyndon Johnson oväntat aviserade sitt beslut att inte ställa upp för omval, tillkännagav han också avsikten att avblåsa det massiva bombkriget i Nordvietnam i syfte att få igång seriösa fredssamtal. Villkoren var att Hanoi respekterade den demilitariserade zonen och upphörde med beskjutningen av sydvietnamesiska städer. Johnsons initiativ kom att dominera presidentvalskampanjen under sommaren och hösten 1968. Officiellt stödde Nixon Vita husets linje, men han oroade sig samtidigt för att förhandlingar skulle ena det splittrade demokratiska partiet och blåsa nytt liv i den sittande vicepresidenten Hubert Humphreys kampanj. Denne låg visserligen efter i opinionsmätningarna, men utsikten om fred i Vietnam kunde snabbt ändra förutsättningarna.

Genom sin kampanjchef John Mitchell etablerade Nixon kontakt med Anna Chan Chennault, en kinesisk-amerikansk aktivist och viktig kugge i den så kallade Kinalobbyn – en löst organiserad gruppering av konservativa politiker

››

”Hughes visar övertygande att Rörmokarnas aktiviteter sprang ur presidentens oro över att kontakterna med Chennault skulle komma i ljuset.”

och publicister som anklagade det demokratiska partiet för att ha förlorat Kina till kommunisterna. Chennault fungerade som en länk till den sydvietnamesiske ambassadören Bui Diem, som i sin tur kommunicerade med Saigon. Via denna kanal uppmanade Nixon den sydvietnamesiska ledningen med president Nguyen Van Thieu i spetsen att avvisa Johnsons fredstrevare. I gengäld lovade den republikanske presidentkandidaten bättre förhandlingsvillkor när han själv väl hade installerat sig i Vita huset.

Hughes betonar att Nixonlägrets intrigerande inte nödvändigtvis låg till grund för den sydvietnamesiska regeringens beslut att bojkotta fredssamtalen. Det är möjligt, men inte säkert, resonerar Hughes, att Nixons trevare via Chennault bidrog till att förlänga kriget. Vad *Chasing Shadows* däremot tydligt visar är att den republikanske kandidaten gjorde allt han kunde för att underminera utsikterna till fred – och att han gjorde det för personlig vinning. Senare Nixonapologeter har ofta framhållit presidentens avgörande roll i att avsluta Vietnamkriget. Vad Hughes lyckas visa är att Nixon i själva verket arbetade för att förlänga konflikten.

När rykten om Nixonlägrets påstådda kontakter med den sydvietnamesiska ledningen nådde Johnson, beordrade denne FBI att utreda saken. När FBI-chefen J Edgar Hoover besökte Nixon efter valet, lyckades han ge sken av att byrån satt på känslig information och att Johnson hade beordrat avlyssning av både Nixons kampanjplan och Chennaults hemtelefon. Inget av detta var sant, men uppgifterna oroade den nyvalde presidenten. Redan innan han flyttade in i Vita huset var han besatt av att hitta och förstöra dokument som skvallrade om kontakterna med Chennault. Uppdraget att spåra materialet gick till Tom Charles Huston, idag mest känd som mannen bakom den ökända Huston-planen, en rapport som drog upp riktlinjer för inbrott, avlyssningar och postövervakning i kampen mot inhemsk terrorism. Huston blev snart övertygad om att det verkligen existerade en rapport om Nixons intrigerande med den sydvietnamesiska ledningen och att denna förvarades i Brookingsinstitutets arkiv. Uppgiften visade sig vara felaktig.

Vad som däremot existerade var den så kallade Pentagonrapporten, en hemlig skrivelse om USA:s politiska och militära engagemang i Vietnam. Denna hade tagits fram av försvarsministeriet och läcktes senare av Daniel Ellsberg. De inspelningar från Ovala rummet, som Hughes tagit del av, visar att Nixon beordrade exakt ett inbrott under sin tid som president. Målet var inte Watergatekomplexet, utan Brookingsinstitutet. ”Kommer ni ihåg Hustons plan? Implementera den”, hörs Nixon säga den 17 juni 1971. ”Ta er in, för helvete, och få tag på akterna. Spräng kassaskåpet och ta dem.” Inbrottet utfördes aldrig och en del historiker har förringat harangen som en av presidentens många utbrott. Hughes visar emellertid att Nixon vid upprepade tillfällen återkom till planen.

Sommaren 1971 började Special Investigations Unit ta form. ”Rörmokarna”, som gruppen senare kom att kallas i pressen, etablerades utan kongressens vetskap eller översyn. De hade sitt högkvarter i Executive Office Building, intill Vita huset, och enligt det organisationsschema som senare uppdagades under Watergateutredningen sorterade gruppen direkt under presidenten. Organisationen var olaglig och dess verksamhet konstitutionsvidrig. Hughes visar på ett övertygande sätt att Rörmokarnas aktiviteter sprang ur presidentens oro över att kontakterna med Chennault skulle komma i ljuset. Försöken att sabotera Johnsons fredsinitiativ var inte det enda som Nixon var mån om att dölja. I början av 1969 inledde nordvietnamesiska styrkor en offensiv, möjligen för att testa den då nytillträdde presidenten. Beskjutning av städer i söder och av den demilitariserade zonen bröt mot de villkor som Johnson hade ställt upp för bombstoppet.

Istället för att återuppta bombningarna i norr valde Nixon att utvidga kriget och i hemlighet attackera kommunistiska fästen på kambodjanskt territorium, vilket fick till följd att nordvietnamesiska styrkor trängde djupare in i Kambodja. Den åtföljande destabiliseringen av landet satte i rullning den serie av händelser som ledde fram till Röda khmerernas skräckvälde. Senare, när de hemliga bombningarna blev kända för allmänheten, förnekade både Nixon och hans säkerhetsrådgivare Henry Kissinger sambanden. Under de inspelade samtalen från Ovala rummet däremot var de två rörande överens om att bombningarna utlöste kollapsen i Kambodja.

Den 9 augusti 1974 var det en vanärad president som tafatt gjorde segertecknet innan han för sista gången lämnade Vita huset. Nixons rykte förbättrades dock under åren fram till hans död. Även om Watergate fortsatte att färga debatter om den exekutiva makten, transparens, pressfrihet och kampanjfinansiering, tycktes allt fler vara villiga att förminska Nixons brott och istället fokusera på hans diplomatiska framgångar. Hughes bok är en synnerligen välkommen korrigering av den trenden. De bandinspelningar som *Chasing Shadows* bygger på – 3 400 timmar totalt (varav nära 2 700 hittills har blivit tillgängliga) – belyser vidden av Nixons kriminella verksamhet och belyser hans förakt för demokratins grundvalar. (Den intresserade finner bandinspelningarna här: http://millercenter.org/presidentialrecordings)

Flera av presidentens rådgivare dömdes till fängelsestraff under efterspelet till Watergate. En av de få som lyckades behålla både inflytande och anseende var Henry Kissinger. Hughes kommer troligen inte att rubba Kissingers position som den amerikanska utrikespolitikens nestor, men det källmaterial han åberopar visar likväl den bekymmersamt låga nivån på Nixonadministrationens interna diskussioner. Av inspelningarna att döma är Kissinger först och främst en jasägande överlevare, snarare än den realpolitiske geostrateg han själv gärna porträtterar i sina böcker. Presidenten framträder för sin del som en barnsligt självupptagen man, småaktig och bitter, besatt av politiska motståndare, verkliga som fiktiva, och driven av antisemitism, hat mot Ivy League-eliter och inte minst av konspirationsteorier.

Vi har fortfarande inte en fullständig bild av Nixons tid vid makten. En del av bandinspelningarna förblir hemligstämplade och vissa samtal är omöjliga att urskilja med dagens teknik. Det tillgängliga materialet visar dock med eftertryck att Watergate blott var en glimt av något mycket mer skrämmande. I saklig ton belyser Hughes den yttersta maktens simpelhet och den råa kultur Nixonadministrationen odlade.

Martin Öhman

CHASING SHADOWS
THE NIXON TAPES, THE CHENNAULT AFFAIR, AND THE ORIGINS OF WATERGATE
KEN HUGHES
University of Virginia Press 2014

Osäkra besked

FYSIK

All känd materia, på jorden och i stjärnorna, består av atomer och dess delar. Och allt som sker bland atomerna beskrivs av kvantmekaniken. Tillsammans utgör atomen och kvantmekaniken basen för dagens fysik och för stora delar av dagens naturvetenskap. De utgör ett oslagbart par: alla experiment har bekräftat teorin att materia består av atomer som styrs av kvantmekanikens lagar. Denna kunskap genomsyrar också dagens teknik, alltifrån mikrochipsen i våra mobiler till nya material och ledlampor och – kanske i en framtid – även kvantdatorer.

Trots dessa fantastiska framgångar för duon atom-kvantmekanik återstår det några problem. Det gäller framför allt hur man skall åskådliggöra skeendena i mikrokosmos, alltså hur man på bästa sätt skall *föreställa* sig de atomära skeendena.

Vi lär oss visserligen att en atom består av en atomkärna omgiven av elektroner i banor kring denna kärna, som planeter i banor kring en sol. Men denna föreställning om atomen är bara ungefärlig. Även om atomer är små, så små att den sida du läser den här texten från är ungefär hundra tusen atomer tjock, så kan forskarna i sina laboratorier studera atomerna noga. De kan till och med undersöka delar som bara är en miljarddel av själva atomen. Det är när man skall beskriva resultatet av denna kartläggning av mikrokosmos som våra vanliga föreställningar inte riktigt räcker till. Planetmodellen för atomen förslår inte när man med större noggrannhet vill redogöra för hur en atom fungerar, hur en atom växelverkar med andra atomer, hur atomer sänder ut och tar emot ljus, hur atomer i mängd bygger upp materien. Det går helt enkelt inte att föreställa sig mikrokosmos på samma sätt som vi föreställer oss vår vanliga omvärld, den som vi direkt kan se och ta på.

I fysiken vilar vår vanliga omvärldsbeskrivning på den grund som Isaac Newton lade i slutet av 1600-talet. Även om dess precisa formulering fordrar matematik, kan man utan större tvetydigheter översätta denna till vanligt språk och klä den i en åskådlig dräkt. Från första början har den newtonska insikten inte bara väglett fysikerna, utan också präglat hela den västerländska världsbilden, ofta sammanfattad i begreppet ”urverksuniversum”. Där liknas världen vid en klocka som har dragits upp i begynnelsen och som sedan bara ”tickar på”, helt förutbestämt och förutsägbart. Det finns här egentligen ingen plats för improvisaationer, inte heller för någon fri vilja. Allt är ju bestämt på förhand.

Men i atomens värld duger alltså inte en sådan världsbild. Kvantmekaniken kräver en annan föreställning – ja, den fordrar att vi i mycket överger kravet på att överhuvudtaget få en åskådlig bild av den atomära världen. Många tycker därför att hela den kvantmekaniska föreställningsvärlden är konstig eller rent av obegriplig.

I en strikt tolkning av kvantmekaniken får man som sagt inte föreställa sig att en elektron i en atom rör sig längs någon sorts bana, bara att den beskrivs med ett ”sannolikhetsmoln”. Mycket i mikrokosmos sker nämligen slumpmässigt (men ändå så att sannolikheterna följer bestämda lagar). Dessutom är elektronen inte bara en partikel, utan har även vågegenskaper. Den lyder också ”Heisenbergs obestämbarhetsprincip”: en elektrons läge och hastighet kan inte samtidigt bestämmas hur noggrant som helst. Lägg därtill – hur konstigt det än låter – att det läge eller den hastighet som ändå kan mätas beror, åtminstone delvis, på hur mätningarna görs. Ytterligare en sådan där ”konstighet” är att två partiklar tycks kunna påverka varandra på långt håll med vad som Einstein kallade en ”spöklik avståndsverkan”.

Allt detta beskrivs perfekt av den kvantmekaniska matematiken. Men till skillnad från vad som är fallet för den newtonska fysiken, kan denna matematik egentligen inte översättas till vårt vardagliga språk. Det är liksom inte är riktigt anpassat för att beskriva skeenden i mikrokosmos. En ungefärlig beskrivning ja, men att få den mera precis är svårt. Även vanliga ord, som ”finnas till”, ”påverka”, ”iaktta”, ”ha en egenskap”, måste användas med stor försiktighet på atomen och dess delar.

En följd av alla dessa ”konstigheter” är då inte bara att vardagliga bilder och ord blir otillräckliga, utan också att hela den newtonska världsbilden sviktar när det gäller mikrokosmos. Och även om fysikerna, från sina kvantmekaniska formler, alltid kan räkna ut vad som händer i ett experiment, är de ännu idag, 90 år efter det att kvantmekaniken etablerades, oeniga om hur man skall tolka och åskådliggöra den kvantmekaniska formalismen, hur man så att säga skulle kunna ”se” atomerna framför sig. En av de ledande fysikerna under 1900-talet, Richard Feynman, har till och med i (överdriven?) desperation låtit

››

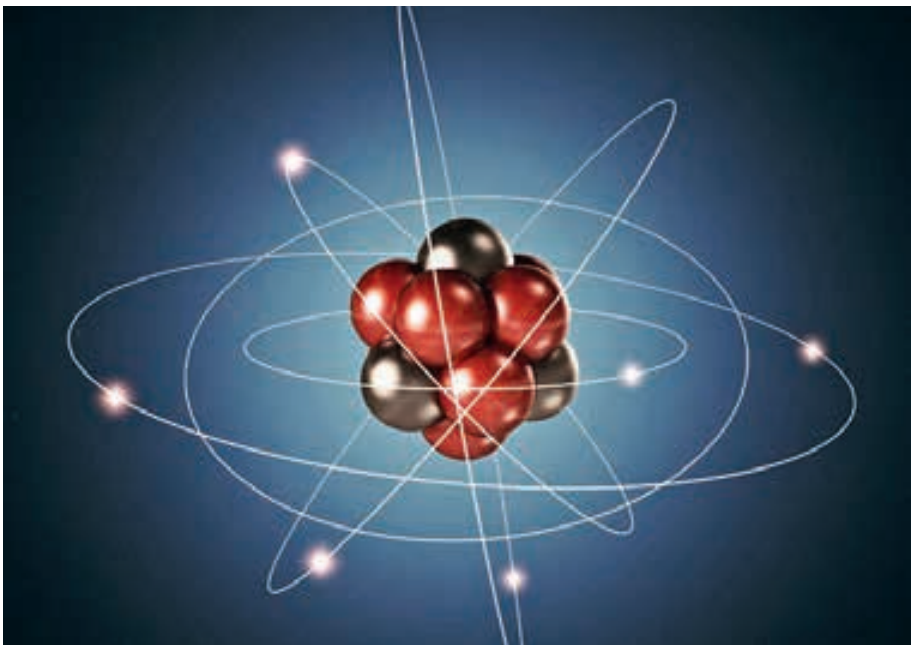

Atomen: kartan avviker från terrängen.
FOTO: GETTY IMAGES/ISTOCK PHOTO

undslippa sig att ”man tryggt kan säga att ingen begriper sig på kvantmekaniken”.

En perfekt fysikalisk teori, alltså, när det gäller att *räkna* ut vad som sker i mikrokosmos. Men ingen har kommit på hur dessa skeenden skall *åskådliggöras* på korrekt sätt.

Många har gett sig i kast med att försöka beskriva situationen inom kvantmekaniken för en bredare krets. I sin bok *The Quantum Moment* tar filosofen R P Crease och fysikern A S Goldhaber ett lite ovanligt grepp på ämnet. Deras infallsvinkel är frågor som: Vilken påverkan har kvantmekaniken haft på kulturklimatet i allmänhet? Har någon form av kvantmekanisk världsbild fått ersätta den newtonska urverksbilden också utanför en strikt naturvetenskaplig krets? Har kvantmekanikens genombrott påverkat författare, konstnärer, den allmänna debatten, politik (eller åtminstone politisk ideologi), och i så fall hur? Och också omvänt: Har kanske det allmänna kulturklimatet påverkat fysikerna bakom kvantmekaniken och den utformning som kvantmekaniken har fått?

Crease och Goldhaber begränsar sig dock inte till denna infallsvinkel, utan ger en bred framställning av hela den kvantmekaniska problematiken. Med god framgång tar de sig an uppgiften att i ord – så gott det nu går – förklara kvantmekanikens grunder så att också den oinvigde läsaren kan hänga med. Boken utgår från en kurs författarna har hållit under ett antal år vid Stony Brook-universitet på Long Island utanför New York. Det är ett slags ”fysik för poeter”-kurs, som vänder sig till såväl naturvetare som till humanister. Varken kursen eller boken fordrar några djupare förkunskaper i fysik eller matematik; det finns, till exempel, bara några få, enkla ekvationer i boken.

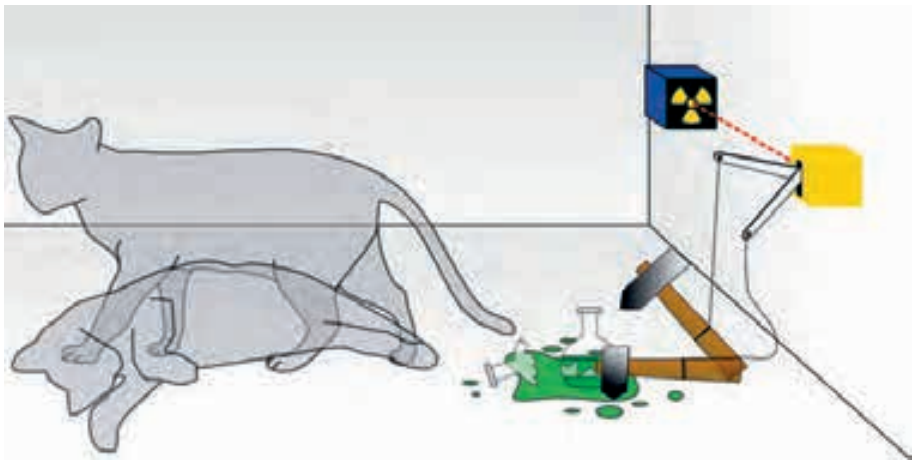

Schrödingers berömda katt: både död och levande. FOTO: WIKIPEDIA

”Kvantmekaniken kräver en annan föreställning – ja, den fordrar att vi överger kravet på att överhuvudtaget få en åskådlig bild av den atomära världen.”

När det gäller samspelet mellan kvantmekaniken och kulturlivet i vid mening är bokens perspektiv, av naturliga skäl, rätt inskränkt till den amerikanska kultursfären. Där finns det många exempel på hur inte minst författare – John Updike nämns speciellt – skickligt utnyttjar metaforer hämtade från kvantmekaniken. Man skulle kunna ge exempel också från den svenska kultursfären; ett helt färskt sådant är *En kvantfysisk vaudeville*, som har satts upp på Södra teatern i Stockholm under hösten 2014. Som Crease och Goldhaber framhåller: ”[…] skälet till att humanister tog emot kvantmekaniken med öppna armar var att de upplevde Newtons värld som en kall och instängd plats där de kände att de hamnade i försvarsställning och marginaliserades, så nyheterna om sällsamheterna i kvantmekaniken kom som en befrielse.”

En styrka i boken är att författarna hela tiden understrycker hur viktigt det är att ha klart för sig vad de olika begreppen står för. Det är naturligtvis helt okej, även från en fysikers snävare synvinkel, att författare använder fysikens begrepp och företeelser som *metaforer*, att de hämtar inspiration från de kvantmekaniska ”konstigheterna” i sitt skapande. Fysiker har själva gjort det, som i fallet med Schrödingers berömda katt, den som instängd i en låda tycks kunna vara både död och levande beroende på hur en atomkärnas sönderfall styr en behållare med giftgas. Men man överträder gränsen till pseudovetenskap och hamnar lätt i ”kvantmystik” när man försöker tillämpa kvantmekanikens lagar på helt andra fenomen än de atomära, på fenomen där dess lagar definitivt inte gäller. Det finns många exempel på sådan ”kvantmystik” inom medvetandestudier, religion, österländskinspirerad vishetslära, helbrägdagörelse, med mera. Att till exempel föreställa sig att Gud på något sätt ”finns” i den heisenbergska obestämbarhetsprincipen är att göra både fysiken och teologin en otjänst. Dessvärre föregår inte alla forskare med gott exempel; flera fysiker har själva ägnat sig åt dylika spekulationer.

Hur är det då med den omvända påverkan, den från kulturlivet på fysiken? Bland annat har den mycket omdiskuterade tanken förts fram att själva kvantmekanikens genombrott på 1920-talet skulle ha påverkats av de rådande efterkrigsstämningarna i framför allt Tyskland. Det är en idé som Crease och Goldhaber dock ställer sig tveksamma till. Ett annat fall rör en av kvantmekanikens fäder, den store danske fysikern Niels Bohr. Inspirerades han kanske av kubismen inom konsten när han kom fram till sin idé om ”komplementaritet”? Den idén innebär nämligen, kort uttryckt, att det beror på hur man ”betraktar” – läs: ”mäter” – en elektron om den skall beskrivas som en våg eller som en partikel.

Om det förekom en sådan påverkan kan nog diskuteras. Bohr har i varje fall framhållit att ”de, som ikke chokeres, når de første gang støder på kvantemekanikken, kan umuligt have forstået den”. För att mildra den chocken rekommenderas *The Quantum Moment*.

Bengt E Y Svensson

THE QUANTUM MOMENT
HOW PLANCK, BOHR, EINSTEIN, AND HEISENBERG TAUGHT US TO LOVE UNCERTAINTY
R P CREASE & A S GOLDHABER
W W Norton 2014

Krig och fred

MELLANÖSTERN

Många berömda statsmän har besökt den amerikanska presidentens lantställe Camp David. Under andra världskriget träffades Franklin D Roosevelt och Winston Churchill där för att planera invasionen av Normandie. På Roosevelts tid kallades det Shangri-La, men Dwight D Eisenhower döpte om det efter sin sonson David.

Men trots alla viktiga möten som ägt rum där är Camp David framför allt förknippat med en händelse: fredsuppgörelsen mellan Israel och Egypten 1978. Huvudpersonerna var USA:s president Jimmy Carter, Egyptens president Anwar Sadat och Israels premiärminister Menachem Begin.

Uppgörelsen var kulmen på en rad överraskande händelser som ägde rum i Mellanöstern på 1970-talet. År 1970 avled Egyptens president Nasser hastigt. Dagen efter fick USA:s dåvarande nationelle säkerhetsrådgivare Henry Kissinger frågan om vad han trodde om den nye presidenten Sadat, och han svarade att han bedömde honom som en provisorisk figur. Kissinger beskrev det senare som en av sina värsta felbedömningar.

Den 6 oktober 1973 gick Egypten och Syrien till anfall mot Israel på landets helgdag jom kippur. Israel var helt oförberett och drabbades inledningsvis av stora förluster. Efter en tid kunde Israel slå tillbaka angriparna. Men landet var i chock, och kritiken var hård mot premiärminister Golda Meir och försvarsminister Moshe Dayan för den bristande beredskapen. Båda tvingades avgå 1974. Kriget förändrade bilden av Dayan, som haft hjältestatus efter den snabba israeliska segern i sexdagarskriget 1967. För Egypten innebar det däremot något av en upprättelse efter det förnedrande nederlaget sex år tidigare.

Efter oktoberkriget kom USA att engagera sig i Mellanösternkonflikten på ett sätt man inte hade gjort tidigare. Henry Kissinger, som i september 1973 blivit utrikesminister, gjorde ett otal resor i regionen och begreppet ”skytteldiplomati” myntades. USA hade som ambition att isolera Sovjet i regionen, och därför var det viktigt att knyta en allians med Egypten. Under Nassers tid hade Egypten samarbetat med Sovjet, men Sadat signalerade 1972 att han ville ändra politiken genom att utvisa de sovjetiska rådgivarna.

Kissinger fick dock avgå som utrikesminister sedan Gerald Ford förlorat 1976 års presidentval mot den utrikespolitiskt oerfarne Jimmy Carter. Carter utsåg Cyrus Vance till utrikesminister och Zbigniew Brzezinski till nationell säkerhetsrådgivare. Det var ingen helt lyckad kombination, oenigheten mellan dem var ofta stor. Inom Mellanösternpolitiken hade de dock ungefär samma synsätt.

År 1977 förlorade Arbetarpartiet ett val i Israel för första gången, och Menachem Begin från Likud blev premiärminister. Ett överraskande inslag i Begins regering var att Moshe Dayan återkom, nu som utrikesminister. Likuds framgång oroade många i omvärlden som uppfattade partiet som extremt. Begin ansåg att Israel hade historisk rätt till Västbanken, eller Judeen och Samarien som han kallade området. Begin var formad av sin uppväxt i ett Europa förgiftat av totalitära ideologier. Hans föräldrar mördades av nazisterna, han själv arresterades 1940 av den sovjetiska säkerhetstjänsten NKVD och fördes till Gulag, som han dock fick lämna efter ett år.

Trots detta kom alltså fredsprocessen att göra framsteg under de närmaste åren. Sadat förklarade 1977 att han var beredd att resa till Israel, och han fick därefter en inbjudan att tala i parlamentet knesset. Detta var sensationellt eftersom arabstaterna tidigare hade vägrat att erkänna den judiska staten.

Därmed blev det möjligt för Carter att ››

Sadat, Carter, Begin: överens till slut.
FOTO: GETTY IMAGES

”Ett stort problem i förhandlingarna var att Begin av säkerhetsskäl ville att Israel skulle behålla bosättningar i Sinai, något egyptierna fann otänkbart.”

bjuda in företrädare för Israel och Egypten till Camp David. I den israeliska delegationen ingick, förutom Begin, bland andra Moshe Dayan och försvarsminister Ezer Weizman. I den egyptiska återfanns Boutros Boutros-Ghali, som sedermera blev FN:s generalsekreterare. Under 13 dagar kom dessa ledande politiker att i stor utsträckning vara isolerade från omvärlden. Ingen anade att mötet skulle pågå så länge, Carter hade planerat att det skulle vara i tre dagar.

Om detta möte har Lawrence Wright nu skrivit en spännande bok, *Thirteen Days in September*. De tretton dagarna utgör bokens ramberättelse, som ofta avbryts av tillbakablickar på huvudpersonernas liv eller tidigare händelser i Mellanöstern. Författaren går ända tillbaka till Bibelns berättelser om Josef och hans bröder, och om hur Moses förde ut judarna ur Egypten. Överläggningarna i Camp David var också ett möte mellan tre världsreligioner, den amerikanske presidenten var djupt kristen och kunnig om Bibelns berättelser och geografi.

Boken innehåller många intressanta, och ibland roande, detaljer. Vid ett tillfälle spelar Begin och Brzezinski schack. Begin hävdar att han inte har spelat sedan 1940, då han avbröts mitt i ett parti av NKVD. Trots det vinner han de flesta partierna. Ett rykte säger att Brzezinski medvetet lade sig för att Begin skulle bli på gott humör och mer medgörlig när det gäller Västbanken. I så fall misslyckades strategin, Begin hade inga planer på att ge upp området.

Överhuvudtaget var Begin mer dogmatisk än sina medarbetare, medan Sadat var mer kompromissvillig än de andra egyptierna. Splittringen inom den israeliska delegationen ledde till att Dayan och Weizman en tid efter Camp David-avtalet lämnade regeringen och bröt med Begin.

Ett stort problem i förhandlingarna var att Begin av säkerhetsskäl ville att Israel skulle behålla vissa bosättningar i Sinai, något egyptierna fann otänkbart. Läget var så låst att Sadat förklarade att han tänkte lämna mötet och åka hem. Carter sade att det i så fall innebär slutet för fredsprocessen, för alliansen mellan USA och Egypten och förmodligen också för hans presidentskap. Och inte minst skulle det vara slutet för den personliga vänskapen mellan Carter och Sadat.

Efter ett telefonsamtal med Ariel Sharon, som menade att frågan om bosättningarna inte borde få hindra ett fredsavtal, gav Begin till slut med sig. Därmed fanns grunden för det fredsavtal som skrevs under 1979, och som innebar att Sinai återlämnades till Egypten och länderna fick diplomatiska förbindelser. Uppgörelsen ledde till att Sadat och Begin tilldelades Nobels fredspris 1978, medan Carter fick vänta till 2002 innan han fick samma utmärkelse.

Avtalet mellan Israel och Egypten har hållit sedan dess, men det har beskrivits som en ”kall fred”. Relationerna mellan länderna utvecklades inte på det sätt en del hade hoppats. Dock fanns nu en grund för senare avtal. År 1993 slöts Osloavtalet mellan Israel och PLO, vilket ledde till att Yitzhak Rabin, Shimon Peres och Yassir Arafat tilldelades Nobels fredspris. Året efter slöts ett fredsfördrag mellan Israel och Jordanien.

I slutet av 70-talet fanns dock inte samma vilja till försoning. Arabförbundet hade tidigare haft sitt säte i Kairo, men Egypten uteslöts nu och blev föremål för ekonomiska bojkotter från andra arabstater, som också bröt de diplomatiska förbindelserna. År 1981 mördades Sadat av en islamistisk extremist. Carter, som hade förlorat 1980 års presidentval mot Ronald Reagan, deltog i begravningen tillsammans med de andra före detta presidenterna Richard Nixon och Gerald Ford. Även Menachem Begin var med, medan arabstaternas ledare uteblev. Den blivande ledaren för al-Qaida, Ayman al-Zawahiri, arresterades efter att ha planerat ett bombattentat mot begravningen.

Året efter gav Carter ut memoarboken *Keeping Faith*. Hans engagemang i Mellanösternfrågan visar sig i det stora utrymme ämnet får i boken. Carter skriver att Sadat ändrade historiens gång och att han beundrar honom mer än någon annan ledare.

David Andersson

THIRTEEN DAYS IN SEPTEMBER
CARTER, BEGIN, AND SADAT AT CAMP DAVID
LAWRENCE WRIGHT
Knopf 2014

Brun

MEMOAR

Den franske filosofen Pascal Bruckner torde vara välkänd för många av *Axess* läsare. Sedan slutet av 1970-talet har han skrivit böcker om problemen med så kallad fri kärlek, om klimatfanatiker och om västvärldens missriktade skuldkänslor inför kolonialismen. Bruckner är en stridbar debattör, som åren runt millennieskiftet ivrigt försvarade USA:s militära interventioner i Jugoslavien och Irak. Han är nära vän till en annan fransk tänkare, Alain Finkielkraut, och räknas ibland till gruppering-en *les nouveaux philosophes,* tillsammans med Bernard-Henri Lévy och André Glucksmann.

Umgängeskretsen och det tyskklingande efternamnet har fått många att utgå ifrån att Pascal Bruckner är en judisk intellektuell. I själva verket är han son till en övertygad nazist, som var ingenjör på Siemens slavfabriker i det Tredje riket. Själv fick Bruckner en katolsk uppfostran och tillbringade några av sina barndomsår i början av 1950-talet på tbc-sanatorier i Österrike och Schweiz. Om barndomen, det sociala arvet och frigörelsen i 1960-talets studentradikala Paris handlar hans uppmärksammade självbiografi *Un bon fils*.

Pascal Bruckner är den senaste i en lång rad av franska intellektuella som har talat ut på temat ”min pappa var nazist”. Tidigare har exempelvis författaren Dominique Fernandez, filosofen Jean-François Revel och historikern Emmanuel Le Roy Ladurie skrivit självbiografiska texter om sina fäders medlöperi under ockupationen. Ämnet är fortfarande känsligt, och i *Un bon fils* hävdar Bruckner att Frankrike lider av ett mindervärdeskomplex efter tre blodiga uppgörelser med Tyskland under perioden 1870–1945. Andra världskriget är det största traumat i modern fransk historia, och även om det har gått 70 år sedan krigsslutet, tar sig ett kombinerat tysk- och självhat stundtals absurda uttryck i den franska samhällsdebatten. Alla möjliga företeelser kan associeras till Förintelsen, SS eller Vichyregimen. Pascal Bruckner ger som exempel demografen Emmanuel Todds uttalande i tv-programmet *Ce soir ou jamais* från

barndom

maj 2013, då denne hävdade att industrierna i Angela Merkels Tyskland strävar efter att ”utrota” (*exterminer*) sina franska konkurrenter.

Bruckner konstaterar att hans egen släkthistoria rymmer hela komplexiteten i de fransk-tyska relationerna. Filosofens hugenottförfäder fördrevs från Frankrike år 1685, då Ludvig XIV återkallade ediktet i Nantes. Flyktingarna hamnade i Österrike och Tyskland, där någon familjemedlem gifte in sig i en tysk släkt. Denna spreds sedan till europeiska städer längs en nord-sydlig axel från Aachen via Liège, Antwerpen och Bryssel till Paris. Under seklens gång har familjen Bruckners politiska sympatier skiftat våldsamt. En anfader var vilhelminsk undersåte men vägrade envist att tala tyska, passionerad frankofil som han var. En annan var lika fanatisk germanofil, men tillbringade första världskriget med att bekämpa tyskar från en belgisk skyttegrav.

Pascal Bruckners franskfödde far var ung under nästa världskrig och begav sig 1942 frivilligt till Berlin. Senare förde hans arbete inom den nazistiska industrin honom till Wien. Vid krigsslutet lyckades Bruckner senior fly hem till Frankrike utan att bli haffad av de allierade trupperna. Denna nesliga reträtt förvärrade om möjligt hans hat mot general de Gaulle, engelsmän, amerikaner och judar, framför allt judar.

”Enligt författaren restes barrikaderna i Saint-Germain-des-Prés av en vilsen generation som desperat jagade efter nya fadersfigurer.”

Un bon fils skildrar en grotesk hemmiljö, där rasbiologiska rön diskuterades vid middagsbordet och *Deutschland, Deutschland über alles* skrällde ur grammofonens högtalare. Pascal Bruckners pappa var en själsligt förkrympt hustyrann, som aldrig visade någon ånger för att han hade bekänt sig till en av 1900-talets mest avskyvärda ideologier. Denne mediokre streber fjäskade ivrigt för cheferna på kontoret, men hemma i förortsvillan lät han sina uppdämda frustrationer gå ut över hustrun och sonen, som fick finna sig i dagliga raserianfall, våld och otrohetsaffärer. Det är svårt att föreställa sig att den avspände parisdandyn Pascal Bruckner växte upp i ett småborgerligt 1950-talshelvete, men bortsett från faderns politiska extremism är Bruckners öde kanske inte så unikt.

Un bon fils kan läsas som en stolt 68:as svidande vidräkning med det trista, kvävande och katolska Frankrike som fanns före studentupproret. Enligt författaren restes barrikaderna i Saint-Germain-des-Prés av en vilsen generation som desperat jagade efter nya fadersfigurer, eftersom de gamla så uppenbart hade spelat ut sin roll. Somliga satte tyvärr sina förhoppningar till Mao, Fidel Castro eller Che Guevara. De mer försiktigt lagda tydde sig till vishetslärare som Jean-Paul Sartre och Roland Barthes.

Pascal Bruckner: åldrande ny filosof.
FOTO: TT NYHETSBYRÅN

Pascal Bruckners egen bildningsgång tog sin början 1948. Han föddes i ett slitet Efterkrigs-Europa, i ett nära men ändå avlägset förflutet då små barn fortfarande drabbades av tbc. Efter ett par lyckliga sanatorievistelser på behörigt avstånd från föräldrarna kom pojken att tillbringa sin barndom i 1950- och 60-talets grådaskiga Lyon. Atmosfären var osund inte bara i hemmet, utan också på den jesuitiska privatskola där dagligt umgänge med illaluktande, smått perversa präster gjorde den blivande filosofen till en övertygad ateist. Men hos jesuiterna lärde han sig värdet av studier och självdisciplin.

Vägen till Paris elitskolor öppnade sig, och hösten 1967 anlände Pascal Bruckner till huvudstaden. I denna nya värld solade ››

UN BON FILS
PASCAL BRUCKNER
Grasset 2014

sig exotiska kvinnor på uteserveringarna och fri kärlek praktiserades utan en tanke på otäcka följdsjukdomar. Luften vibrerade av kreativitet, och det fanns otaliga vänstersekter där ambitiösa intellektuella kunde knyta vänskapsband. Trots sina barndomsupplevelser erkänner Bruckner att rekordårens ungdomsgeneration var 1900-talets mest bortskämda, och han minns med oförfalskad glädje hippieresor till Goa, poesiuppläsningar med Allen Ginsberg och utomhussex i regn med hetlevrade irländskor.

Un bon fils sträcker sig bara över 251 sidor, men innehåller en rikedom av melankoliska anteckningar från en skrivande och läsande människas liv. Ett finstämt avsnitt tillägnas Alain Finkielkraut, född 1949 och Pascal Bruckners bäste vän sedan övre tonåren. Liksom Bruckner är Finkielkraut ensambarn och uppvuxen i andra världskrigets skugga: hans far överlevde Auschwitz. Hos sin judiske kamrats föräldrar fann nazistens son en värme som helt hade saknats i hans eget hem. I slutet av 1970-talet kompletterade de två tillsynes omaka filosoferna varandra i en närmast symbiotisk arbetsgemenskap, som bland annat resulterade i två böcker skrivna tillsammans.

Dagens franska tv-publik känner Alain Finkielkraut som en åldrad, depressiv lärdomsgigant, blind på ena ögat och ofta skakande av indignation över samhällets och bildningens förfall. Pascal Bruckner minns en ung, kärlekskrank bokmal, helsåld på Crosby, Stills, Nash & Youngs *Our House*. De båda vännerna ses inte så ofta längre, men delar oron över islams utbredning i ett Europa som styrs av svaga eliter som skäms för sin existens.

Fast Bruckner är mer optimistisk än sin gamle vapendragare och uppfattar sig fortfarande som vänster. Det kan förefalla märkligt, eftersom han i många år har kritiserat den europeiska vänsterns självgoda världsförbättrarnit, men Pascal Bruckner tycker sig inte kunna svika sina tidigare meningsfränder i 68-rörelsen. Han må vara ursäktad. Tack vare sina långhåriga kompisar kunde nämligen den lungsvage landsortspojken frigöra sig från sin fars preussiska kadaverdisciplin och börja njuta av livet. I oskuldens och de höga idealens tid blev det viktigare att försöka bli en god människa än en god son.

Jens Riis

Inga andra gudar

MELLANÖSTERN

Historiskt sett har islam varit en mer överseende och tolerant religion än kristendomen. De många religiösa minoriteter som idag existerar i Mellanöstern är ett bevis för detta, enligt den före detta diplomaten Gerard Russell. Den upptrappade religiösa terrorismen föranleder en kritisk, forskande blick i backspegeln.

Russell – som under sina 14 år i Mellanöstern varit bosatt i Kairo, Jerusalem, Bagdad, Kabul och Jidda – talar flytande arabiska och dari, samt hygglig persiska. Han förmår även prestera ett gediget journalistiskt fotarbete. Det tog honom fyra och ett halvt år att göra research för och skriva debutboken *Heirs to Forgotten Kingdoms*, som är dels en reseskildring, dels en djuplodande historielektion som berättar om sju mindre trosuppfattningar i Mellanöstern.

Under Osmanska riket (1299–1923) levde många etniciteter och religioner sida vid sida – om inte i perfekt harmoni så åtminstone i pragmatisk jämvikt. Men i takt med rikets gradvisa sönderfall började balansen gå om intet. Konflikter har följt i spåren, somliga ledde till inbördeskrig över religiösa skiljelinjer, som i Turkiet 1919–21, Palestina 1948, Cypern 1963–74, Libanon 1975–90, Bosnien 1993–95, Irak från 2003 och senast i Syrien från 2011. Samexistens har blivit allt svårare. Så vari bestod och hur förklara muslimernas tidigare tolerans?

När arabiska erövrare först tågade in i Bysans och Persiska riket i decennierna efter 632 e Kr gjorde de inga särskilda ansträngningar för att påtvinga de nya folken islam, då denna ansågs vara en religion för araber. Enligt sägnen grät till och med kalifen Omar när han hörde talas om icke-arabiska undersåtar som konverterade. Icke-muslimer – en stor del av befolkningen, vars bidrag inom exempelvis det vetenskapliga området välkomnades – betalade högre skatt, så det fanns även ekonomiska incitament för religiös frihet.

Geografin var ytterligare en faktor som skyddade minoriteterna – flera levde i svåråtkomliga områden och lämnades därför ifred. Dessutom fanns det en tradition enligt vilken man tolererade andra ”Bokens folk” – monoteister med skriftliga religiösa urkunder. Till dessa hörde kristna och judar, men även zoroastrier och sabier, som var särskilt omnämnda i Koranen, och den luddiga definitionen på just sabierna förblev i flera hundra år ett kryphål för andra religiösa minoriteter.

I modern tid har dock livet försämrats rejält för Iraks minoriteter efter invasionen 2003. Mandéerna i södra Irak sågs av Saddam Hussein-regimen som en länk till det babyloniska riket, vilket gav dem ett mått av beskydd. Med amerikanernas intåg förändrades den situationen drastiskt.

Russells framställning öppnar med en scen från Gröna zonen i Bagdad, där just mandéernas högste präst hade stämt träff med diplomatförfattaren i ett nedgånget hotellkafé. Det går inte att ta miste på hur hedrad Russell känner sig över att förärats audiens hos denne potentat, men skälet står snart klart: desperation.

”Snälla. Det finns bara några hundra av oss kvar i Irak. Och vi vill alla åka härifrån. Vi vill att ditt land ska ge oss alla asyl”, ber prästen.

Mandéerna är en minoritet som härstammar från Iraks södra träskmarker, vars svårgenomtränglighet under årens lopp har skyddat dem från omvärlden. De tror sig vara ättlingar till Adams son Set och tillber i första hand Johannes Döparen. Anhängarna bär långa vita kläder och dyrkar genom att doppa sig i Tigris och Eufrat. Efter Saddam Husseins fall har gruppen utsatts för kidnappningar, tvångskonvertering och mord. Idag har 90 procent av dem flytt landet.

En annan grupp som har förlorat på kriget är yazidierna. De lever i norra Irak och delar av Syrien, Georgien, Armenien och nordvästra Iran, tror på reinkarnation och förväxlas ofta med muslimer då de ber tre gånger per dag. De 700 000 anhängarna talar kurumanji, en dialekt de delar med kurderna, och tillber en ängel i skepnad av en påfågel, vilket har lett till anklagelser för djävulsdyrkan. Det har i sin tur givit upphov till attacker under årens lopp. Sedan 2003 har de ultraortodoxa salafisterna vuxit sig starkare i Irak och vänt sig emot yazidierna; senast i somras drevs 40 000 av dem ut ur sina hem i Sinjar i norra Irak av Islamiska staten.

Russell drivs av en nyfikenhet och ihärdighet som inte sällan ger honom tillträde till de slutna rum som ibland är så

hemliga att inte ens de troende själva är riktigt säkra på vad de innehåller.

”Jag vet ingenting om druserna”, säger Walid Jumblatt, drusernas egen ledare, med en irriterad armgest när Russell besöker honom i hans lägenhet i Beirut. Trots att familjen Jumblatt lyckats med konststycket att både vara feodala landsherrar på ett slott i södra Libanon och samtidigt leda ett modernt radikalt socialistiskt parti, tillhörde de inte kretsen av asketiska präster, *el uqqal*, vilka är de enda som är insatta i drusernas religiösa lära.

Russell nöjer sig inte med att berätta om dagens minoriteter: han tar oss även tillbaka till faraonernas tid och följer hur relationerna mellan muslimer och kristna kopter utvecklas efter islams intåg, då Egypten tillhörde det babyloniska riket. Till en början gjorde egyptierna (som alltså alla var kristna vid den här tiden, tack vare romarnas övergång till kristendomen på 300-talet) inte mycket motstånd, men som en följd av att kopterna dels beskattades på grund av sin religion, dels påtvingades det arabiska språket, försämrades relationerna. På 1300-talet, efter de korståg som var sanktionerade av den romerska kyrkan, blev det allt vanligare med antikristna upplopp.

När Egyptens president Nasser 1952 genomdrev ny lagstiftning för ägande av mark slog detta hårt mot kopterna, som var stora jordägare. Anwar Sadat lierade sig med islamisterna vid sitt makttillträde och kristendomen försvann från grundskolans historieundervisning. Att bygga och renovera kyrkor blev något som krävde tillstånd, tillstånd som var svåra att få.

Russell spårar tanken på livet efter döden samt helvetet till zoroastrierna, vilkas avlidna inte längre lämnas åt gamarna i Iran, något som dock fortfarande sker i Indien. Han upptäcker samariterna, vilka anser sig vara ättlingar till de tio försvunna stammarna och som idag inte är fler än 750 personer som ännu slaktar lamm som påskoffer i byn på Västbanken. Russell letar även upp migranter från Mellanösterns religiösa minoriteter i USA. Här ställs de irakiska kristna i Detroit och yazidierna i Lincoln, Nebraska, inför nya utmaningar: Hur behålla sin identitet i exilen?

”Väst brydde sig till en början inte mycket om islamismen, som man såg som en nyttig motvikt till farligheter som kommunism och nationalism.”

Vad beror då den tilltagande intoleransen mot minoriteter i Mellanöstern på? Russells svar är att vidsyntheten de facto ökade fram till 1970-talet tack vare den nationalism och de nationalstater som växte fram efter imperialismens och kolonialismens fall. Ur ett nationalistiskt perspektiv var alla medborgare likar, oavsett religiös identitet. Men de nya nationalstaterna kunde aldrig leverera välstånd i tillräcklig mängd och inte heller utrota korruptionen, varför ideologin försvagades och dog. Hoppet gick istället till panarabismen, som utlovade styrka och enighet

Efter den USA-allierade shahens fall i Iran fruktade Saddam Hussein för att shiamajoriteten i Irak skulle inspireras till resning, vilket var en av anledningarna till Iran-Irakkriget på 1980-talet. USA, som fortfarande var skakat av gisslandramat på den amerikanska ambassaden i Teheran, stödde nu Saddam, som i sin tur sådde religiös splittring i Irak genom att favorisera den egna sunnigruppen.

Efter Saddams fall vände efterföljaren Nouri al-Maliki så småningom på steken och rensade ut sunni-irakier från armén. Samma sekteristiska mönster kunde senare även ses i Syrien, där Bashar al-Assad, själv alawit, i än högre grad började favorisera den egna gruppen. Väst brydde sig till en början inte mycket om islamismen, som man såg som en nyttig motvikt till farligheter som kommunism och nationalism.

Enligt denna kalla kriget-logik stödde USA mujahedinerna i Afghanistan för att motverka Rysslands invasion. Och hela 1970-talet var ett omtumlande decennium. I Israel växte religiösa vågmästarpartier fram efter krigen 1967 och -73 samt valet -77. Pengar från Opecs oljeembargo 1973 med efterföljande prisstegring gick till att sprida den aggressiva wahhabismen från Saudiarabien till övriga delar av

››

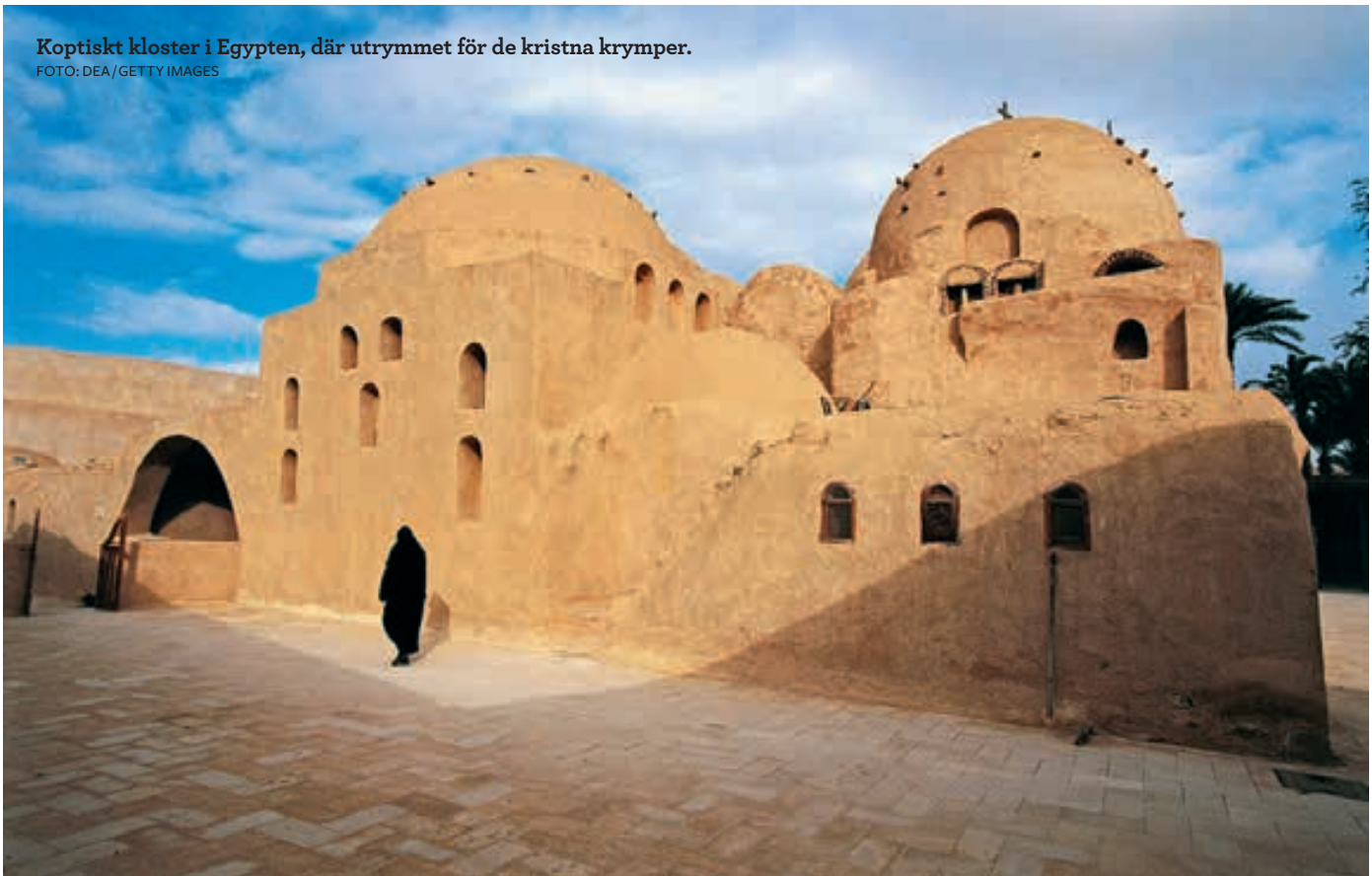

Koptiskt kloster i Egypten, där utrymmet för de kristna krymper.
FOTO: DEA / GETTY IMAGES

HEIRS TO FORGOTTEN KINGDOMS
JOURNEYS INTO THE DISAPPEARING RELIGIONS OF THE MIDDLE EAST
GERARD RUSSELL
Basic Books 2014

den muslimska världen. På 1980-talet föds det kraftigt religionsfärgade Hamas, vilket Israel initialt hoppades skulle splittra palestinierna, som dittills hade slutit upp bakom det socialistiska Fatah.

En aspekt som Russell inte tar upp är det demokratiska underskott som råder i den muslimska världen. Den snabba moderniseringen på 1960- och 70-talen, av bland annat shahen i Iran (visserligen upplyst men ändå despot) och Nasser i Egypten, skedde på bekostnad av islam och dess institutioner. Samtidigt attackeras ständigt civilsamhället och alla ansatser till växande folkrörelser. Istället tar religiösa organisationer över en del funktioner som normalt sett utförs av staten eller civila gräsrötter. I Egypten ordnar Muslimska brödraskapet soppkök, och i dagens Syrien ansluter sig människor på svältens rand till IS av ren desperation.

Därtill kommer att religionen tillhandahåller en identitet för människor som har förlorat sin nationella stolthet, menar Russell. Religiös extremism är särskilt attraktiv för människor som flyttar från den konservativa landsbygden till städerna eller till väst. Till viss del handlar reaktionen om förlusten av kulturella rötter, vilket reflekterar en svaghet snarare än en styrka i muslimsk identitet, skriver han.

Det har han helt rätt i. Att första generationens muslimska invandrare är mer konservativa i sitt nya hemland än vad seden påbjuder, är ett känt fenomen, och i många fall känner sig även andra generationens invandrare rotlösa. Att en del väljer att åka och strida med terroristtämplade grupper istället för att leva i länder som Sverige är ett sorgligt bevis på bristen av integration och gemenskap i de nya hemländerna.

Russells slutsats är att minoritetsreligionerna har hjälpt Mellanöstern att blomstra genom sin blotta existens. De har bidragit till ett idéutbyte, blockerat en utveckling mot strikta religiösa regler och bundit samman öst och väst. Att de nu försvinner innebär en smärtsam förlust för regionen. Och i förlängningen kommer denna förlust att drabba även andra delar av världen.

Hanna Sistek

Det sociala arvet

EKONOMI

Har du någonsin undrat varför vissa människor är fattiga medan andra är rika? Varför vissa individer, släkter och etniska grupper verkar leva i obotlig misär, medan andra individer, släkter och etniska grupper har det hur bra som helst? Vilka krafter är det egentligen som avgör våra öden? Handlar det om gener och biologi? Om osynliga och förutbestämda maktstrukturer? Eller är det bara en fråga om tur och otur?

Om frågor som dessa har hållit dig vaken nattetid så har jag goda nyheter. Gregory Clark, professor i ekonomi vid University of California, Davis, har funnit svaret. Det är i själva verket mycket enklare än du trodde. Så här ligger det till:

$$xt+1 = bxt+et$$

där xt är en familjs underliggande sociala status i förhållande till generationen t, där et är en randomiserad komponent och b är ett tal mellan 0,7 och 0,8. Denna lilla lag förklarar i själva verket alla skiften i makt och rikedom – vad ekonomer kallar *social rörlighet* – sedan tidernas begynnelse. Så lyder åtminstone tesen i professor Clarks senaste bok, *The Son Also Rises.*

Utan att närmare gå in på den bakomliggande matematiken kan vi konstatera att Clarks ekvation ger en tämligen mörk bild av social rörlighet. Symbolen *b* i ovanstående ekvation motsvarar graden av social rörlighet i ett samhälle från en generation till en annan. I ett samhälle där en dynasti sitter på all makt och alla pengar för evigt är *b* lika med 1. I ett samhälle där fördelningen av makt, pengar och status är helt slumpmässig från en generation till en annan är *b* lika med 0. Clark menar att *b* konstant ligger och skvalpar mellan 0,7 och 0,8 – helt oavsett övriga omständigheter. Detta går stick i stäv med traditionella beräkningar av social rörlighet, som i allmänhet är betydligt mer optimistiska. Enligt Clark beror felet på att ekonomer vanligen beräknar rörlighet en generation i taget, snarare än över århundraden. En sådan kortsiktig analys skapar en illusion av jämlikhet där den egentligen inte existerar.

En mer korrekt, och betydligt dystrare, bild av social rörlighet får vi om vi tittar på efternamn. Clark noterar att efternamn som för hundratals år sedan förknippades med makt och hög social status än idag bärs av samhällets eliter. Detta blir särskilt tydligt när man tittar på vissa, ovanliga efternamn. Ett bra exempel är författaren och parlamentsledamoten Samuel Pepys, känd för sina betraktelser i dagboksform från den stora branden i London år 1666.

Pepys har förblivit ett mycket ovanligt efternamn, som aldrig har burits av mer än 40 levande personer vid ett och samma tillfälle. Från en så liten population kan man, rent statistiskt, förvänta sig att högst två eller tre Pepys har legat i Oxford eller Cambridge sedan 1600-talet. I själva verket har 58 personer med efternamnet Pepys tagit examen vid ”Oxbridge” under denna tid. Familjen Pepys är inget undantag – samma mönster upprepas om och om igen i Clarks omfattande statistiska material. Clark förnekar inte förekomsten av social rörlighet, men förklarar att processen är mycket långsam. Inte ens egalitära reformer såsom allmän rösträtt, gratis sjukvård eller statligt finansierad utbildning verkar göra någon skillnad. Hierarkin ser ut som den gör, och kommer inte att förändras nämnvärt i första taget.

Hur är det med Sverige då? Med tanke på alla våra jämlikhetsreformer borde vi väl utgöra ett undantag från denna deprimerande trend. Icke, menar Clark, som verkar finna en särskild njutning i att håna det ”progressiva, jämlikhetsälskande, socialdemokratiska Sverige”. Clark har mycket roligt åt 1901 års *Släktnamnsförordning*, som gjorde det svårare för ofrälse att anta adelsklingande namn. Clark analyserar fyra klasser av svenska efternamn: (1) adelsnamn, (2) snofsiga, latiniserade namn (*Dahleus, Boethius* etc), (3) namn som börjar på *Berg-* eller *Lund-* samt (4) namn som slutar på *-son*. Resultaten från Clarks statistiska arbete är slående.

Årtionden av egalitära reformer verkar inte ha haft någon som helst effekt på vårt lands sociala hierarki. Om din farfars far hette *Oxenstierna* eller *Wagenius*, är sannolikheten betydligt större att du kommer in på läkarprogrammet än om han hette *Larsson*. Din sociala status bestäms inte bara av dina föräldrar, utan till stor del även av dina avlägsna förfäder. Mot slutet av kapitlet medger Clark, med viss motvilja, att svenskarna åtminstone har lyckats uppnå en mycket hög grad av social och ekonomisk jämlikhet. Detta är i sig inte att förakta. Att herr *Oxehufvud* konsekvent tjänar mer per månad än herr

Privilegier går i arv: baron Rothschild och hertigen de Guiche med söner i Deauville 1919. FOTO: TT NYHETSBYRÅN

Andersson är trots allt lättare att acceptera om båda herrarna har det hyfsat ställt.

Hur ser det ut i resten av världen? Indien uppvisar, föga förvånande, rekordlåga nivåer av social rörlighet. Nästan lika illa ställt är det i Japan, där urgamla samurajsläkter än idag utgör en betydande andel av landets styrande elit. Kina är ett särskilt intressant exempel. Ett halvt århundrade av kommunism borde väl åtminstone ha skakat om landets sociala strukturer och befriat det kinesiska folket från deras urgamla härskarklass. Icke, menar Clark. En enkel genomgång av landets politiska och ekonomiska elit avslöjar en kraftig överrepresentation av ättlingar till de despotiska *Ming*- och *Qing*-dynastierna. Inte heller i Chile, där en radikal marxistregim under 1970-talet avlöstes av en hårdför, konservativ junta, har politiska skiften haft någon nämnvärd effekt på samhällspyramiden. Överallt är tendensen densamma. Oavsett vem som vinner valet är *Jönsson* och *Ohlsson* dömda att låta sig regeras av folk med namn som *Palme* och *Reinfeldt*.

Så vad är *The Son Also Rises* egentligen för slags bok? Ska den tolkas som ett manifest mot förlegade sociala strukturer och för social rättvisa? Eller rör det sig om ett försök att på vetenskaplig väg rättfärdiga den rådande sociala ordningen? Clark är ovillig att ta ställning, men verkar luta mot det sistnämnda. Visst, medger han, kan fattigdom och arbetslöshet bland svarta eller latinos i USA delvis förklaras av rasistiska fördomar. Undersökningar har ju trots allt visat att arbetssökande med ”vita” efternamn som *Schultz* eller *Gunderson* har betydligt bättre chanser att få jobb än sökande med ”svarta” efternamn som *Booker* eller *Washington*. Men Clark noterar samtidigt att den sociala rörligheten varken är bättre eller sämre bland grupper som aldrig har utsatts för någon betydande diskriminering.

”Din sociala status bestäms inte bara av dina föräldrar, utan till stor del även av dina avlägsna förfäder.”

Det visar sig, till exempel, en smula oväntat att ättlingar till vita, franskkanadensiska invandrare utgör ett slags dold underklass i det amerikanska samhället. Det rör sig här om ett hundratusental fattiga bönder och arbetare med franskklingande namn som emigrerade från Quebec till USA under slutet av 1800-talet. Drygt hundra år senare har denna grupp alltjämt stora svårigheter med att ta sig ur fattigdomen och ansluta sig till den amerikanska medelklassen. Men om det är rasism och fördomar som orsakar fattigdom, varför drabbas då vita människor med eleganta namn som Bergerac och Gagnon? Clark ger inget tydligt svar, men lämnar dörren öppen för genetiska förklaringar.

Så vilka slutsatser finns att dra av Clarks analys? Vilka åtgärder måste vidtas? Författarens verkar mena att vi alla ska gaska upp oss och gilla läget. Visst kan det tyckas orättvist att samhällspyramiden är så orörlig, egalitära reformer till trots.

Å andra sidan antyder hans resultat att den rådande sociala ordningen i själva verket är mer naturlig och meritokratisk än vad vi tidigare har trott. Kanske är rika och mäktiga människor helt enkelt *bättre*? Om så är fallet – är det väl inte mer än rätt att de lever på ett högre plan än vi andra? Är inte detta vad meritokrati egentligen handlar om? Clark verkar tycka det, och han är i gott sällskap. Om det är något som respektabla intellektuella verkar vara överens om idag, så är det att meritokrati är det bästa som finns, och att alla människor förtjänar att bedömas enbart utifrån ”sin karaktärs innehåll”, för att citera Martin Luther King.

Clarks bok antyder dock att meritokrati skapar ett kroniskt stratifierat samhälle, utan särskilt mycket trafik mellan klas- ››

THE SON ALSO RISES
SURNAMES AND THE HISTORY OF SOCIAL MOBILITY
Gregory Clark
Princeton University Press 2014

serna. En kritisk läsning av Clarks analys föranleder följande provocerande fråga: Är meritokrati egentligen någon höjdare? Om förutsättningarna för framgång ligger i vårt dna, vilket Clark verkar antyda, är inte meritokrati bara ett sätt för de rika och mäktiga att bevara sina privilegier? För hundra år sedan var alla respektabla intellektuella överens om att eugenik, eller rashygien, var den enda vägen till ett harmoniskt och fungerande samhälle. I takt med att vår förståelse för genetik och humanbiologi utvecklas är det tänkbart att meritokrati snart kommer att betraktas som ett lika omänskligt och cyniskt påfund.

Nu är det ungefär 20 år sedan Charles Murray och Richard Herrnstein publicerade skandalboken *The Bell Curve*. Deras huvudsakliga budskap var att intelligensen bestämmer våra öden, och att framtidens samhälle alltmer kommer att karakteriseras av en indelning av människor i ”kognitiva klasser”. Boken möttes med ursinne från alla håll när den kom ut, och under flera år tvingades författarna hålla sina föredrag i livvakters närvaro. I motsats till *The Bell Curve* så har *The Son Also Rises* hyllats av kritiker på båda sidor om det politiska staketet. Detta är en smula förbryllande. Har de över huvud taget läst boken?

Säga vad man vill om *The Bell Curve*, men den gav åtminstone läsaren en liten gnutta hopp om politiska botemedel mot social ojämlikhet. I *The Son Also Rises* är perspektivet nattsvart. Visst, till skillnad från Murray och Herrnstein undviker Clark att tala rent ut om etniska grupper och deras respektive intelligenskvoter. Clarks analys är på så sätt mindre politiskt inkorrekt, även om hans slutsatser nästan är mer förödande. Varför blir ingen indignerad? Kanske har de sociala klyftorna blivit så stora att vi helt enkelt inte bryr oss längre. Varför bli upprörd när det ändå inte finns något att göra åt saken? En annan tänkbar förklaring är att Clarks bok är så full av kryptiska diagram och akademisk jargong att läsare med namn som Larsson eller Booker är för dumma för att förstå vad den egentligen handlar om.

Erik W Larsson

Dag klockan tolv på natten

BALTIKUM

Den amerikanska författaren Stephen Greenblatt besökte Litauens huvudstad Vilnius i slutet av 1990-talet, på jakt efter sina judiska rötter. Där fanns inte mycket att se efter Förintelsen, men han fann något annat: en staty över Žemaitė, en av Litauens största författare i början av 1900-talet, en kvinna som modigt trotsade tsartidens förbud att skriva på litauiska. Greenblatt konstaterade glatt hur statyer av den här typen nu kunde resas efter år av sovjetiskt förtryck. Problemet är bara att han hade fel: statyn restes inte efter frigörelsen 1991, den restes år 1970 – mitt under ockupationen.

Violeta Davoliūtė berättar den här historien i sin bok *The Making and Breaking of Soviet Lithuania* för att belysa sin huvudtes: utvecklandet av en nationell litauisk identitet, som började vid självständigheten 1918, upphörde inte under Sovjettiden. Visst, allt tal om litauisk självständighet var strängt förbjudet – men det var tillåtet att uppmärksamma den litauiska kulturen, språket och historien. Moskva såg det som en välkommen markering mot Polen, som hade ockuperat Vilniusområdet under mellankrigstiden.

”Det var tillåtet att uppmärksamma den litauiska kulturen, språket och historien. Moskva såg det som en välkommen markering mot Polen.

Denna tillåtande hållning från Kreml utnyttjades till fullo av det lokala kommunistpartiets ledare Antanas Sniečkus, som styrde republiken från krigsslutet ända fram till 1974, det längsta maktinnehavet i Sovjets historia. Han var en fullkomligt hänsynslös människa som organiserade deportationer till Sibirien och lät deportera delar av sin egen familj. Men samtidigt var Sniečkus en frenetisk försvarare av den litauiska identiteten. Han lyckades placera litauer på nästan alla centrala poster i den egna maktapparaten, och han fick påfallande stort inflytande över den egna republikens ekonomiska politik.

Slottet i Trakai, en halvtimme från Vilnius, är ett gott exempel på vad han åstadkom på kulturområdet. Det byggdes på 1300-talet och symboliserar Litauens medeltida storhetstid då riket sträckte sig från Östersjön till Svarta havet. Slottet hade tillåtits förfalla och 1962 beslutade Sniečkus om en omfattande renovering. Sovjetledaren Chrusjtjov uppges ha varit kritisk, slottet var ju trots allt en symbol för ett fritt och starkt Litauen – men han gav med sig.

Nästan 25 år efter frigörelsen finns fortfarande bara en – en enda – biografi om Sniečkus, konstaterar Violeta Davoliūtė. Det är förbryllande, förstås, med tanke på hans avgörande betydelse för Litauens moderna historia. Men också ganska naturligt, tillägger hon. Böcker om kommunistledaren kan inte bara handla om deportationerna, arresteringarna, tortyren och avrättningarna. Böcker om honom måste också nyansera bilden av Litauens utveckling under Sovjettiden, måste beskriva att allt inte bara var nattsvart. Ett växande antal unga historiker, däribland Davoliūtė, vill göra just den typen av mer mångfasetterade historiebeskrivningar.

Hon irriterar sig över den bild som fortfarande finns av Sovjettiden som en parentes som helst ska glömmas bort. Hon vänder sig mot den tankefigur som säger att landet vid självständigheten 1991 fortsatte på den resa som hade påbörjats under perioden 1918–1940, att tiden däremellan bara innebar en brutal inbromsning. I sin bok fokuserar hon på de intellektuellas roll, i synnerhet under den förhållandevis mer dynamiska tiden från Stalins död 1953 till Sovjetunionens

tilltagande stagnation och inåtvändhet på 1970-talet.

Under Stalin präglades landet av förtryck och censur, men under det påföljande tövädret skedde en modernisering och en kulturell renässans. Det som då skedde i den litauiska sovjetrepubliken gav återverkningar över hela Sovjetimperiet. Den litauiska intelligentian hade förvisso åderlåtits å det kraftigaste under 1930- och 40-talen. Lärda judar hade flytt eller mördats, och bland de deporterade var intellektuella överrepresenterade. Men på 1950-talet, understryker Davoliūtė, kom det ändå fram författare som relativt fritt kunde utveckla sina litterära talanger inom ramen för systemet.

Žemaitė – trotsade tsaren och skrev på litauiska.
FOTO: WIKIMEDIA

Boken bygger på memoarer, dagböcker, brev, tal och artiklar. Men författaren hann också intervjua flera av dessa åldrande män. Poeten Algimantas Baltakis, som i år blir 85, tillhörde en av de viktigaste intellektuella kretsarna i landet. Han berättar hur de bestämde sig, efter krossandet av Ungernrevolten 1956, att verka inom systemet istället för att försöka utmana det. ”Vi måste göra partiet litauiskt.” Själv upplevde Baltakis att han kunde förverkliga sig, trots alla begränsningar: ”Vi kände att vi befann oss mitt i Europa, att detta var vår tid.” Hans ord sammanfattar något som författaren vill komma åt: under Sovjettiden fanns inte bara förövare och offer – där fanns också människor som kunde utveckla sina talanger och som var stolta över resultaten.

Det var en tid av kraftig urbanisering, tiotusentals familjer lämnade mer eller mindre frivilligt sina gårdar och flyttade till städerna. Det ledde till att litauerna – för första gången någonsin – fick en modern stadskultur att tala om. De hade i århundraden varit i minoritet i sina egna städer, som främst befolkades av judar och polacker. Vilnius tillhörde förvisso Polen under mellankrigstiden, men det är ändå slående att en folkräkning 1931 visade att blott 1 procent av stadens befolkning var litauer.

Urbaniseringen ledde inte bara till att det växte fram en litteratur som kunde mäta sig med mellankrigstidens rika produktion; flera framstående litauiska arkitekter och konstnärer kunde också förverkliga sina projekt. 1950- och 60-talen var hela Sovjets storhetstid med Gagarin i rymden och tekniska framsteg på land. De baltiska Sovjetrepublikerna, i synnerhet Litauen, var juvelerna i kronan. Hit, till ”The Soviet West”, reste folk från hela imperiet för att semestra på stränderna och köpa det senaste modet i butikerna.

Den litauiska litteraturen nådde framgångar även utanför Sovjet. En bekräftelse på detta var det uppmärksammade besöket i Litauen av de intellektuella superstjärnorna Jean-Paul Sartre och Simone de Beauvoir 1965. Fotot av Sartre vandrande framåtlutad på kuriska näsets sanddyner har blivit smått ikoniskt. När den litauiska författaren Justinas Marcinkevičius gjorde ett svarsbesök i Paris 1967, skedde något som kom att påverka hela utvecklingen för intelligentian i Litauen. Marcinkevičius frågade Sartre om denne kunde stödja hans ansträngningar att få fler litauiska verk översatta – varpå idolen undrade varför han inte kunde skriva på ryska istället. Ridå.

Insikten slog ner som en blixt, berättade han i en intervju 30 år senare: ”Ingen bryr sig om vårt lilla Litauen, det är lika bra att stanna här och likt Voltaire odla vår egen trädgård.” Han vände den urbana modernismen ryggen, och tillbringade de kommande åren med att skriva en trilogi om Litauens ärorika medeltidshistoria – en trilogi som blev omåttligt populär under ett 1970-tal då regimen i Moskva på nytt började bli mer repressiv. Det var också en tid när protesterna mot urbaniseringen ökade, när människor sökte sig tillbaka till sina lantliga rötter, inte bara i Litauen utan också i resten av imperiet. Begreppet ”vi är alla deporterade”, i meningen utkastade från våra kära hem på landet, slog nu rot – och blev en del av det sena 1980-talets protester under ledning av självständighetsrörelsen Sajūdis.

THE MAKING AND BREAKING OF SOVIET LITHUANIA
VIOLETA DAVOLIŪTĖ
Routledge 2014

När hundratusentals litauer sjöng ut sin ilska mot Sovjetstaten citerade de stycken ur Marcinkevičius medeltida trilogi. Och själv blev han en av de ledande krafterna i Sajūdis – liksom många av de andra intellektuella som hade verkat inom systemet, som fått författarbidrag från staten, som rest utomlands på dess bekostnad. De hade lyckats i sitt uppsåt: att göra partiet litauiskt, och nu ville partiet lämna Sovjetunionen. Bara genom att kunna denna historia kan man förstå varför litauerna valde den sista kommunistledaren Brazauskas – och inte frihetshjälten Landsbergis – till landets förste president när de på nytt blivit självständiga.

I samband med Marcinkevičius begravning 2011 strömmade tusentals litauer ut på gatorna, tidningarna skrev att ”nationen hade blivit faderlös”. Man uppmärksammade hans bidrag till självständighetskampen och hans verk om Litauens historia – men nästan ingenting skrevs om hans formativa 1950- och 60-tal, om utbildningen vid Vilnius universitet och om hans banbrytande modernistiska verk.

Violeta Davoliūtė har gjort en viktig insats när hon – som en av de första litauerna någonsin – för en engelskspråkig publik beskriver en del av nationens historia som är både sårig och omtvistad. Hon har redan kritiserats för att sakna moralisk kompass och försköna Sovjettiden. Inom kort kommer boken ut på litauiska – och då lär kritiken växa. Att försöka nyansera beskrivningen av ockupationen har blivit ännu svårare sedan Putin började anamma gammelsovjetiska maner; den ryska propagandan utnyttjar och överdriver allt som andas uppskattning av något som skedde under Sovjettiden.

Påhl Ruin

VÄRLDENS GÅNG

MED JOHAN HAKELIUS

Nu, när det fria ordet hotas, oroar jag mig för vi är på väg att glömma varför vår civilisation står och faller med journalistiken.

Att den är demokratins väktare, sanningen och bäraren av vårt kollektiva samvete, vet vi alla. Men vid sidan av de myter och gudasagor vi behöver för att hålla ihop, fyller den en så mycket viktigare funktion.

Alla samhällen består till viss del av människor som redan i unga år formar radikala idéer, är överväldigade av sin egen rättrådighet och bär på en oemotståndlig lust att lägga sig i allt och allas. Det rör sig sällan om mer än 10 procent och denna tiondel skulle bara vara en tröttsam detalj i vardagen, om det inte vore för att den hade en särskild benägenhet att bilda gäng. Det rör sig om en människotyp som vill imponera på andra beskäftiga människor i gruppen och söker deras gillande. Även till priset av god smak och normal hövlighet.

Det är en grannlaga uppgift att finna ett sätt att hantera denna besvärliga minoritet, innan den ställer till med verklig skada. Bannlysning, fredlöshet, stegling, landsförvisning, husarrest, stupstock, tumskruvar, giljotinering och psykiatrisk diagnos, är några metoder som har prövats. Men inget sätt har varit lika effektivt och humant som att kalla denna tjatiga undergrupp ”journalister” och låta den använda offentligheten till att torgföra sina enformiga föreställningar och imponera på sig själv med oförskämda frågor.

Journalistiken är helt enkelt en civilisatorisk säkerhetsventil. Vem vet vad dessa människor skulle hitta på för ofog, om de inte fick utlopp för sin överdrivna självuppfattning på detta, relativt harmlösa sätt?

Att så många nyligen blev upprörda av Sveriges Televisions Rolf Fredriksson, tyder på att vi glömt detta. Att på minnesdagen av Auschwitz befrielse åsidosätta de miljontals mördade, för att istället ta chansen att försöka genera kronprinsessan, är precis vad journalistiken är till för. Glömmer vi det kan vi lika gärna kapitulera för extremisterna.

En enkel, men viktig detalj har förbisetts i frågan om betyg från fjärde klass.

De borgerliga försökte verka oberörda av den vetenskapliga rapport som i slutet av januari vittnade om avsaknaden av ett positivt samband mellan tidiga betyg och goda studieresultat. Och visst, det är sällan en god idé för politiker att argumentera mot forskare, även om historien visar att forskare nästan alltid har fel. I just detta fall framstår dock invändningen som självklar.

Betyg sätts antingen i form av siffror, eller bokstäver. Vi kan inte längre ta för givet att svenska elever förmår tolka symboler av det slaget. Det är trots allt svårt för dem att ens i talspråk konstruera en sammanhängande mening, vilket gör att de nästan helt övergått till att kommunicera i grymtningar, fräsanden och lockrop. Hur skulle betyg, i all sin obegripliga komplexitet, kunna påverka dem?

Kanske skulle våra ungdomars kulturella devolution resultera i en mänsklighet bestående av lyckliga, ädla vildar om vi lät den fortgå, men är vi verkligen beredda att lita på det? Borde vi inte istället tänka kreativt?

Mitt förslag är att lansera ett betygssystem baserat på emojis, det vill säga små, gula ansikten som uttrycker olika sinnesstämningar från djup förstämning (C, 1 eller IG) till ren sällhet (A, 5 eller MVG). Låt oss sedan mäta betygens effekt på nytt.

Man ska tala med bönder på bönders vis och med de olärde på pjoller.

Jag läser i min lokaltidning att stadsdelsnämnden på Norrmalm i Stockholm prövar tanken att öppna en ungdomsgård riktad till vuxna, eller åtminstone myndiga över 18 år. Miljöpartiet, vänsterpartiet och ett mystiskt ”ungdomsråd” - det måste vara något slags sovjet - står bakom förslaget.

”Tanken är att det ska finnas ett alternativ till att gå ut på krogen för 18-åringar och äldre”, säger miljöpartiets Johan Orrenius, tjugo och ett halvt.

Ju mer jag funderar på saken, desto mer entusiastisk blir jag. Efter några årtionden som myndig är trots allt den ena krogen den andra lik och ungdomsgårdar, precis som ungdomen, är på många sätt bortkastade på de unga. Dagens tonåringar är alldeles för upptagna av att spegla sig, oroa sig för miljön, ägna sig åt självsvält och fumla med varandras könsorgan på ett icke-sexistiskt sätt, för att verkligen uppskatta ett parti rundpingis och en delicatoboll. De är alltför politiskt korrekta för att åstadkomma toalettklotter värt namnet och många rapporter tyder på att de inte ens ids smuggla med sig sprit till de ungdomsgårdar de redan har.

”Dagens tonåringar är alldeles för upptagna av att spegla sig, oroa sig för miljön, ägna sig åt självsvält och fumla med varandras könsorgan på ett icke-sexistiskt sätt, för att verkligen uppskatta ett parti rundpingis och en delicatoboll.”

En ungdomsgård för dem över 18 är en bra början. Det parti som tar nästa steg och föreslår en ungdomsgård för oss från 47 år och uppåt kommer att få min röst.

PÅ AXESS TV
OCH AXESS.SE
NÄR DET PASSAR

En ny säsong med Peter Luthersson
och världen mest framstående litteratur.
Med början den 24 februari möter vi
Winston Churchill, Fredrika Bremer,
Friedrich Nietzsche, bröderna Goncourt
och verk som *Tusen och en natt*.

LUTHERSSON LÄSER VÄRLDS-LITTERATUREN

Tisdagar kl 21.00 Alltid på axess.se

com hem BOXER Telia

Klassisk bildning på AXESS TV

Posttidning B
Axess magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

OYSTER PERPETUAL DATEJUST LADY 31

ROLEX

1851
NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM